

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

19. YÜZYIL ORTALARINDA AYDIN VİLAYETİ'NDE ÇİFTLİKLER

VE ORTAK ALANLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem YÜCESOY

DANIŞMAN

Prof. Dr. Alp Yücel KAYA

İzmir-2018

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

19. YÜZYIL ORTALARINDA AYDIN VİLAYETİ'NDE ÇİFTLİKLER
VE ORTAK ALANLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem YÜCESOY

JÜRİ ÜYELERİ

Prof. Dr. Alp Yücel KAYA (Danışman)

Doç. Dr. Mehmet KARAÇUKA

Dr. Öğretim Üyesi Selçuk DURSUN

İzmir-2018

YEMİN METNİ

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne sunduğum "19. Yüzyıl Ortalarında Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler Ve Ortak Alanlar" adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Özlem YÜCESOY

İmza

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Özlem YÜCESOY

Numarası : 92150001680

Anabilim Dalı : İKTİSAT

Tez Başlığı (Türkçe) : 19.Yüzyıl Ortasında Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler ve Ortak Alanlar

Tez Başlığı (İngilizce) : Large Estates and Commons in the Province of Aydın in the Middle of the XIX th Century

Tez Savunma Tarihi : 10.07.2018

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık: 19.Yüzyıl Ortalarında Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler ve Ortak Alanlar

Large Estates and Commons in the Province of Aydın in the middle of the XIXth Century

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Alp Yücel KAYA

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Mehmet KARAÇUKA

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Dr. Öğr. Üyesi Selçuk DURSUN

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ	vii
HARİTA LİSTESİ	viii
FOTOĞRAF LİSTESİ	viii
ÖNSÖZ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
GİRİŞ	1
1. OSMANLI İKTİSAT LİTERATÜRÜNDE ÇİFTLİKLER VE ORTAK ALANLAR	12
1.1. Çiftlik Tartışması.....	12
1.1.1.Osmanlı Teorisi: Kurumların Yozlaşması ve Çiftliklerin Doğuşu	13
1.1.1.1. Barkan: Tımar Sisteminin Soysuzlaşması ve Çiftlikler	14
1.1.1.2. İnalçık: Çift-hane Sistemi, Mevat Arazi ve Çiftlikler.....	15
1.1.1.3. Veinstein: Çift-hane Sisteminin Sürekliliği ve Çiftlikler.....	17
1.1.2. Feodal Sistemden Kapitalist Sisteme Geçiş Süreci ve Çiftlikler	19
1.1.2.1. 17. ve 18. Yüzyıllarda Balkanlar ve Anadolu'da Çiftlik Oluşum Süreci	19
1.1.2.2. 19. Yüzyılda Batı Anadolu'da Çiftlikler	25
1.2. Osmanlı'da Ortak Alanlar	28
1.2.1. İnalçık: Osmanlı Köyü ve Ortak Alanlar	28
1.2.2. McGowan, Nagata, Kurmuş: Ortak Alanların Kısıtlanması ve Çiftlikler ...	29
1.3. Tökin, Nagata: Ortak Alanlar, Angarya Meselesi Ve Çiftlikler.....	33
2. AYDIN VİLAYETİ'NDE ÇİFTLİKLER VE ORTAK ALANLAR.....	39
2.1. Aydın Vilayeti'nde Bulunan Çiftlikler ve Temettüat Defterleri	39
2.2. Aydın Vilayetinde Bulunan Çiftlikler ve Sahipleri	42
2.2.1. Çiftliklerde Ortakçılık ve Kiracılık	44
2.3. Çiftliklerde Bulunan Gayri Mezru Tarlalar	51

2.3.1. Çiftliklerde Ortak Alan Olarak Çiftlik Sahibi Tasarrufundaki Gayrimezru Tarlalar	51
2.3.2. Çiftlik Çalışanlarına Ait Gayri Mezru Tarlalar	62
2.4. Yaylak, Kışlak ve Otlak Vergisi Ödeyen Çiftlikler.....	70
Alaşehir-Hacı Osman Çiftliği.....	71
Alaşehir-Musağa Çiftliği	72
Manisa- Yazıcı-Çullos 2.....	73
Alaşehir- Menmak Çiftliği Civarı Aşiretleri	75
Kuyucak-Tavaslızade Osmanağa Çiftliği.....	77
2.5. Çiftliklerde Ortak Kullanımda Olan Alanlar (Mera, Yaylak, Kışlak, Otlak, Kuru, Orman vb.).....	78
2.5.1. Çiftlik Sahibinin Tasarrufunda Bulunan Ortak Kullanım Alanları	79
Tire- Karayunuslu Çiftliği	79
Manisa-Harbendelü (Harmandalı) Çiftliği	81
Manisa-Hamzabeyli Çiftliği	82
Manisa- Yazıcı-Çullos 1 Çiftliği	86
Manisa-Papaslı Çiftliği	88
Manisa-Koldere Çiftliği.....	91
Manisa-Çobanisa Çiftliği.....	94
Manisa-Mütevelli Çiftliği	97
Manisa- Tokat (Çungara) Çiftliği	98
Manisa- Birunviran (Burunören) Çiftliği	100
Manisa-Çavuşoğlu Çiftliği	106
Denizli-Şamlı Çiftliği	108
Denizli-Cedid-Acarlı Çiftliği.....	110
Güzelhisar-1 Aydın-Aliağa Çiftliği.....	116
Soburca- Çakırbeyli Karyesi	119

2.5.2. Çiftlik Sahiplerinin Kayıtlı Oldukları Mahallede Kayıtlı Olan Otlak Tarlaları	122
Alaşehir-Akkeçilü Çiftliği	122
Alaşehir- Çakırcaali Çiftliği	124
2.5.3. Çiftlik Sahiplerine Ait Ortak Kullanım Alanları Bağlamında Tire Çiftliklerinin Sınırları (18. ve 19. Yüzyıl).....	127
2.5.4. Çiftlik Çalışanlarının Tasarrufunda Bulunan Ortak Kullanım Alanları ..	135
Manisa-Karaağaçlı Çiftliği (Dönmezler Karyesi)	135
Alaşehir- Menmak Çiftliği	139
Tire-Urfalıoğlu Çiftliği	140
Tire-Göllüce Çiftliği	141
2.6. Çiftliklerde Ortak Alanlar, Sürüler ve Çobanlar	142
2.6.1. Foçateyn Çıkrıklı Çiftliği	146
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA	156
EKLER	161
ÖZET	180
ABSTRACT	181

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m	: Adı geçen makale
A.g.t	: Adı geçen tez
Bil.	: Bilimler
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
Derl.	: Derleyen
Ed.	: Editör
E. Ü	: Ege Üniversitesi
Enst.	: Enstitü
Haz.	: Hazırlayan
Sos.	: Sosyal
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
vb.	: Ve benzeri

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Aydın Vilayetinde Bulunan Sancaklar ve Kazalar.....	42
Tablo 2: Temettuat Defterlerinde Aydın Vilayeti'ne Bağlı Çiftlikler	43
Tablo 3: Temettuat Defterlerindeki Çiftlikler ve Yazılı Sahipleri	44
Tablo 4: 1260-1261 Yılı Alaşehir-İlhan Çiftliği'nde Yapılan Ortakçılık İlişkileri	48
Tablo 5: Çiftlik Sahiplerine Ait Gayri Mezru Tarlalar.....	55
Tablo 6: Alaşehir-Katırlı Çiftliği 1260 Ortakçı Hisseleri.....	59
Tablo 7: Alaşehir-Katırlı Çiftliği 1261 Ortakçı Hisseleri.....	61
Tablo 8: Çiftlik Çalışanlarına Ait Gayrimenzru Tarlalar	63
Tablo 9: Tire Kazası'na Bağlı Çiftlikler.....	69
Tablo 10: Manisa-Hamzabeyli Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Kayıtlı Olduğu Hane	83
Tablo 11: 1788-1844 Yılı Hamzabeyli Çiftliği'nin Sınırları.....	85
Tablo 12: Manisa-Yazıcı-Çullos 1 Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Tarla ve Gelirleri	87
Tablo 13: 1788-1844 Yılı Çullo Çiftliği'nin Sınırları	87
Tablo 14: Manisa- Papaslı Çiftliği'nde Bulunan Ortak Kullanım Alanları.....	89
Tablo 15: Manisa- Papaslı Çiftliği'nde Çiftlik Sahiplerinin Kayıtlı Oldukları Hane.....	90
Tablo 16: Manisa-Koldere Çiftliği'nde Sadık Bey, Ağıl Kahyası ve Ağıl Miçosunun Hayvan Varlıkları	93
Tablo 17: 1805-1844 Yılları Arasında Çungara Çiftliği'nin Sınırları.....	100
Tablo 18: 1817 Hüseyin Ağa'nın 30 Ağlında Bulunan Koyun Ve Keçilerinden Elde Ettiği Gelirler (Kuruş)	101
Tablo 19: Birunviran Çiftliği'nde Çiftlik Sahibi ve Çiftlik Çalışanlarının Hayvan Sayısı	102
Tablo 20: 1817-1844 Yılı Burunören Çiftliği Mezru Tarla Dökümü.....	104
Tablo 21: 1788 Yılında Karaosmanzade El Hac Hüseyin Ağa'nın Burunören Çiftliği'nde Bulunan Tarla Dönümleri.....	105
Tablo 22: 1788- 1817- 1845 Yılları Arasında Birunviran Çiftliği'nin Sınırları.....	106
Tablo 23: Denizli-Cedid-Acarlı Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Ekili Olmayan Tarlaları	110
Tablo 24: Cedid-Acarlı Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinden Kiralanan Tarlalar ve Kira Bedelleri .	113
Tablo 25: Cedid-Acarlı Çiftliği'nde Ortalama Kira Bedeli.....	114
Tablo 26: Soburca- Çakırbeyli Karyesi'nde Çiftlik Sahibi ve Ortakçılık İlişkileri.....	121
Tablo 27: Alaşehir- Çakırcaali Çiftliği'nde Çiftlik Sahiplerinin Ortakçılıktan Almış Oldukları Paylar	125
Tablo 28: Çakırcaali Çiftlik Sahiplerinden Aliağazade Mehmet Efendi'nin Almış Olduğu Paylar	126
Tablo 29: 1788 Yılı Tire Voyvodası Yetim Mehmed Ağa'nın Tire Kazası'na Bağlı Çiftliklerin Dökümü	127
Tablo 30: 1844-45 Temettuat Defterlerine Göre Tire Kazası'na Ait Çiftliklerin Dökümü	128

Tablo 31: 1850 Yılında Lamartine'e Kiralanan Çiftlikler ve Hasılatların Dökümü	129
Tablo 32: 1883 Yılında Emlak-ı Humayun'a İlave Olunan Aydın Vilayeti Dahilindeki Çiftliklerin Bazılarının İsim ve Dönüm Miktarı	130
Tablo 33: 1895 Aristidi Baltazzi'ye Ait Tire Kazası'na Bağlı Çiftliklerin Dökümü	131
Tablo 34: 1788-1895 Yılları Arasında Rahmanlar Çiftliği'nin Sınırlarındaki Değişim.....	133
Tablo 35: 1817-1844/1845 Yılı Karaağaçlı Çiftliği Mezru Tarla Dökümü	137
Tablo 36: 1788 Yılı Karaosmanzade El Hac Hüseyin Ağa'nın Karaağaçlı Çiftliği'nde Bulunan Tarla Dökümleri.....	138
Tablo 37: 1788- 1817- 1845 Yılları Arasında Karaağaçlı Çiftliği'nin Sınırları.....	139
Tablo 38: Çoban ve Hayvan Yoğunluğu Olan Çiftlikler.....	145

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Tire Çiftliklerinin Haritası.....	66
Harita 2: Manisa Çiftliklerinin Haritası.....	99

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Temettüat Defterlerinde Çiftlik Kaydı Örneği	39
Fotoğraf 2: Temettüat Defterlerinde Hane Kaydı Örneği	40
Fotoğraf 3: İlhanlı Çiftliği'nde Yapılan Ortakçılık İlişkilerinde Hane 1 Örneği.....	47
Fotoğraf 4: Hamzabeyli Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Kayıtlı Olduğu Hane	83
Fotoğraf 5: Kiralanan Tarla ve Alınan Kira Bedeli Üzerine Bir Hane Örneği.....	111
Fotoğraf 6: Irgadların Kiraladığı Hanlar Üzerine Bir Hane Örneği	113
Fotoğraf 7: Çiftlik Sahibinin Kira Gelirleri.....	114
Fotoğraf 8: Çıkrıklı Çiftliği'nde Hayvanların Ortak Tasarrufu.....	146
Fotoğraf 9: Çıkrıklı Çiftliği'nde Ortakçılık İlişkileri	147

ÖNSÖZ

“19. Yüzyıl Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler ve Ortak Alanlar” konulu tezimin ilk nüveleri saygıdeğer hocam Prof. Dr. Alp Yücel Kaya danışmanlığında hazırlamış olduğum yüksek lisans projesinde ortaya çıktı. Tez konusunun belirlenmesinden savunma aşamasına kadar, değerli bilgilerini ve zengin kütüphanesini benimle paylaşan, danışmanlığına ne zaman ihtiyaç duysam bana kıymetli zamanını ayıran, güler yüzünü ve samimiyetini esirgemeyen, danışman hoca statüsünü hakkıyla taşıyan Prof. Dr. Alp Yücel KAYA’ya teşekkürü bir borç bilirim. Derslerinde bana ilham vererek, yelkenime yel olan tüm değerli lisans ve yüksek lisans hocalarıma ayrıca teşekkür etmek isterim. Yaşamımın her alanında iyi niyet ve dileklerini hiçbir zaman üzerimden esirgemeyen büyük şansım, değerli ve biricik aileme bana verdikleri destek, cesaret ve sonsuz sabırdan ötürü minnettar olduğumu belirtmek istiyor, izninizle bu çalışmamı kıymetli aileme ve yitirdiğim melek anne ve babacığımın ithaf ediyorum.

GİRİŞ

İktisat tarihi literatüründe ortak kullanım alanları ve yönetimi çok tartışmalı bir konudur. Özellikle ünlü antropologların dahil olduğu, Fizyokratlar'dan başlayıp, günümüzde Ostrom üzerinden giden ve git gide büyüyen bir literatür mevcuttur. Bu tartışma yıllardır mevcudiyetini korumuştur fakat asıl tartışmanın fitilini ateşleyen olay, Garrett Hardin'in, 1968 yılında Science dergisinde yayınladığı makalesinde yazmış olduğu “*Tragedy of the Commons*” teorisi ile başlamıştır.

Müştereklerin Trajedisi¹ adlı teoriyi Hardin “sürü otlatma metaforu” ile açıklamaktadır.² Bu teoride çobanların fayda güdüsü ile sürülerini aşırı otlatmaları otlakların aşınmasına ve zamanla yok olmasına neden olacaktır. Trajedinin altında yatan bireylerin çıkarlarını ençoklaştırma çabalarının zamanla kaynakların yok olmasına neden olmasıdır.³ Bu trajediye çözüm, ortak malların özelleştirilmesi ya da kamu mülkiyeti korunarak kullanım haklarının dağıtılması, yani her halükârda kullanımın bireyselleştirilmesidir. Bu bir zorunluluktur.⁴ Hardin'e göre, malları “ortak mal” olmaktan çıkarmak, sahiplenebilecek şeylerin yığımını artıracak ve ortak malların trajedisini sınırlandıracaktır.

Eleştiri oklarını üzerine çeken bu teoriyi E.P. Thompson da 1993 yılında yazmış olduğu *Customs in Common* (Avam ve Görenek) adlı kitabında eleştirmiştir.⁵ Hardin'in ortak kullanılan kaynakların özelleştirilmemesi halinde aşırı sömürünün ortaya çıkacağı gibi bir ekonomik mantığın var olduğu tezini “asık suratlı bir tez” olarak yorumlamıştır. Thompson'a göre, Hardin'in bu iddiası İngiliz parlamentosu tarafından onaylanan çitleme hareketini savunanlardan ve Malthusçu düşünceden kaynaklanmaktaydı. 18. yüzyılda İngiliz ormanlarında ortaya çıkan çevresel bunalım sadece ekonomik veya demografik

¹ Hardin'in “*Tragedy of the Commons*” adlı makalesi dilimize “Müştereklerin Trajedisi” olarak çevrilmiştir. Bkz. **Herkesin Herkes İçin**, (Haz.) F. Adaman, B. Akbulut, U. Kocagöz, Metis Yayınları, İstanbul, İlk Basım, 2017, ss. 25-52. *Commons* hem ortak alanları hem kullanıcıları ifade ettiğinden “*commons*” kelimesi bu çalışmada bazen ortak alanlar bazen de müşterekler olarak kullanılacaktır.

² Garrett Hardin, “*Tragedy of the Commons*”, *Science*, Cilt 162, Sayı 3859, 1968.

³ Hardin, A.g.m., s. 1244.

⁴ Hardin, A.g.m., s. 1245.

⁵ Edward P. Thompson, **Avam ve Görenek**, Birikim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

etkilerle değil aynı zamanda siyasi ve hukuksal etkilerle yaşanmıştır.⁶ “Tarımsal İngiltere’nin otlaklarının ortak kullanım hakkı, lordun mahkemesi ya da kimi zaman yüzyıllar boyunca sürekli evrim içinde olan köy yasalarınca sınırlandırılmıştı. Burada gerçekleşen düzenli tarım uygulamaları, Garrett Hardin’in herkese açık ortak alan nosyonundan çok farklıydı.”⁷ Bu sebepten Thompson, Hardin’in çalışmasını tarihsel olarak aydınlatıcı olmayan bir çalışma olarak nitelemiştir.

Hardin’in tezi, kapitalizm öncesi toplumlardaki çobanlarına da karşılık gelmemektedir. Bu tarım topluluklarına verilecek en iyi örnek “Mark” birimidir.⁸ “Mark birliğinin üyeleri ekilebilir toprakların eşit parçaları üzerinde hak sahibiydiler, otlaklar ve ormanlardan eşit haklarla yararlanabilir, adalet işleri dahil, Mark’ın yönetimine eşit bir şekilde katılabilirlerdi.”⁹ Mark biriminde olduğu gibi, kapitalizm öncesi tarım topluluklarında toprağın topluluk tarafından yönetimine dair örnekler bulabilmekteyiz. Hardin’in çobanlarının ekonomik saiklerle hareket edişinin aksine, köylüler bu alanları geçimlik ihtiyacı için kullanmışlar ve bu da onları ilgili alanları düzenlemeye ve korumaya itmiştir. Hardin’in yanıldığı ikinci nokta özel tasarrufun ekonomik kaynakları daha verimli kullanarak koruyacağı tezidir. Bu tezde göreceğimiz üzere kapitalizmin gelişimi ile üretimini artırmak isteyen çiftlik sahipleri bu alanları “çitleyerek” özelleştirmişler ve tarıma açmışlardır. Otlak, orman, mera, çayır vb. gibi ortak kullanım alanları doğalarını kaybederek “ekili arazi” statüsüne evrilmişlerdir. Bu alanların gerçekte (belgelere göre) özelleştirilerek -ya mevcut çiftliğin üretimi için tarıma açıldığı ya da bir başka çiftliğin oluşumu için tarıma açıldığı- tarıma açıldığı ve kimliklerini kaybettiği görülmektedir. Ortak kullanım alanlarının özel mülk haline gelerek sermayeye konu olması bu alanların aşınmasına değil, tamamen yok olmasına neden olmuştur. Hardin’in kendi teorisini destekleyici kanıtları olmasa da bizim bu teoriyi eleştirmek için yeterli belgelerimiz mevcuttur.¹⁰

⁶ Edward P. Thompson, “Görenek, Hukuk ve Genel Haklar”, *Avam ve Görenek*, Birikim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s. 135-136.

⁷ Thompson, A.g.e., s. 137.

⁸ Friedrich Engels, “Mark”, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, Çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, 2.Baskı, Ankara, Eylül 1992.

⁹ Friedrich Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 9.Baskı, Ankara, Ekim 1986, s. 212.

¹⁰ Bu belgelere ilişkin somut örnekler 2. Bölümde daha detaylı yer verilecektir.

Ortak tasarruftaki malların, iktisadi bakımdan kontrol ve işletilmesi alanında yaptığı çalışmalar ve katkılarından dolayı 2009 yılı ekonomi alanında Nobel ödülü alan Elinor Ostrom da Hardin'in müştereklerin sömürülecek bir kaynak olarak görülebileceği ve çıkarlara uygun kullanımı sonucu zamanla yok olabileceği ve bu sebeple ortak alanların yönetiminin piyasa yönetiminde bireysel olması gerektiği tezine karşı çıkmaktadır. Ostrom, müştereklerin yönetiminde piyasa ve devlet yönetiminin eksikleri olduğunu ve üçüncü bir sistem olarak toplum temelli ortaklaşa yönetimi (müşterek yönetim) savunmaktadır.

Ostrom'a kadar sosyal açmazların çözümleri şirket teorisi, devlet teorisi altında toplanmaktaydı. Oysa, Ostrom'a göre, doğal kaynak sistemlerinin uzun vadede verimli kullanımında ne devlet ne de şirketler başarılı olmuştur.¹¹ Bu bağlamda, Ostrom devletin korumasına girmeden ve özelleştirilmeden müştereklerin sürdürülebilir bir biçimde yönetilebileceğine ve kullanılabilirliğine dair eserinde birtakım örnekler sunmaktadır. Ostrom'un alan araştırmasına takılan örnekler arasında Fikret Berkes'in¹² Alanyalı balıkçıları incelediği çalışması¹³, İsviçre'deki ortak alanların yönetimine ilişkin Törel köyü¹⁴ ve İspanya'nın doğusunda vücut bulmuş bir girişimcilik örneği sunan *huerta* su kurumları yer almaktadır.¹⁵ Ostrom eserinde bu ve buna benzer örnekler ile devlet ve piyasa çözümünden ziyade yararlanıcıların kendi iradeleri ile trajediye son verecek çok merkezli bir yönetişimin altını çizmektedir.

Tine De Moor, ortak alanların trajedisi konusuna kısmen Ostrom'un analizi doğrultusunda *The Dilemma Of Commoners: Understanding the Use of Common Pool Resources in Long-Term Perspective* kitabında müşterekler için tarihsel örnekler ve çözümler getirmiştir.¹⁶ Ona göre, kurumsallaşma, ille de özelleştirme ya da müşterekleştirme anlamına gelmez. De Moor bu yönüyle Ostrom'dan ayrılmaktadır. De

¹¹ Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, The Political Economy of Institutions and Decisions, Cambridge UP, 1990, s. 1.

¹² Daha fazla bilgi için bkz. Fikret Berkes, 1986b. "Marine Inshore Fishery Management in Turkey. In Proceedings of the Conference on Common Property Resource Management", *National Research Council*, Washington, D.C.: National Academy Press.

¹³ Bkz. Ostrom, A.g.e., s. 18-19.

¹⁴ Bkz. Ostrom, A.g.e., s. 61-63.

¹⁵ Bkz. Ostrom, A.g.e., s. 69-72.

¹⁶ Tine De Moor, *The Dilemma Of Commoners: Understanding the Use of Common Pool Resources in Long-Term Perspective*, Cambridge UP, New York, 2015.

Moor'a göre, müştereklerin hayatta kalması için kurumsal çeşitlilik olmalıdır ve bu çeşitlilik, bazı ortak mal ve hizmetlerin ortak havuz (*common pool*) kurumu içinde daha iyi olduğunu gösterirken, bazılarının özel veya kamu yönetim sistemi içinde daha iyi olabildiğini göstermektedir. Ama müşterekleri sadece yönetim bağlamında ele almak, ortakların içsel dinamiklerini açıklamayacak, sadece müştereklerin işleyişinin kuramsal bir perspektifini bize verecektir.¹⁷

Hardin mülkiyeti ifade ederken müşterekleri görmezden gelmekte ve mülkiyeti, özel mülkiyet olarak sınırlandırmaktadır. Ostrom kaynak sistemlerinin devlet ve piyasaya benzemeyen kurumlar tarafından yönetilebilir olduğuna dikkat çekerek, üçüncü bir alanı işaret etmektedir. De Moor ise, müştereklerin çeşitli olduğunu ve yönetiminin de çeşitlenmesi gerektiğini; müşterek tipine göre ya devlet ya piyasa ya da ortak (müşterek) yönetimin gerekliliğinin altını çizmektedir. De Moor, ortak alanların tarihsel örneklerini inceleyerek, bu alanların bölgesel tarım sistemi ile birlikte ele alınması gerektiğini ve bunların kendi içinde karşılıklı etkileşiminin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. De Moor ayrıca, tarım kadar tarım dışı faktörlerdeki değişimin ve bunun ortak alanları nasıl etkilediğinin de hesaba katılmasının vurgusunu yapmaktadır.¹⁸ Bu sav De Moor'u, Hardin ve Ostrom'dan ayırmaktadır. Çünkü, müştereklerin kullanımında yalnızca kurumsal değişimleri vurgulamak yetersiz olacaktır. Aynı görüşte olan Béaur ve Chevet'e göre de,

“Kendi başına hiçbir şekilde yanlış değildir, ancak bu değişimlerin gerçekleştiği koşullarda tarımsal alana katkı sağlayan teknolojik ilerleme, demografik baskı, sosyal organizasyon ve onun temsili sistemi, pazarlara erişim ve son olarak coğrafya ağırlığını göz ardı etmek (ki bunlar çoğu kez ihmal edilmiştir) çok mantıksızdır. Ne dersek diyelim veya ne yaparsak yapalım, toprağın, iklimin doğası ve doğal iletişim araçları, insanların çalıştığı koşulları kaçınılmaz olarak bozmakta ve her durumda doğal koşullara ve kaynaklara uygun üretim biçimlerini bulmaya zorlamaktadır. Arazi tahsis etmek ve yeniden dağıtmak için kullanılan sözleşme

¹⁷ De Moor, A.g.e., s. 153.

¹⁸ De Moor, A.g.e., s. 158.

düzenlemelerinin çeşitliliği ve zenginliği, yalnızca ilgili kişilerin yaratıcılığı değil, aynı zamanda çevredeki koşullara uyum sağlama becerilerinin de kanıtıdır.”¹⁹

Ostrom’un müştereklerin kullanımında kurumları vurgulayan analizi Hardin’in aksine özel mülkiyet/bireysel kullanımı dışındaki alternatiflere kapı aralasa da özünde Hardin gibi verimlilik ve uyum arayışındadır. De Moor da müştereklerin kullanımındaki farklılıklara ve özgünlüklere vurgu yapsa da aynı arayışı devam ettirmektedir. Ama yine E.P. Thompson’ın altını çizdiği gibi görenekler (Ostrom’un deyişiyle kurumlar) “tarımsal uygulama ve siyasal iktidarın kesiştiği bir arayüz olarak aynı zamanda sınıf çatışmasının alanı olarak da görülebilir.”²⁰ Dolayısıyla özellikle Hardin ve Ostrom kısmen de De Moor müştereklerin çatışmalı doğasını değerlendirmekten uzaktırlar. Ana akım literatür müştereklerin mülkiyet haklarını çatışma yaşayan bireylerin dışında ele alarak, toprağın yapısını oluşturan sosyal ilişkileri soyutlamaktadır.

Eleştirel siyasal iktisat perspektifinde ise Marx müşterekleri sermaye birikim koşulları bağlamında ele alarak çatışmalı toplumsal ilişkilerin müşterekleri (ortak alanları) nasıl şekillendirdiğini neden ve sonuçlarıyla beraber sorgulamaktadır. Bu bağlamda 17. yüzyıl İngiltere’inde önce toprak sahibi beylerin bireysel eylemleriyle başlayan sonrasında parlamentonun desteğiyle gelişen ve kurumsallaşan çitleme hareketlerinin çerçevesini çizmektedir. Çitleme kanalıyla, ortak kullanılan otlaklar, ormanlar ve ziraat edilen topraklar gibi ortak mülkiyetteki alanlar özel mülkiyet altına alınarak ortak kullanıma kapatılmaktadır. Çitleme pratikleriyle ortak alanlar sermayeye konu olmakta ve köylüler üretim araçlarından yoksun bırakılarak proleterleşmektedir. Her iki durumun yaratmış olduğu kutuplaşma kapitalizmin ön koşulunu oluşturmaktadır. Marx’a göre, ortak mülkiyetin yok oluşunun kökeninde zorla el koyma, yağma ve çitleme yatmaktadır. Bu çerçevede halkın zorla mülksüzleştirme süreci 15. yüzyılın sonundan başlayıp, 18. yüzyılın sonuna kadar sürüp gitmiştir. Bu süreçte, 14. yüzyıl ve 15. yüzyılın büyük bir çoğunluğunu içine alan dönemde, ekilebilir alan ile otlaklar arasında yaşanan

¹⁹ Gérard Béaur and Jean-Michel Chevet, “Institutional Changes and Agricultural Growth”, *Property Rights, Land Markets and Economic Growth in the European Countryside (13th-20th Centuries)*, ed. Gérard Béaur et al, Brepols, 2013, s. 59.

²⁰ Thompson, A.g.e., s. 139.

değişimlere bakıldığında; 2, 3 ve hatta 4 akre²¹ ekilebilir toprağa karşı 1 akre otlak bulunmaktadır. En sonunda bu değişim 3 akre otlak ve 1 akre ekilebilir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılın başında (1801-1831) halkın elinden zorla alınan ve parlamento aracılığı ile toprak ağalarına bağışlanan 3.511.770 akrelik ortak toprak karşılığı halka hiçbir ödeme yapılmamıştır. Köylüyü topraktan yoksun bırakan en son süreç, “*clearing of estates*” (mülklerin temizlenmesi) olmuştur. Yani, tarımsal nüfusun silinip süpürülmesi hareketi ile artık köylü ekip biçtiği topraklarda barınacak bir yer bulamamıştır.²²

Mülklerin temizlenmesi olayının en net görünümü İskoç yaylalarında oturan Keltler’de görülmüştür. Keltler, klan halinde örgütlenen, üzerinde yaşadıkları toprağın sahibiydiler. Klanın temsilcisi, bu mülkiyetin sözde sahibiydi. 19. yüzyılda “temizlik” yapan Sutherland Düşesi, nüfusu 15.000’e inen ülkeyi tamamı ile koyun otlağı haline getirmeye karar verdi. Keltlerin bütün köyleri yakılıp yıkılarak, tarlaları otlağa çevrildi ve toplamda klana ait 794.000 akrelik toprağa el konuldu. Düşes, deniz kıyısında bulunan 6.000 akrelik toprağı hane başına 2 akre düşecek şekilde Keltler’e 2,5 şiline kiraya verdi. El konulan klan topraklarının tamamı, 29 büyük koyun çiftliğine çevrildi. 1835 yılına gelindiğinde, 15.000 İskoçyalı Kelt’in yerini 131.000 koyun almıştı. Fakat, bir zaman sonra deniz kıyısının Londra’nın büyük balık tüccarlarına kiralanması nedeniyle Keltler ikinci kez yerlerinden sürülüp atıldılar.²³ Koyun otlaklarının bir bölümü de İngiltere’de gerçek manasıyla orman bulunmamasından dolayı zamanla geyik parklarına dönüştürüldü. Çünkü, otlakların ormanlara dönüştürülmesi sahibi için, otlaktan çok daha karlıydı. Ormanlarda yaşayan geyik sürülerinin sayısı artarken ve gittikçe büyük yerlere genişlerken, insanlar da git gide daralan bir çemberin içine itiliyorlardı. Böylece, halkın üzerindeki baskı günden güne artarak, özgürlüğü yok edildi.²⁴ Çünkü, vurgulamak gerekir ki büyük toprak sahipleri tarafından çevrilen topraklar arasında yalnız ekilmeyen topraklar yoktu, aynı zamanda ortaklaşa ziraat edilen topraklara da el konuldu.²⁵

²¹ 1 akre = 4.047 dönüm.

²² Karl Marx, “İlk Birikim”, *Kapital Birinci Cilt*, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 1. Basım, İstanbul, s. 699.

²³ Marx, İlk Birikim, s. 700-702.

²⁴ Marx, İlk Birikim, s. 702.

²⁵ Marx, İlk Birikim, s. 697.

Marx, ortak mülkiyetin kayboluşunu “çitleme” hareketlerine ve beraberinde getirdiği dinamiklerle açıklamaktadır. İncelediği İngiltere örneği koyunların otladıkları ortak alanların çitlenerek özelleştirilme sürecini ya da koyunların insanların yerini aldığı süreci incelemektedir. Ama bu tezde 19. yüzyıl ortalarında Aydın Vilayeti’nde de görüleceği üzere ortak alanların özelleştirilmesi ziraat alanlarının otlaklar aleyhine genişlemesi yönünde de olabilmektedir. Kırsalda bulunan ortak alanların “çitlenerek” sermayeye konu olması, özelleştirilmesi olgusu farklı coğrafyalarda farklı şekillerde vücut bulan ama evrensel bir süreçtir. 18. yüzyılda Fizyokratlarla daha gür şekilde seslendirilen liberal anlayış bu sürecin rasyonelini çizmektedir: arazilerin özel mülkiyete konu olması gelişme ve zenginliğin bir koşuludur. Bu bağlamda, toprak sahipleri için tarımsal üründen kişisel ve doğrudan yararlanmalarının üretim artışını getireceği, ortak mülkiyetteki alanların özel mülkiyete tabi olmadıkları için kullanıcıların arazi verimliliğini artırma ve yatırım yapma konusunda daha az istekli olacakları varsayılmaktadır; özel mülkiyete tabi olmayan arazi tarımsal gelişmenin önündeki bir engel olarak görülmektedir.²⁶ Bu çerçevede tarımsal üretimi artırma ve rasyonelleştirme çabası marjinal bir getiri kaynağı olarak ortak alanlara yönelimi gündeme getirmiştir; devletin ağır vergi politikalarından da muzdarip köylüler topraklarından kopmuşlar, bu alanlar toprak sahipleri tarafından -siyasi güç sahipleri desteği ile- ele geçirilmiştir. Bu bağlamda liberal anlayışta ve üretim artışı arayışındaki devlet memurları ve politikacıların müşterekleri tarıma açmak için çabalarını da ayrıca vurgulamak gerekir. Özet olarak bu tür kuramsal bir destek eşliğinde birçok ülkede kırsal alanların çitlenmesi sermaye birikiminin elverişli yolu olmuştur. Neeson’ın da altını çizdiği gibi, bu süreç her şeye rağmen çatışmaları da beraberinde getirmiştir ve çitleme pratiklerine karşı toplumsal, köylü mücadelelerinin varlığı çitlemelerin zora dayalı olduğunun bir kanıtı gibidir.²⁷

Romanya, Arnavut ve Yunanistan’ın kan bağlarını, aile düzenlerini ve mülkiyet ilişkilerini inceleyen Henri H. Stahl Güney-Doğu Avrupa’nın çeşitli mülkiyet sistemlerini

²⁶ De Moor, A.g.e., s. 21.

²⁷ J. M. Neeson, *Commoners: Common Right, Enclosure And Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge University Press, 1993.

tanıtırken bunların tüm Avrupa'nın diğer yerlerinde de kendilerini tekrar eden öğeler şeklinde bulabileceğimizin altını çizmektedir:

“Buradaki ayırım düzenli olarak tarım için kullanılan toprak ve ortak olan alanlar arasında yapılıır. Tarım arazileri, düzenli olarak yerli bir grup tarafından işlenir, buranın mülkiyeti aynı zamanda tüm içinde yer alan bitkilerle beraber bu gruba aittir. Bu topraklar köy, kabile ve oymakların müşterek tasarrufundan gelir. Bunlar bireysel mülkiyete veya küçük gruplarla beraber edinilmiş ortaklaşa mülkiyete yol açan toprak parçalarıdır; Bu ortak alanlar esasen su kaynaklarını, ormanları, çayırları/meraları, yüksek dağ otlaklarını ve kaynakları içerir. Nüfusun ve beraberinde buğday gereksiniminin artışı ile bu alanlar sürekli aşınmış ve gitgide küçülmüştür.”²⁸

Stahl'ın vurguladığı gibi, ortak alanlar Akdeniz'de devamlılık gösterse de sürekli bir aşınma süreci yaşamakta ve ortak alanların “çitlenerek” özelleştirilmesi gözlemlenmektedir. Bu çitleme süreci, İspanyol Ekonomi tarihçisi olan Goñi ve Berasain'in İspanya üzerine yapmış olduğu çalışmada daha net bir ifade bulmaktadır. 1859-1926 yıllarını kapsayan araştırmalarında; İspanya'da yer alan kamusal alanların varlığında azalma olduğunu izlemişlerdir. 1859 yılında İspanya genelinde kamusal alanların %23,1 olduğu, 1926 yılına gelindiğinde bu oranın %10,1 azalış göstererek %13,0'a düştüğünün vurgusu yapılmıştır. Özel alanların kamusal alanlar içerisindeki payı 1859-1926 yılları arasında %43,8 oranına ulaşmış ve ekili alanların toplamı 1859-1936 yılları arasında %42,2 artmıştır.²⁹ Bu çerçevede 1861'den 1929'a kadarki dönemde üretim rakamlarına bakınca, topluluk (*community*) kullanımlarında %13 oranında bir azalma olduğu görülmüştür.³⁰

İncelemiş olduğumuz İktisat tarihi literatüründe ortak kullanımdaki alanların (müştereklerin) daralması ile özel mülkiyete dayalı büyük ölçekli arazilerin gelişiminin

²⁸ Henri H. Stahl, *Household, Village and Village Confederation in Southeastern Europe*, Çev. Linda Scales Alcott, Columbia University Press, New York, 1986, s. 170-171.

²⁹ İñaki Iriarte Goñi and Jose Miguel Lana Berasain, “The Concurrence and Hierarchy of Rights to Property: the Case of Spain”, *Property Rights, Land Markets and Economic Growth in the European Countryside (13th-20th Centuries)*, ed. Gérard Béaur et al, Brepols, 2013, s. 128.

³⁰ Goñi ve Berasain, A.g.m., s. 132.

bir taraftan verimlilik ve iktisadi büyümenin şartı, diğer taraftan sermaye-emek kutuplaşmasının ön koşulu olarak ele alındığı görülmüştür. Osmanlı iktisat tarihi literatüründe ise her iki yaklaşımla ortaya çıkan iktisadi ve toplumsal sonuçlar göz önüne alınmadan büyük ölçekli çiftliklerin gelişim nedenleri tartışılır. Halil İnalıcık'a göre büyük çiftliklerin ortaya çıkışı özellikle 18. yüzyıl sonrası yönetici sınıf mensuplarının mevat araziye mülk araziye dönüştürmesi ile gerçekleşmiştir. Bruce McGowan çiftliklerin doğuşuna dair yaptığı tartışmada, 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyılın başlarından itibaren sipahilerin köylülerin çiftliklerine, otlaklara, ormanlara ve geleneksel olarak köylülerin ortak kullanım sahası olagelmış diğer topraklara el koyarak büyük çiftliklerin önünü açtığına altını çizmiştir. Aynı şekilde Yuzo Nagata da Osmanlı Devleti ayanlarından Karaosmanoğullarının kuru, mera ve bataklıkları ziraata açarak çiftliklerini genişlettiğinin vurgusunu yapmıştır; yaşanan çatışmaları ve konu ile ilgili mahkemeye intikal eden kayıtları da eserinde sunmuştur.

Bu tezde iktisat tarihi literatüründeki tartışmalar çerçevesinde 19. yüzyıl ortasında, Tanzimat'ın hemen sonrası, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortak alanlarla bağlantılı olarak çiftliklerin gelişimi incelenecek, aralarındaki çatışmalı ilişkinin ortaya koyduğu iktisadi ve toplumsal sonuçlar araştırılacaktır. Bu çerçevede çiftliklerde köylülerin ortak kullanımındaki alanların 19. yüzyıldaki durumu Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan Aydın Vilayeti çiftliklerine dair Temettüat Defterleri üzerinden incelenecektir.

19. yüzyıl Temettüat defterlerinde izini süreceğimiz ve çalışmanın öznesi olan ortak alanları yakacak odun temin edilen ormanlar, hayvanlar için besleyici yem alanı olan otlak (otluk), mera ve çayırlar çerçevesinde ele alacağız. Bu çalışmada ele alınan ortak alanlar, ekilebilir arazi dışında kalan, hayvan otlağı olarak ya da daha genel olarak geçimlik ihtiyaçlar için çiftlik sakinleri tarafından ortak tasarruf edilen alanlardır. Bu alanlar çoğu zaman çiftlik sahibinin hanesine ya da çiftliğe ait gözükmekte, daha az durumda da çiftlik sakinlerinin hanesinde gözükmektedir. Her zaman otlak, mera veya çayır olarak defterlere kayıt düşülmemişler, bu özelliklerine dair bir notla birlikte gayrimenzru tarla olarak kayda geçmişlerdir. Bu çerçevede araştırmanın ana eksenini ziraat yapılan ve yapılmayan araziler arasındaki geçişlerde ve tansiyonda yatmaktadır.

Yukarıdaki literatür tartışması bağlamında ifade ettiğimiz çitleme ve özelleştirme, bu araştırmada hayvancılık veya geçimlik haklara bağlı olarak ortak tasarrufta olan alanların çiftlik sahibinin üretimi/kazancı lehine (dönemsel veya sürekli olarak) ziraata açılmasını ifade etmektedir. Bir başka deyişle burada göreceğimiz 19. yüzyıl ortalarında Aydın Vilayeti'nde geçimlik hayvancılık karşısında kapitalist ziraatın gelişme sancılarıdır. Bu yönüyle hem Marx'ın hem de Hardin-Ostrom-De Moor hattındaki ana akım ortak alanlar yaklaşımının tartışmasına farklı bir noktadan yaklaşmaktadır. Marx'ın İngiltere tartışmasındaki gibi çitleme hayvancılığın sermaye yönetiminde büyük ölçekte işletilmesini değil, aksine ziraat lehine dönüşümünü (alanının daralmasını) incelemektedir. Hardin-Ostrom-De Moor'daki gibi ziraat ya da hayvancılıkla geçinen kırsal toplulukların ortak kullanım alanlarını yönetim şekilleri ve sorunları tartışması yapmamakta, çiftlik sahibi ile çiftlik çalışanları arasındaki çatışmalı ilişkiye odaklanmakta, ilkinin ikincisi aleyhine ortak alanları daraltmasını ele almaktadır, bu anlamda ortak havuz kaynakları ve yönetim meselesini ele almamaktadır.

Bizim bu çalışmada ele alacağımız mera, otlak, çayır, ormanlar vb. ortak alanların ekilebilir araziler dışında kalan alanlar olduğuna değinmiştik. 18. ve 19. yüzyıllarda bu alanların ortak mülkiyet/bireysel mülkiyet bağlamında ihtilaf konusu olduğu ve Avrupa'nın birçok ülkesinde toprak sahipleri ve onları destekleyen hükümetlerin tarımsal üretimi artırmak ve sürekli artan nüfus için tüm ortak arazileri özelleştirmeye ve yok etmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu tür girişimlerde bulunan öznel ve gerekçeler değişse de bu teşebbüslerin evrensel bir karaktere sahip olduğu ayrıca görülmüştür. Biz bu çalışmada çiftlik oluşumlarının önünü açan ortak alanların bireysel mülkiyete konu olma meselesini 19.yüzyıl Aydın Vilayeti özelinde ve sahip olduğu dinamiklerle ele alacağız.

Çalışma giriş ve sonuç bölümleri dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş ve birinci bölüm literatür tartışmalarını içermekte olup ikinci bölüm Aydın Vilayeti'nde yer alan çiftlikler ve ortak alanlara dair temettüat defterlerinden elde edilen bilgilerin incelemesini kapsamaktadır. Birinci bölümde Osmanlı İktisat Tarihi Literatür tartışmalarına yer verilecektir ve bu bölüm üç kısımdan oluşmaktadır: ilk alt-bölümde büyük ölçekli çiftliklerin ortaya çıkışı ile ilgili görüşlere ve çiftliklerde kapitalist üretim

tarzının varlığına dair görüşlere yer verilecek, ikinci alt-bölümde Osmanlı'da ortak alanların varlığına ve çiftlik oluşumundaki rolüne ilişkin görüşlere yer verilecek ve üçüncü alt-bölümde ortak alanların kullanımı ve bu alanları tarıma açma teşebbüsleri ve bununla bağlantılı angarya yükümlülüğü meselesi tartışılacaktır. Tezin ikinci bölümünde, 19. Yüzyıl Aydın Vilayeti'nde bulunan çiftliklerin oluşumu ile ortak alanlar arasındaki ilişki sosyo-ekonomik boyutlarıyla ele alınacak ve ortak alanların tarım ve hayvancılık ile olan dengesi irdelenerek, çiftliklerdeki üretim ilişkileri incelenecektir. Tez içinde konu bütünlüğünün bozulmaması adına kullanılan bazı kaynak ve tabloların bir bölümüne ekler kısmında yer verilecektir.

1. OSMANLI İKTİSAT LİTERATÜRÜNDE ÇİFTLİKLER VE ORTAK

ALANLAR

1.1. Çiftlik Tartışması

Giriş bölümünde yaptığımız müştereklere/ortak alanlara dair literatür tartışmasında bir taraftan müştereklerin trajedisi ve yönetimi vurgulanırken, diğer taraftan da müştereklerin temellükü ile ortaya çıkan çatışmalı süreçlerin vurgulandığı görülmektedir. Biz bu tezde büyük toprak sahiplerinin ortak kullanım alanlarını “çitleyerek” özel mülkleri haline getirmesini ve köylüleri üretim araçlarından yoksun bırakarak mülksüzleştirmelerini 19. yüzyıl Aydın Vilayeti’ndeki çiftlikleri bağlamında tartışmak istiyoruz. Ama bu konu bizi Osmanlı İktisat Tarihi literatüründe çiftliklerin doğuşu ile ilgili tartışmalara yöneltecektir. Dolayısıyla bu bölümde çiftlik tartışmasını ortak alanlar bağlamında ele alacağız.

Veinstein çiftliklerin ortaya çıkış sorunsalını ele aldığı makalesinde çiftliklerin ortaya çıkışı ile ilgili ortaya atılmış teorileri sınıflandırmaktadır. Bunlardan ilki, Marksist teoridir. Bu teoride, tımar sistemi ile bağlantılı bir şekilde çiftliklerin varlığı, tarımda feodalizmden kapitalizme geçiş olarak özetlenmektedir. Bu savı doğrulamak adına Gandev 18. yüzyıl çiftlik çalışmalarında kadı sicilleri dayanak noktası olarak almakta ve Marx’ın İngiltere bağlamında anlattığı ilk birikim sürecine koşut bir okuma yapmaktadır. “Vidin bölgesinde eskiden toprak sahibi senyörlerin işgal ettiği yeri şehirli kapitalistlerin aldığı ve burada yaşayan reyanın özgür köylüden ziyade artık proleterleşmiş, ücretli bir emekçiye dönüştüğü yazılmaktadır.”³¹

İkinci teori, Marksist teori ile paralel bir düşünce sergileyerek, yerel etkenlerin yanında vurguyu ticarete yapmaktadır. Bu görüşe göre, ticaret çiftliklerin ortaya çıkışının kaynağıdır. “Orta ve Batı Avrupa’nın mısır, pirinç, darı ve pamuk gibi mallara olan ihtiyacının artması, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki büyük toprak sahiplerini, karlarını azami düzeye çıkarmanın ve daha yoğun, daha pazara yönelik bir üretim için eski toprak tasarrufu ve tarımsal emek biçimlerinden kurtulmanın yollarını aramaya itmişti.”³² Bu

³¹ Gilles Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ç. Keyder ve F. Tabak (derl), Tarih Vakfı, İstanbul, Çev. Zeynep Altok, 1998, s. 35-36.

³² Veinstein, A.g.m., s. 36.

teori, bu çabaların, Elbe'nin doğusunda yani, Polonya ve Bohemya'da yaşanan "ikinci serflik" gibi bir olayı doğurduğunu iddia eder. Braudel'e göre, "Tuna vilayetleri ile Polonya'da olduğu gibi Türkiye'de de tahıl üreticiliğinin çok büyük ölçekli bir ihracatla bağlantılanması, ilk zamanlardan başlayarak, Türkiye'de gözlemlenen "ikinci serfliğe" yol açan koşulları yaratmıştır. Wallerstein'in "Çevreleşme Teorisi" nde, "Osmanlı çiftliğinin doğuşu, Osmanlı tarımının modern zamanların kapitalist dünya-ekonomisiyle bütünleşmesinin sonucu olarak yer almaktadır." Bu teoride Wallerstein, Osmanlılarda çiftliklerin ortaya çıkışını, sistemin merkezi sayılan Batı Avrupa'nın, çevresi varsayılan Osmanlı ile yapmış olduğu ticaretin bir sonucu olarak görmektedir. Bu yoruma Wallerstein'in yanı sıra Keyder, Sunar ve Keyder-İslamoğlu'nun çalışmalarında da rastlanmaktadır. Bu makalelerde çiftliklerin ortaya çıkışında, dışsal etkenlerin etkisi vurgulanmaktadır.³³

Üçüncü teori, "Osmanlı Teorisi" adını taşımaktadır. Bu teoriye göre, "çiftliklerin doğuşu, tımar sistemine bağlı klasik Osmanlı kurumlarının yozlaşmasının bir sonucudur." Bu teorinin öncüleri, Osmanlı Dönemi'nden Selaniki, Ali, Ayn-ı Ali, Koçi Bey, Sarı Mehmed Paşa ve Kitab-ı Müstetab'ın yazarıdır. Aynı zamanda İnalçık, Akdağ, Cvetkova, Özkaya gibi güncel yazarlar da bu görüşlere makalelerinde yer vererek çiftliklerin gelişimini incelemişlerdir.³⁴

Veinstein'a göre, Osmanlı teorisi ile Marksist teoriyi birleştiren Chetkova, "olgunun sosyo-ekonomik doğası ve öneminden ziyade, ortaya çıkışı ile ilgilenir; bunu da kurumsal uzantılarını da hesaba katarak tamamen iç etkenler bağlamında yapar."³⁵

Bu teoriler çerçevesinde bundan sonraki bölümlerde Osmanlı'da çiftliklerin doğuşuna ilişkin Osmanlı iktisat literatüründeki tartışmalara yer verilecektir.

1.1.1.Osmanlı Teorisi: Kurumların Yozlaşması ve Çiftliklerin Doğuşu

Osmanlı İktisat Tarihi literatüründe çiftliklerin doğuşunda vurguyu iç etkenlere yapan görüşler tımar sistemine bağlı olarak klasik Osmanlı kurumlarının yozlaşmasının altını çizmişler ama çiftliklerin ortaya çıkışı ile de eski tarımsal sistemde radikal bir

³³ Veinstein, A.g.m., s. 36.

³⁴ Veinstein, A.g.m., s. 37.

³⁵ Veinstein, A.g.m., s. 37.

değişimin söz konusu olmadığını savunmuşlardır. Çiftliklerin ortaya çıkışı ile ilgili bu bölümde, bu hattı takip eden Barkan, İnalçık ve daha sonrasında Veinstein'ın görüşlerine ayrıntılı olarak yer verilecektir.

1.1.1.1. Barkan: Tımar Sisteminin Soysuzlaşması ve Çiftlikler

Barkan'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda reaya çiftliklerinin bağımsız çiftçilerin elinde parçalanmadan korunması için her ne kadar büyük çabalar sarf edilmiş olsa da yüzyıllar boyunca, değişen tarih ve iktisadi koşullar içerisinde bu çiftliklerin bütünlüğü fazla korunamamıştı. Bu bağlamda, özellikle İmparatorluğun son yüzyıllarında merkezi devlet otoritesinin zayıflaması ve imparatorluğa bağlı kurum ve teşkilatların bozulmasıyla, memleketin her yerinde toplumsal ve zirai değişim yaşanmış; toprak zengini ağa ve beylerden oluşan çiftlik sahiplerinin temsil ettiği zirai bir derebeyi sınıfı ile topraksız ve varlıksız köylüler arasında yaşanan bir toprak meselesi ortaya çıkmıştır. Makedonya, Bosna-Hersek, Vidin, Teselya ve bazı Rumeli memleketlerinin oluşturduğu Osmanlı memleketlerinin büyük birçoğunda büyük çiftlikler oluşmuştur.³⁶

Tımar sisteminde yaşanan gevşeme ile gelirlerin toplanması için miri mukataaların mültezimlere ve bazı nüfuzlu şahıslara verilmesi ve 10 senelik geliri peşin alınarak malikane olarak satılması ile toprak genişletmenin ve bu toprakların mülk gibi tasarruf etmenin önü açılmıştır. Ama zirai hayatın büyük çiftlik sahipleri etrafında şekillenmesinin altında savaş ve karışıklıklardan dolayı yaşanan ekonomik ve demografik faktörlerin payı da göz ardı edilmemelidir. Bu dönemde yaşanan toplumsal ve iktisadi sıkıntılar köylüyü zengin komşuya sığınma ve çiftlik sahibi ile iş birliği yapmaya itmiştir. Üretim araçlarından yoksun olan köylüye gerekli araçları temin edenler derebeyi şeklini almıştır. Osmanlı'nın gerileme döneminde ortaya çıkan iktisadi sıkıntılar her bölgenin kendi içinde kapanıp boğulmasını doğurmuş; toprak işçiliğinin nüfuzlu ve zengin birtakım çiftlik sahiplerinin elinde ve örgütlenmesini gündeme getirmiştir. Var olan karmaşayı fırsat bilerek, devletin otoritesini suiistimal eden memur veya askerler ucuz fiyata toprak satın alıp servet kazanmışlardır.³⁷

³⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *Türkiye'de Toprak Meselesi /Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, s.793.

³⁷ Barkan, A.g.m., s. 794-795.

Barkan'a göre, çiftlik sisteminin uygunsuzluğu her bölgede aynı değildir. Bulgaristan'da Türk beylerine ait çiftlikler 200 ile 250 hektarı geçen topraklardan oluşmaktadır. Büyük çiftliklerin olduğu bölgeler esasen Makedonya ve Teselya'dır. Teselya'da 658 köyden 460'ı çiftlik-köy şeklindeydi ve 198 köy bağımsız çiftçilerin tasarrufundadır. Makedonya'da ise 1.335 köyden 609'unun çiftlik arazisinde olduğu, 727'sinin tasarrufunun bağımsız çiftçilerde olduğu görülmektedir.³⁸

1.1.1.2. İncalcık: Çift-hane Sistemi, Mevat Arazi ve Çiftlikler

İncalcık'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda genellikle plantasyon tarzı çiftliklerin ortaya çıkışı, çift-hane sistemi dışında kalan mevat arazilerde gerçekleşmiştir. Bu çiftlikler tek bir kişinin sahip olup yönettiği, çoğunlukla pazara yönelik üretim gerçekleştiren büyük tarımsal işletmelerdir. Bu gibi çiftlikler genellikle 18. yüzyılda yönetici sınıf üyeleri tarafından mevat arazilerde kurulmakta ve ihtiyaç duyulan emek çoğunlukla köle ve ortakçılar tarafından sağlanmaktadır.³⁹ İncalcık'a göre, şeriat, mevat araziden mülk arazi elde edilmesine hukuki bir zemin hazırlamaktaydı ve Osmanlı Devleti de bu tür arazilerin alanını genişleten bu hukuksal aracın kullanılmasını çoğunlukla teşvik etmiştir.⁴⁰ Mevat arazileri üretime açan dönem bazı bölgelerde, özellikle 16. yüzyıldaki Celali İsyanları esnasında, devletin mülkiyetinde olan miri arazinin büyük çiftliklere dönüşümüne yol açan süreçler örtüşmektedir. 1609 adaletnamesi incelendiğinde, içerisinde kapıkulu askerlerinin de yer aldığı seyfiye sınıfından olan nüfuzlu kimselerin, Celali isyanları nedeniyle toprağını terk eden köylülerin toprağına el koyduğu ve buralara kölelerini veya kiraladıkları kişileri yerleştirmek suretiyle kendi özel arazileri haline getirdikleri ortaya çıkmaktadır. Fakat, o dönemde geniş kapsamlı bir emek kıtlığı olduğundan bu tür araziler genellikle çitlenmiş ve hayvan çiftliklerine dönüşmüştür. Bu durum, eskiden mevat olan büyük çiftliklerin çoğunda gerçekleşmiş ve buralarda yapılan en büyük ekonomik faaliyet hayvancılık olmuştur. Görüldüğü gibi, Osmanlı'da yaşanan iç kargaşa nedeniyle köylülerin terk ettiği

³⁸ Barkan, A.g.m., s. 796.

³⁹ Halil İncalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ç. Keyder ve F. Tabak (derl), Tarih Vakfı, İstanbul, Çev. Zeynep Altok, 1998, s. 18.

⁴⁰ İncalcık, A.g.m., s. 20.

arazilerin sahiplenilmesi, mülkiyeti devlete tasarrufu reayaya ait olan miri arazinin büyük çiftliklere dönüşmesine neden olmuştur.⁴¹ Miri kökenli arazilerin birçoğu, özellikle gerileme döneminde meydana gelen idari bozukluklar sonucu, vakıflara ve şahıslara ait özel çiftliklere dönüşmüştür. Borç yükü olan köylüler, kendi tasarrufundaki toprakları kadının bir kararıyla o bölgedeki ayanlara ve sipahilere vermek durumunda kalmıştır. Sipahi ve ulema tefeciler çoğu kasabada reyanın tasarrufundaki toprakları devralmışlardılar. Osmanlı'da yaşanan idari bozukluklar sonucunda zamanla bu topraklar özel mülk statüsü kazanmıştır. Miri arazilerin büyük çiftliklere dönüşümünü hızlandıran bir diğer durum devletin mülkiyetinde olan toprakların mukataa edilmesidir. Devlet, “mezra” ve “hali çiftlik” diye anılan, terk edilmiş ama ekilebilir arazileri birtakım kimselere kiralamayı, eski dönemlerden süregelen bir politika olarak benimsemiştir. Gerileme döneminde söz konusu bu topraklar da kayıt tutmada yaşanan disiplinsizlik veya mukataa sisteminin kötüye kullanımı nedeniyle özel çiftliklere katılmıştır. 1600 yılında başlayan gerileme döneminde hazine, maddi sıkıntılar yaşamaya başlayınca, daha fazla miri araziye özel şahıslara ömür boyu geçerli şekilde miras bırakma hakkıyla mukataa etmiştir.⁴² Bu dönüşümü İnalçık şöyle anlatmaktadır:

“Öyle ki, fiilen bu topraklar özel mülk, mukataa sahipleri gerçek toprak sahibi, köylüler de onların kiracıları oldular. Çift-hane, bu topraklardaki tarımsal üretimi düzenleyen sistem olarak varlığını sürdürdü, ama toprağın denetimini elinde tutan kişi ile çiftçi arasındaki ilişki esaslı bir değişime uğradı. Devletin yerini alan mukataa sahipleri, doğal olarak, üretimden alacağı payı artırma ve hedeflerine ulaşmak için reaya emeğini sonuna dek sömürme eğilimindeydiler. Mukataa sözleşmesi kısa süreli ise, sonuç bölgenin mahvolması ve çift-hane birimlerinin bozulması oluyordu. Devlet bu sonu çözmek için mukataa sahiplerinin bölgenin ve denetimleri altındaki reyanın refahının sürekliliğiyle daha çok ilgilenecekleri beklentisiyle iltizam uygulamasına başladı.”⁴³

⁴¹ İnalçık, A.g.m., s. 21.

⁴² İnalçık, A.g.m., s. 21-22.

⁴³ İnalçık, A.g.m., s. 22.

İnalcık'a göre, eski toprak yapısında (çift-hane sistemi) mukataa sahibi ayanlar plantasyon benzeri çiftliklerin çoğalması ile yeni bir “*müteşebbis*” sınıfı haline geldiler.⁴⁴ 1760-1808 yılları arası Batı'da yaşanan “ticaret devrimi” sonucu, Avrupa'dan Doğu Akdeniz ürünlerine artan taleple beraber ürün fiyatlarındaki artış, ayanın bu dönemde önem kazanmasına yol açtı. Bu dönemde, çift-hane sistemi içerisinde yer alan miri araziye mukataa altına alan ayan, Avrupa'dan gelen talebi karşılamak için mevat arazileri veya terk edilmiş arazileri tarımsal üretime açtı.⁴⁵ Tarımın ticarileşmesi sonucu mevat ya da miri arazilerin plantasyon tarzı çiftliklere dönüşümü ve bununla birlikte köylünün üretim araçlarından biri olan toprağa giderek yabancılaşması ve toprak sahipleri tarafından yaşanan yoğun sömürüler yalnızca dış koşullara açık olan yerlerde yaşanmıştır. Bu dönemlere ait belgelerde de görüleceği gibi, yaşanan bu değişimlere rağmen, çift-hane sisteminin asli şekli belli bölgelerde hiç değişmemiştir. Bu nedenle, Avrupa kapitalist dünya ekonomisinden etkilenen Doğu Avrupa ülkelerinde meydana gelen değişimler ile Osmanlı toprak rejiminde ortaya çıkan gelişmeler arasında bir paralellik yoktur.⁴⁶ Barkan da çiftlik sistemi ile ilgili yaşanan uygunsuzluğun her yerde aynı olmadığını Bulgaristan ve Makedonya örnekleri üzerinden açıklamaktadır.

1.1.1.3. Veinstein: Çift-hane Sisteminin Sürekliliği ve Çiftlikler

Veinstein'e göre, çiftliklerin doğuşu,

“Osmanlı teorisinin öne sürdüğünün aksine, her zaman geleneksel düzenin yıkılmasıyla bağlantılı kanuna aykırı bir süreç olarak işlemedi; erken dönemde dahi bu düzenle uyum içinde, köylerin oluşturduğu ağdaki boşluklarda, hatta eski sistemin tam göbeğinde var olabilirdi. Diğer bazı durumlarda ise, çiftliklerin doğuşu, eski düzenin yıkılmasının yalnızca bir yan ürünüydü veya reayanın mülksüzleşmesi ya da eski tımar arazilerinin mülkleştirilmesi ile gerçekleşiyordu. Her durumda, iç etkenler bu gelişmeleri açıklamak için yeterlidir. Daha yeni teorilerin varsaydığı dış pazarın talepleri uyarı bir etkide bulunmuş olabilir, ama bu etkinin belirleyici olduğu

⁴⁴ İnalcık, A.g.m., s. 22.

⁴⁵ İnalcık, A.g.m., s. 24.

⁴⁶ İnalcık, A.g.m., s. 23.

söylenemez. Aynı teorilerin iddia ettiği, yeni çiftlikler çerçevesinde sahipler ve işçiler ile emeğin yeniden örgütlenişi arasındaki ilişkideki kökten değişim, çok sınırlı olmuşa benzer; bu yanılığın nedeni ise bütün o dönem boyunca çift-hane sisteminin sergilediği süreklilik ve direncin hafifsenmesidir.”⁴⁷

Tartışmaların merkezinde olan konulardan ikincisi, Braudel tarafından Osmanlı’da yaşandığı iddia edilen “ikinci serflik” olgusudur. Veinstein, Osmanlı belgelerine dayanarak, çiftliklerde kullanılan emeğin, köle emeği ve mevsimlik veya yıllık ücretli emek (“kul”, “hademe” ve “ırgad” dan bahsedilir) olduğunu; ancak, bunların tek veya egemen emek biçimleri olmadığını savunur. Hatta, tam aksine, çeşitli koşullara bağlı olarak çalışan ve tam tamına nadiren yapılan ortakçıların -sığır yetiştiriciliğinde bile- en önemli yeri işgal ettiği söylenebilir. İnalçık’ın değindiği gibi, Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa’nın çiftliklerinin birçoğunda, topraklar reayaya kiraya verilmektedir. Alınan kira bedeli nakdi olabileceği gibi genellikle topraktan elde edilen mahsulden hisse olarak yani aynı ödenmektedir. Çiftliklerde kira ödeyen ve kira toplayan arasındaki bu ilişki bize, yeni meydana çıkan kapitalist ilişkiler karşısında eski ilişki biçimlerinin devam ettiğini göstermektedir. Veinstein’e göre, ne çift-hane sisteminde yer alan reyanın konumunda radikal bir değişim oldu ne emeğin yeniden düzenlenmesinde ne de üretimde dikkat çeken bir yoğunlaşma gerçekleşti. Orta Avrupa devletlerinin yaşamış olduğu ikinci serflik durumu, Osmanlı İmparatorluğunda ne fiili ne de hukuki olarak yer etmiştir.⁴⁸

Veinstein ayanların büyümekte olan servetinin kaynağını kapitalist üretici olmalarına bağlayan görüşe de karşı çıkmaktadır. Ona göre, yerel ayanların ihracat ilişkileri incelendiğinde, bu ilişkinin ayanın servetinin tek kaynağı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayanın ihracat faaliyetlerinin yanında, devlet gelirlerinin iltizama verilmesi, olağanüstü hallerde toplanan vergiler, ordu için gerekli erzak, asker kayıtları, hayvan tedarik etmek, ticari ilişkiler için borç vermek ve tefecilik de şüphesiz çok önemliydi. Özetle, ayanların pazarın sunmuş olduğu imkanlardan yararlanmaları ticari mal üreticisi olmalarının ötesinde, mütesellim, voyvoda, muhassıl ya da mültezim olmaları

⁴⁷ Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, s. 49.

⁴⁸ Veinstein, A.g.m., s. 51-52.

yüzündendi. Çünkü, vergi toplarken görevlerini kötüye kullanıp karlarını artırma peşindelerdi ki bu onlar için elverişli bir durumdu.⁴⁹

1.1.2. Feodal Sistemden Kapitalist Sisteme Geçiş Süreci ve Çiftlikler

Osmanlı İktisat Tarihi literatüründe Osmanlı'da yer alan çiftliklerin 19. yüzyıl Batı Avrupası'nın ve özellikle İngiltere'nin kapitalist tarzda üretim yapan tarımsal işletmeleri ile paralellik gösterdiği ve bu durumun çiftliklerin oluşumunda büyük rol oynadığı iddia edilmektedir. Bu bölümde Osmanlı'da kapitalist üretim tarzının ve beraberinde getirdiği ücretli emeğin hakimiyetini reddeden ve çiftliklerdeki baskın üretim ilişkilerinden bahseden McGowan, Ergenç, Tökin, Kurmuş ve Oyan'ın görüşlerine sırasıyla yer verilecektir.

1.1.2.1. 17. ve 18. Yüzyıllarda Balkanlar ve Anadolu'da Çiftlik Oluşum

Süreci

McGowan'a göre çiftlik oluşumuna zemin hazırlayan 6 temel gelişme mevcuttur. Ona göre çiftlikler;

“1) Sipahi'nin kontrolündeki tımar çiftliklerinin, değirmenin, vs. genişlemesiyle, 2) köylülerin bireysel tasarruflarının ya da daha sık olarak köylüler tarafından ortak olarak kullanılan meralar, ormanlar ve diğer toprakların ele geçirilmesiyle, 3) aşırı vergi ve borç nedeniyle köylüler tarafından terk edilmiş toprakların işgal edilmesiyle, 4) vergi toplayıcıları ve haydutlardan koruma karşılığında köylülerden toprak almak suretiyle, 5) kredi arayan köylüler tarafından rehine verilen araziden borçların mahsup edilmesiyle, 6) satın alarak ya da satın almak için yapılan işlemlerle oluşmuştur.”⁵⁰

McGowan'a göre, hassa çiftliği, tımar sahibinin doğrudan sömürsünde yer alan süvari tımarının bir kısmıydı. Bu çiftlikler daha önceki yüzyıllarda, pek çok yerde kâr amacı gütmeyen veya sipahinin bireysel çalıştırması için elverişsiz bir yerd, bu bağlamda

⁴⁹ Veinstein, A.g.m., s. 54.

⁵⁰ Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge, 1981, s. 136.

çiftlikler genellikle köylülere kiraya verilirdi. Ancak ekonomik koşullar 17. yüzyılda değişmiş, böylece şüpheli araçlarla hassa çiftliklerinin korunması ve genişletilmesi birçok yerde kârlı hale gelmiştir.⁵¹ Eski askeri çiftlikleri şenlendirmenin (*embellishing*), 18. yüzyılda ortak ve çok yaygın olduğu açıktı. En geç 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, hassa çiftliğinin yeniden yapılandırma ve şenlendirme süreci, esasen büyük ölçüde azalan tımar gelirlerini telafi etmede etkendi.⁵²

Köylülerin bireysel mülklerinin ya da daha sık olarak köylüler tarafından ortak olarak kullanılan meralar, ormanlar ve diğer toprakların ele geçirilmesi çiftliklerin oluşumuna zemin hazırlayan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Köylülere ait toprakların genellikle askeri güçlerin oluşturduğu güçlü kimseler tarafından ele geçirilmesi elverişli bir hale gelmiştir. Bu duruma Manastır sicillerinden hem erken hem geç dönem için örnek verilebilir. McGowan'a göre, 18. yüzyılın sonlarına doğru kadı "zor yoluyla" topraklara "el koyma" ya (destek vermese de) karşı değildi. "Çünkü çiftlik yapısı o kadar normal hale gelmişti ki eski normlara (kanunlara) bağlılık ümitsiz bir vaka gibi görünüyordu."⁵³

Vergi ve borçların köylü üzerinde yaratmış olduğu aşırı yükün de çiftlik oluşumuna etki ettiği McGowan tarafından vurgulanmaktadır. 17. yüzyılın ortalarında Manastır bölgesindeki köylülerin borç yüklerinden dolayı firar ettiği ve köylerini boşalttığı gözlemlenmiştir. Firar eden köylülerin borçlarının altında vergi tahsildarlarının aşırı talepleri yatmaktaydı. 17. yüzyılda köylerde ve köy nüfusunda yaşanan düşüş, bu aşırı vergi, borç ve firar döngüsüyle ilişkilendirilebilir. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında köylülerin firarı ortak bir konu haline gelmiş ve bireysel firarlar da çiftlik sahipleri için fırsatlar yaratmıştır.⁵⁴

McGowan'a göre, çiftlik oluşumuna neden olan bir diğer faktör koruma karşılığında reayadan toprak alma yoluyla gerçekleşmiştir. Köylülerin iki seçeneği vardı; ya topraklarından vazgeçecek ve firar edecekti ya da topraklarından vazgeçip kalacaktı. İkincisi zamanla daha yaygın hale gelmiş köylüler topraklarından vazgeçerek çiftliklere

⁵¹ McGowan, A.g.e., s. 137.

⁵² McGowan, A.g.e., s. 138.

⁵³ McGowan, A.g.e., s. 138.

⁵⁴ McGowan, A.g.e., s. 139.

sığınmıştır. Sığınan köylünün çiftlik sahibine sağlayabileceği emek sınırlı bir şeydi bu sebeple, çiftlik sahibi onu/onları korumak için her şeyi yapardı. Çiftlik sahiplerinin sayıca fazla olmaya başlaması kendi bölgelerinde koruyucu uygulamalar oluşturmak için etkili olmalarına neden olmuştur.⁵⁵ McGowan'a göre, çiftlik oluşumuna etki eden bir diğer faktör ise, köylülerin tasarrufunda bulunan toprakların rehin alınması ve satın alınması yolu olmuştur.⁵⁶

McGowan, Manastır bölgesinde çiftliklerin varlığına ilişkin 17. yüzyıldaki Manastır sicillerinden örnekler göstermektedir. Çiftliklerin genellikle boyutlarının belirsiz olduğu görülmektedir. Çiftliklerin birçoğunun küçük boyutta ve tek bir şahıs tarafından tasarruf edildiği bazılarının ise oldukça geniş çiftlikler olduğu not edilmektedir. McGowan, 1636 yılında kaydedilen bir vakada, Krkarina köyünün Şehzade Mehmet Efendi'ye olan 2000 akçelik borcunun faiz ödemesini, her yıl 100 ırgat vererek karşıladığını aktarmaktadır. Diğer vaka örneklerinde, 1641 yılında Mehmet Ağa'nın Rokovo köyünden 150 işçiyi her yıl 10 akçe ücret ile çalıştırdığı ve 1661'de Podmol köyünün 4000 akçelik borcundan doğan faiz ödemesine karşılık Çorlu Mustafa Ağa'nın arazisinde çalışmak üzere otuz yıl boyunca 200 işçi göndermiş olduğu kaydedilmiştir.⁵⁷

McGowan'a göre,

“Osmanlı sahnesinde plantasyona benzeyen arazilerin varlığı her zaman ve her yerde dış ticaretle bağlantıyı işaret eden bir durum olmadı. Aranılan pazar, yetiştiricinin yakınlarında büyük bir kasaba olabilir. Bu nedenle, 16. yüzyılın tahrir defterleri boyunca büyük çiftlikleri dağınık halde buluyoruz. Dahası, 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında Anadolu'daki çiftliklerin koyun çiftliği olarak yeniden yapılanması, dış ticarete belirgin bir eğilim ile ilişkilendirilemez. Çiftlikler, Celali dönemindeki gibi pazarın onların ortaya çıkışını talep etmesinden ziyade gasp imkânından dolayı oluştu.”⁵⁸

Dünya ticareti paylarında Osmanlı ihracatının mütevazı bir pay aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı'da 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan belirgin büyüme

⁵⁵ McGowan, A.g.e., s. 140.

⁵⁶ McGowan, A.g.e., s. 141.

⁵⁷ McGowan, A.g.e., s. 136.

⁵⁸ McGowan, A.g.e., s. 135-136.

eksikliği, bize ihracata dayalı Osmanlı tarım sektörünün de yavaş yavaş büyümesi gerektiğini göstermektedir. 17. ve 18. yüzyıllarda Güneydoğu Avrupa’da bulunan çiftliklerin büyük çoğunluğunun “ortakçılık” ilişkileri ile karakterize edildiği görülmektedir. “Her ne kadar bazı büyük mülkler mevcut olsa da özellikle ihracatın daha önemli olduğu Serez ve Teselya gibi yerlerde, bu dönemde çiftliğin daha küçük boyutta olması bize çiftliklerin zengin olmanın birincil yol olmadığını ya da henüz olmadığını göstermektedir.”⁵⁹

Ortakçılık ilişkileri dolayısıyla da çiftliklerin gelişimi konusunda Özer Ergenç muzara’a ve muraba’a sözleşmeleri üzerine yazmış olduğu makalesinde önemli bilgiler sunmaktadır.⁶⁰ Ergenç, 18. yüzyılda ayanların ve paşaların kendisine yönetimi bırakılan eyaletleri iltizam aracılığı ile üzerine aldığını ve bu iltizama ya kendi eyaleti ya da yakın olan eyaletlerin sancaklarının da mukata’a olarak katıldığını anlatmaktadır. Bu bağlamda hatta mukata’a alanına giren eyalet ve sancakların bazı köylerinde tarım üreticileri ile “muzara’a” (ortakçılık) ilişkisine girildiği ve bu vesile ile büyük ölçekte yıllık tarımsal ürün sağladığı görülmektedir. Bu uygulamanın tarafları olarak Çelik Mehmed Paşa, Ege bölgesinde Karaosmanoğlu ailesinin çeşitli bireyleri, Canikli Ali Paşa gibi belli bir hanedana dayanan âyan kökenli paşaların yanı sıra “ulemadan ve kütebadan” çeşitli kişiler de yer almaktadır.⁶¹

Yönetici sınıftan çeşitli kimselerin ve ayanların mukata’a sınırlarına dahil ettikleri yerlerde köylü ile gerçekleştirmiş olduğu “muzara’a”nın sözlük anlamı karşılıklı veya birlikte ziraat yapmaktır. Tarımsal üretimi gerçekleştirmek için yapılan bu anlaşmada toprak sahibi belirli koşullarla toprağın işlemlerini çiftçiye bırakmakta ve elde edilen ürünler belli oranlarda paylaşılmaktadır. Bu paylaşımlar yarı yarıya olabileceği gibi 1/3 ve 2/3 gibi oranlarda da olabilmektedir. Yapılan bu ortaklıkta toprak sahibi bir nevi toprağını çiftçiye kiraya vermekte ve bu bedeli nakdi değil, topraktan elde edilen mahsulün bir payı olarak almaktadır. Esasen muzara’a anlaşmasının amacı, toprak tasarrufunda bulunan kişinin çeşitli sebeplerle toprağı ekme kudreti olmaması

⁵⁹ McGowan, A.g.e., s. 171.

⁶⁰ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu’sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzara’a ve Muraba’a Sözleşmeler”, *Osmanlı Tarihi Yazıları, Şehir, Toplum, Devlet*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

⁶¹ Ergenç, A.g.m., s. 247.

durumunda, toprağın boş kalmasını engellemek ve buna ek olarak topraksız ama kol kuvvetine sahip kimselerin üretime katılmalarına imkân sağlamaktır.⁶²

Aslında bu uygulama ile ilgili fıkıhta ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Fakat, 18. yüzyılda askeri topluluklarının da taraf olduğu bu uygulama, fıkıhtan farklı özellikler taşımaktadır. Toprak tasarrufuna sahip köylü, aynı zamanda kol kuvvetini de kullanarak toprağı işlemekte ve ürün almaktadır. Yukarıda bahsi geçen muzara’adaki gibi çiftçi toprağı kiralamamaktadır. 18. yüzyılda yaygınlık kazanan askeri zümrelerin muzara’a sözleşmelerine taraf oluşunu şu örnekte görmek mümkündür; 7 Ekim 1765 tarihli Konya Şer’iyye Sicili’ne göre; Beyşehir Sancağında Afşar adlı bir köyden 18 çiftçi, Konya mahkemesinde şöyle bir ifade vermişlerdir. “Bizler, Çelik Mehmed Paşa ile muzara’a akdi yapmış ortaklarız. Kendisinden çift masrafları için 935 kuruş, buğday ve arpa tohumu için 568 kuruş olmak üzere toplamda, 1502 kuruş aldık. Elde edeceğimiz üründen 100 kiyel buğday ile 80 kiyel arpayı kendisine teslim edeceğiz.” Bu sicilden de görüldüğü üzere toprak ve ürünlerin ekilip biçilmesinde kullanılan emek de köylüye aittir. Paşa, sadece para vererek bu ortaklığa konu olmuştur.⁶³

30 Kasım 1761 (3 C. Evvel 1175) tarihli bir başka belgede muzara’a sözleşmesinin tarafları ve koşulları hakkında bilgiler mevcuttur. İlgili belgede anlaşmaya taraf olan vezir, tarımsal üretim için gerekli olan tarım aleti, hayvan ve tohumları karşılamakta ve köylü kendi tasarrufunda bulunan toprağı işleyerek ürün almaktadır. Elde edilen ürün belirli oranlarda paylaşılmaktadır. Bu paylaşım oranları muzara’a sözleşmesi esnasında belirlenmektedir. Burada dikkat çeken husus, toprağı köylünün işlemesidir.⁶⁴

Tarımsal üretimde yapılan bir diğer ortaklık şekli Muraba’adır. Muraba’a yukarıda bahsi geçen muzara’a ile aynı nitelikleri taşımakla beraber köylünün ortakçı statüsü almasına imkân vermektedir. Üretim sürecinde geçerli “ortak” statüsüne sahip olan çiftçiler, genellikle borçlanmadan ötürü tasarrufunda olan toprakları alacaklısına devretmek durumunda kalan çiftçilerden oluşmaktadır. Bu ortaklık biçimine örnek teşkil edecek 1662 tarihli Harput Şer’iyye Sicilleri bulunmaktadır. Belgede taraf olan Yagob, Mustafa’dan 80 kuruş borç almış ve bu borca karşılık tarlalarını ona devretmiştir. Ve

⁶² Ergenç, A.g.m., s. 248.

⁶³ Ergenç, A.g.m., s. 248-249.

⁶⁴ Ergenç, A.g.m., s. 251.

toprak sahibi olan Mustafa ile üretim sürecinde ortaklık kurmuştur ki bu tür ortaklık Muraba'a olarak anılan bir ortaklık türüdür. Sözleşmenin taraflarından biri tarlayı ve gerekirse tohumu vererek, diğeri ise kol kuvveti ve hayvanını vererek üretime dahil olur. Mahsulün elde edilmesiyle ortaklar üründen yarı yarıya pay almaktadırlar.⁶⁵

Aynı tarihli bir belgede buna benzer bir uygulamaya rastlıyoruz. Harput'un Karahayum Köyü'nden Ahmed, Mahmud Ağa'ya olan 40 riyal kuruş borçlu olduğundan, borcun 10 kuruşuna karşılık kendi tarlasının tasarrufunu Mahmud Ağa'ya devretmiş ve arta kalan 30 kuruşluk borcuna karşılık da Mahmud Ağa ile muraba'a ilişkisine girdiğini, elde edilen mahsulden öşür düşüldükten sonra kalanın yarı yarıya bölüşüleceğini beyan etmiştir. Şayet, muraba'a dan çıkarsa Mahmud Ağa'ya olan 30 kuruşluk borcunun baki olduğunu kabul etmiştir. Bu örnekte iki durum söz konusudur. Ahmed, Mahmud Ağa'ya olan 10 kuruşluk borcu için Mahmud Ağa'ya tasarrufundaki tarlayı satmış ve geri kalan kısmı için de onunla üretim ortaklığı yapmıştır. Burada bahsi geçen 30 kuruş tarla ve üretim için konan bedeldir ki bunu Mahmud Ağa karşılamıştır, üretim için gerekli olan kol kuvvetini (emeği) de Ahmed üstlenmiştir. Elde edilecek üründen öşür düşüldükten sonra paylaşım yarı yarıyadır.⁶⁶

Ergenç'e göre, bütün bunlar bize, tasarruf hakkının köylüde olduğu miri toprakların 17. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıl boyunca bozulduğunu ve miri toprakların mülkiyete konu olduğunu yani alınıp satılabildiğini ve miras bırakılabildiğini göstermektedir. Kanun çerçevesinde köylünün tasarrufunda bulunan toprakların korunarak, üçüncü bir kimsenin müdahalesi önlenmekteydi. Ama tarımsal ürünlerin 17. ve 18. yüzyıllarda ticarete konu olması nedeniyle askeri zümre bu toprakları satın almış ve kendileri işleyemeyeceğinden dolayı köylülerle muzara'a ve muraba'a anlaşmaları yapmışlardır.⁶⁷ Bu süreç çiftliklerin gelişimi bağlamında dikkate almaya değerdir.

⁶⁵ Ergenç, A.g.m., s. 253.

⁶⁶ Ergenç, A.g.m., s. 253-254.

⁶⁷ Ergenç, A.g.m., s. 255.

1.1.2.2. 19. Yüzyılda Batı Anadolu'da Çiftlikler

Oğuz Oyan'a göre, 19. yüzyılda Batı Anadolu'da yer alan çiftlikler iddia edildiğinin aksine, 19. yüzyıl Batı Avrupası'nın ve özellikle İngiltere'nin kapitalist tarzda üretim yapan tarımsal işletmelerinden uzaktır.⁶⁸ Batı Anadolu'da feodal üretim ilişkileri ile kapitalist üretim ilişkilerinin bir arada görüldüğü bu geçiş döneminde, üretim ilişkilerinde yaygın olarak ortakçılık ve yarıcılık ilişkilerine rastlanmaktadır.⁶⁹ Batı Anadolu tarımında yaşanan bu geçiş 19. yüzyılın ilk çeyreğinde belirginleşmiş ve son çeyreğe doğru giderek hız kazanmıştır. "Batı Anadolu tarımında kapitalizmin gelişme süreci, Karaosmanoğulları gibi uçsuz bucaksız topraklara sahip ailelerin topraklarını ortakçılık veya yarıcılık ile işleyen veya kendi küçük tarlalarında çalışan mülk sahibi köylülerin topraklarından atılma ve mülksüzleştirilmeleri sürecidir." Bu süreç, Batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı hız ve genişlikte gelişmiştir.⁷⁰

Ortakçılık biçimleri bölgelere ve elde edilen mahsullere göre değişiklik arz etmekteydi. Birincisinde, toprak sahibi ve köylü mahsulü yarı yarıya paylaşmakta, ikincisinde, köylü mahsulün 1/3'ini almakta, üçüncüsünde, toprak sahibi mahsulün 1/3'ini almakta, dördüncüsünde, toprak sahibi mahsulün 1/4'ini almakta, beşinci ve sonuncu ortakçılık biçiminde köylü mahsulün 1/4'ini almaktaydı.⁷¹ Çiftlik sahibi tefecilik ilişkileri üzerinden "kendi ortakçısını oluşturma" yöntemine başvuruyordu.⁷² Ortakçı yani topraksız veya toprağı yetersiz gelen köylü, toprak sahibine üretim ve tüketim gereksinimlerini karşılamak için borçlanmaktaydı. Bu sebeple köylü, toprak sahibine olan borcunu kendi payına düşen kısımdan ödemek zorunda kalmaktaydı. Genellikle, payına düşen bütün mahsul borcu karşılığında faiz ile toprak sahibine vererek yaşamak için yeniden borçlanmaktaydı. Ve bu bir kısır döngü şeklinde ilerlemekteydi.⁷³

Geçiş dönemini temsil eden çiftçiler bağımsız küçük üreticilere veya büyük ölçekli kapitalist üretim gerçekleştiren çiftçilere toprak da kiralamaktaydı.⁷⁴ Batı

⁶⁸ Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*, Yordam Kitap, 1.Basım, İstanbul, 2016, s. 314.

⁶⁹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 166.

⁷⁰ Kurmuş, A.g.e., s. 140-141.

⁷¹ İsmail Hakkı Tökin, *Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 187.

⁷² Oyan, A.g.e., s. 320.

⁷³ Tökin, A.g.e., s. 187.

⁷⁴ Kurmuş, A.g.e., s. 166.

Anadolu'da gerçekleşen kiracılık biçimlerinde köylüler toprağı belli bir bedel karşılığında kiralamakta ve mahsul elde edildikten sonra bu mahsulü toprak sahibine satmayı taahhüt etmekteydi. Köylünün ödemekle yükümlü olduğu kira bedeli toprak sahibine satmayı taahhüt ettiği mahsul bedelinden düşülmekteydi. Fakat, mahsulden elde edilecek bedel bazen kira bedelini karşılayamadığından kiracı statüsünde olan köylü geri kalan borcunu belli bir faiz karşılığında (genellikle %30) ödemek durumunda kalmakta, şayet o yıl da ödeyemezse, ödeninceye dek toprak sahibinin tarlasında ücret almadan çalışmaktaydı.⁷⁵ Bu şartlarda en yoksul köylülerin bir kısmının angarya yükümlülükleri bağlamında mülksüzleşmeyi de aşan bir proleter sınıfa dönüşümü kaçınılmaz oluyordu. Özetle, tefecilik, 18.yüzyıl sonlarında basit bir mülksüzleşmeyi de içeren hem çiftlik patlamasında ve toprak yoğunlaşmasında hem de yeni ortaya çıkan mülkiyet biçimlerinde gerekli olan emeğin yeniden oluşumu ve yenilenmesinde etkili bir araç olarak kendini göstermiştir.⁷⁶

Geçiş dönemi yaşayan Batı Anadolu'da, kapitalist ilişkiler kırsal bölgelerde esaslı bir şekilde yerleşmiş ve gelişmemiştir. Savaş nedeniyle azalan nüfusla doğru orantılı yaşanan işgücü kıtlığı, tamamen pazara açılmamış Batı Anadolu tarımı üzerinde daha farklı etkiler yaratmıştır. Demir yolu yapımı ile beraber tarıma açılan bölgeler de dahil olmak üzere geniş alanlar ekilmeyip boş bırakılmaya başlanmıştır. Toprakları üzerinde çalışan köylü sayısının azalması sonucu, büyük toprak sahipleri, üretimin ve bununla bağlantılı elde ettikleri gelirlerin azalmaya başladığını görmüşlerdir. Mali sorun yaşayan büyük toprak sahiplerinin bu soruna çözüm olarak akla, ortakçılık ve yarıcılık ilişkisinde bulunduğu köylü ile bu ilişkilerine son vermesi ve toprağın başında kendisinin durması gelmektedir ki bu yola hiç başvurulmamıştır. Oysa, bu yöntem işgücü kıtlığına bir çözüm getirmeyecek ve "sonunda kaçınılmaz bir biçimde feodal toprak ağalarının kapitalist çiftçiler haline gelmesini gerektirecekti. 1870'lere kadar görülmeyen bu *Junkers* tipi kapitalist gelişmenin daha ileride ortaya çıkıp çıkmadığını bilmiyoruz."⁷⁷

Osmanlı toplumunda büyük mülkiyet, küçük işletme egemen durumdaydı ve on binlerce dönümlük genişliğe ulaşan toprak mülkiyetleri esas olarak küçük işletmecilik

⁷⁵ Kurmuş, A.g.e., s. 152.

⁷⁶ Oyan, A.g.e., s. 322-323.

⁷⁷ Kurmuş, A.g.e., s. 143.

temelinde, ortakçılık ve kiracılık ilişkileri çerçevesinde işlenebiliyordu.⁷⁸ 19. yüzyılda Batı Anadolu'da toprak genişliğinin kapitalist üretim tarzına geçişte büyük bir engel olduğunu genişçe topraklara sahip D. Baltazzi'nin konsolosluk mahkemesindeki ifadelerinden anlayabilmekteyiz. Baltazzi ifadesinde, "çiftliklerinin ancak 16.000 dönümü üzerinde ücretli işçi çalıştırdığını, geriye kalan topraklarının ise köylüler tarafından eski anlaşmalar uyarınca işletildiğini" söylemektedir.⁷⁹ Ortakçılık, ücretli emek (amele) kullanmaktan ucuz kabul edilmektedir. Ücretli emeğe nakdi olarak belirli bir ücret verilmektedir. Toprak sahibi, mahsulün değerinin düştüğü ve kazanç elde edemediği durumlarda nakdi ücret ödemede zorluklarla karşılaşacaktır. Ortakçılıkta ise mahsulden kazanç elde edilmediği zamanlarda mahsulden pay vermek daha karlıdır. Burada ortakçının refahı satılacak olan ürünlerin fiyatı ile şekillenmektedir. Bu refahın boyutu toprak sahibini ilgilendirmemektedir. Bu sebeptir ki, bu gibi zamanlarda ortakçı toprak sahibine borçlanmış ve memleketin en fakir halkı haline gelmişlerdir. Ortakçılık usulünde makine çalıştırmak da toprak sahibi tarafından zararlı görülmektedir. Ucuz iş gücü karşısında makine kullanımı toprak sahibine ek bir maliyet doğuracaktır.⁸⁰

Çiftliklerde ortakçılık veya yarıcılık anlaşmaları yapanların yanı sıra angarya hizmetlerle tarımsal işgücünü sağlayan ayanlar da bulunmaktadır. Köylüler çiftlik sahibi hesabına bir çift öküz ile iki gün tarla sürmek, iki gün tohum serpmek ve 2 gün de hasat yapmakla toplamda her yıl altı gün angarya hizmet sunmak zorundadır. Bunu Karaosmanoğlu Hüseyin Efendi topraklarının bir bölümünü J. B. Paterson'a sattığı zaman "köylülerin her yıl toprak sahibine angarya hizmetlerde bulunmasının bir gelenek olduğunu" söylemesinden anlamaktayız. Ancak, Paterson'ın köylülerden angarya hizmetler talep etmesi üzerine köylüler "toprak sahibi gâvur olduğu zaman angarya ile yükümlü olmadıklarını" ileri sürerek Paterson'ın bu talebini geri çevirmişlerdir.⁸¹

⁷⁸ Oyan, A.g.e., s. 336.

⁷⁹ Kurmuş, A.g.e., s. 151.

⁸⁰ Tökin, A.g.e., s. 191.

⁸¹ Kurmuş, A.g.e., s. 150.

1.2. Osmanlı'da Ortak Alanlar

19. yüzyıl ortalarında Batı Anadolu'da ekili ve ekili olmayan tarlaların varlığına rastlanmaktadır. Ekili alanlar üzerinde ziraat yapılan alanlar, ekili olmayan alanlar da daha çok nadasa bırakılan alanlar ya da hayvanların otlatıldığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki alan arasındaki ayrım zamanla değişikliğe uğramıştır. Ortak alanları kapsayan ekili olmayan alanlar zamanla bireysel tasarrufa konu olarak ziraata açılmış, sonrasında yeniden hayvanlar için mera, otlak olarak kullanılmıştır. Tam da bu noktada çiftliklerin oluşumu ve genişlemesi elverişli hale gelmiştir. Çalışmanın bel kemiğini oluşturan bu konu Osmanlı İktisat literatürü çalışmalarında pek çok kez tartışılmıştır. Osmanlı çiftlik tartışmalarında, İmparatorlukta mevcut ortak alanların çiftliklere dahil edilerek daralmasından bahsedilmektedir. Bu bölümde İnalçık, McGowan, Nagata ve Kurmuş'un ortak alanların çiftliklerin oluşumundaki etkisine dair görüşlerine yer verilecektir.

1.2.1. İnalçık: Osmanlı Köyü ve Ortak Alanlar

İnalçık'a göre, göçmenlerin ve göçebelerin yerleşmelerinde toprağın komünal mülkiyeti görülse de Osmanlı köylerinde, hiçbir zaman toprak komünal mülkiyet temelli olmamıştır. Osmanlı köyünün esas toplumsal yapısını çift-hane sistemi belirlemiştir. Köy topluluklarının ortak tasarrufunda bulunan orman, harman yeri, su, mezarlık, çayır ve meraların olması köylerin komünal yapıda oluşunu ispatlamaz. Devlet, ortak kullanılan otlakları belli çatışmaları önlemek adına belli köylere ayırmıştır. Köyler arasındaki hudutların tayini kadı aracılığı ile yapılmıştır. "G. Ostrogorsky ve H. Stahl'ın Osmanlı döneminden önce Balkanlar'da bir komünal köyden toprak tasarrufundan söz etmeleri, bugünkü araştırmalar karşısında terk edilen bir görüş olarak kalmıştır. Herhalde Osmanlılar döneminde Balkanlar'da böyle köy cemaatlerine rastlanmaz."⁸²

İnalçık'a göre, "Özetle Osmanlı köyü, tarlaları, otlakları ve çayırları sınırlandırılmış, defterlerde ve kadı hüccetlerinde territorial varlığı tespit edilmiş idari bir ünedir; sipahilerin birbiri karşısında veya diğer idari üniteler, örneğin vakıflar karşısında,

⁸² Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2.Baskı, 1996, s. 12.

haklarını belirleyen birimdir.” Bu köyler, sosyo-ekonomik bağlamda, reaya tarafından bağımsız üretim yapılan, çift-hane temelli üretim birimleridir. Bu köylerde *çiftler* ve aileler bağımsızdır.⁸³ Vidin Bölgesi’nde 1839 yılında Tanzimat’ın ilanından sonra, miri arazilerin tapuyla satışı ile ilgili önlemler alınmıştır, hatta satışın geçerliliği için padişah emri zorunlu tutulmuştur; buna rağmen ağalar 20 köyün tasarrufunu elde etmişlerdir. Tasarrufu sadece tapu ile elde edilebilen çayırlar, ormanlık alan ve otlakların çiftlik topraklarına dönüşümü tam da bu dönemde hız kazanmıştır.⁸⁴

1.2.2. McGowan, Nagata, Kurmuş: Ortak Alanların Kısıtlanması ve Çiftlikler

McGowan’a göre çiftlik oluşumuna zemin hazırlayan 6 temel durumdan ikincisi köylülerin bireysel mülklerinin ya da daha sık olarak köylüler tarafından ortak olarak kullanılan meralar, ormanlar ve diğer toprakların ele geçirilmesidir.⁸⁵ Osmanlı toprak yasaları ve Osmanlı kadısı bu tür “gasp”lara karşı çıkıyordu. 16. yüzyılda büyük ölçüde halihazırda var olan, ancak 17. yüzyılın başlarında yeniden düzenlenmiş olan çeşitli toprak kanunları kadı’nın; 1) tımarlının izni olmadan, reaya topraklarının transferine ve 2) geniş miri kategorisinden toprağın çıkmasına ve reyanın firarına karşı hükümler koymasına sebebiyet verdi.⁸⁶ Fakat, 17. yüzyılda çiftliklerin yaygınlaşmasıyla beraber köylünün ortak kullanımında olan alanların ele geçirilerek tarıma açılmasına karşı kadı’nın herhangi bir direnci söz konusu değildi. Bunun sebebi çiftliklerin yapısında yaşanan değişimin normal hale gelerek eski kanunlara olan inancın azalmasıdır.⁸⁷

Osmanlı yazarları tarafından tespit edilen bu durum beraberinde mülksüzleşmeyi getirmektedir. Üretim araçlarından yoksun köylünün mülksüzleşmesi iki ayrı biçimde gerçekleşmektedir. McGowan’a göre bunlardan ilki,

“Toprağı işleyen kişinin yerinde kaldığı ama üzerine daha ağır koşulların dayatıldığı “ismi mülksüzleşme”ydi. Yani, reaya artık sadece devlet ya da

⁸³ İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 13.

⁸⁴ Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, s. 30.

⁸⁵ McGowan, A.g.e., s. 136.

⁸⁶ McGowan, A.g.e., s. 141.

⁸⁷ McGowan, A.g.e., s. 138.

tımarlı sahibine karşı değil, “sahib-i alaka” ya da “sahib-i çiftlik” adı verilen bir kişiye karşı da sorumluydu ve taleplerini karşılamakla yükümlüydü. McGowan’a göre ikinci mülksüzleşme biçimi ise, köylülerin herhangi bir sebeple tasarruf ettiği topraktan kaçması veya çıkarılması yolu ile boş kalan çiftliklere el konulması ile ortaya çıkan “cismi mülksüzleşme”ydi”⁸⁸

Veinstein’e göre, mülksüzleşme hareketinde kullanılan yöntemler ne olursa olsun bu evrimin, “zorla el koyma yoluyla” gerçekleşmiş olduğu aşıkardır, çünkü kanuna göre reyanın tasarrufunda olan ve meşru sahiplerin, varislerine *invidis* olarak aktarabildikleri topraklar hiçbir şekilde reyanın elinden alınamazdı.⁸⁹

Nagata Osmanlı ayanlarından mütesellim Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa’nın iltizam hakkını kullanarak mukataa⁹⁰ konumunda olan “*Koru-ı Cebel-i Manisa*” çevresinde yer alan toprak üzerinde elde etmiş olduğu hakimiyeti ve Karaosmanoğlu Çiftliklerinin nasıl oluştuğunu şöyle anlatmaktadır:

“Karaosmanoğlu çiftliklerinin çoğu Manisa ovasında, hatta Koru-ı Cebel-i Manisa hududu içerisinde ve etrafında meydana gelmiştir. Bu husus, aile mensuplarının tımar ve zeamet köylerini iltizamı altında bulundurmak suretiyle bu yörede yoğun bir şekilde çiftlik kurmaya muvaffak olduğunu açıkça göstermektedir.”⁹¹

Uluçay’ın araştırmalarından Koru-u Cebel-i Manisa’nın bir diğer adının Ilgın Koru Hassı olduğu anlaşılmaktadır. Bu korulara ait bazı kısımların ziraata açılmak istenmesi sık sık dava konusu olmuştur. Emecen’in araştırmasına göre, korunun 16.

⁸⁸ Aktaran Veinstein, A.g.e., s. 42-43.

⁸⁹ Veinstein, A.g.e., s. 40.

⁹⁰ “Mukataalı arazi, mutlaka köylü olması gerekmeyen herhangi bir kimse tarafından, alelade bir kira sözleşmesiyle tasarruf edilebilen topraklardır. Bunlar tapulu arazide söz konusu olan yükümlülüklerle sahip değillerdi; yani tasarruf sahibinin toprağı bizzat ekip biçmesi de bazı kişisel hizmetlerde bulunması da gerekmezdi. Toprağı üçüncü kişilere kiralayabilirlerdi. Biricik yükümlülüğü, ilk sözleşmeyle kararlaştırılan nakit veya öşür miktarını devlete veya devleti temsil eden kişiye teslim etmektir. Bu arazi türünü kiralayan kişinin konumu, son tahlilde iltizam sahibini andırmaktaydı.” Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt 1, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 183.

⁹¹ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 67-68.

yüzyılda kısmen de ziraata açıldığı görölmektedir. Ayrıca bu korularda yörükler gelip kışlamaktadır.⁹²

1609 tarihli belgeye göre, Manisa’da ikamet eden Mehmed Bey’in İlgin korusunu ziraata açmak istemesiyle konu mahkemeye taşınmış ve mahkeme daha evvel Saruhan cemaatine mensup kişilerce de alanın ziraata açılma teşebbüsünden bahsetmiş ve korunun Toy-Yusuflu Köylerinin merası olduğu ve eskiden beri nasıl kullanılıyorsa yine öyle kullanılması gerektiğine karar vermiştir. Fakat, bu davadan ve girişimden 150 yıl sonra 1755 yılında, adı geçen mukataanın mutasarrıfı Halil Bey’in vekili Abdullah’a Tatarlı Köyü ahalisi dava açmıştır. Davanın gerekçesi, korunun içinde yer alan Seyfi-ağa Çiftliği ve yine koru içinde yer alan Kumçayı’na giden yol ile çevrili alanın Toy-Yusuflu Köyü merası olduğu fakat Abdullah’ın köyün çobanlarına bu alanları kullandırmadığıdır. Halil Bey’in vekili Abdullah, bu alanların Toy-Yusuflu ahalisinin merası olduğuna dair ahaliden mahkemeye belgelerini ibraz etmesini talep etmiş ve ibrazın olumsuz olmasıyla dava malikane sahipleri tarafından kazanılmıştır. Bu iki dava aynı koru için aynı gerekçelerle açılmış olmasına rağmen sonuç 150 yılın geçmesiyle değişmiştir. Burada akla meranın zamanla ziraata açılması sebebiyle dava konusu olan alanın “mera” niteliğini kaybettiği gelmektedir. Nagata’nın yorumuna göre, Osmanlı Devleti, konar-göçer grupların yerleşik hayata geçmesi ve yolla iktisadi gelirine temel sağlayacak ziraatın gelişmesi için eski kanunnamelerde orman ve bataklıkların ziraata açılması politikası izliyordu.⁹³

Nagata, Karaosmanoğlu aile üyelerine ait muhalledat defterlerini de incelemiştir. Bu defterlerdeki kayıtlara göre, aile mensuplarına ait çiftliklerin büyüklükleri 500-2000 dönüm arasında değişmektedir. Mevcut dönümler çiftliğin hududunu değil, içinde yer alan tarlanın büyüklüğünü vermektedir. Çiftliklerin hududu elbette daha geniş sahayı kapsamaktadır. Çünkü, bütün çiftliklerde yer alan ortalama 500 kadar koyunun yanı sıra at, sığır, öküz gibi büyükbaş hayvanların varlığı söz konusudur. Bu hayvanların otlaması için gerekli mera veya çayırların varlığı da gereklidir. Örneğin, Ataullah Ağa’nın 1751 yılında satın almış olduğu bir çiftliğin yaklaşık 1000 dönüm mera ile toplam 600

⁹² Aktaran Nagata, A.g.e., s. 100-101. Daha fazla bilgi için Bkz. Ç. Uluçay, “Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar”, *TV*, II/14, s.123., F. M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s.168-169.

⁹³ Nagata, A.g.e., s. 101-102.

dönümlük tarladan oluştuğu görülmektedir. Karaosmaoğullarından Hacı Eyüp Ağa'nın satın almış olduğu Çungara Çiftliği'nde ise yine aynı durum söz konusudur. Bu çiftlikte mera ve boz yerlerini de içine alacak şekilde toplamda 4000 dönüm toprak bulunmaktadır. Nagata'ya göre, bu sebeple çiftliği, tarım ve hayvancılığı bir arada düşünmek gerekmektedir.⁹⁴

Kurmuş'a göre,

“Eldeki veriler, 1860'ların ortalarına kadar, Batı Anadolu'da egemen toprak kullanma biçiminin uzun nadas yöntemi olduğunu gösteriyor. Bu yöntemle göre, ormanları yakılması veya ağaçların kesilmesiyle kazanılan toprakla bir yıl ile sekiz yıl arasında değişen bir süre boyunca işleniyor, sonra altı ile on yıl süreyle nadasa bırakılıyordu. Nadas süresi sona erince tarla üzerinde bitmiş olan otlar temizleniyor ve tekrar üretime geçiliyordu. Ormanların toprak kazanmak amacıyla tahrip edilmesi sonucu, Batı Anadolu bölgesinde yüksekliği 1.000 metreden az/yörelere hemen hemen hiç orman kalmadı. Cumaovası'nın batısı dahil Sakız Boğazı'na kadar olan alandaki bütün ormanlar yakıldı. Bozdağlar ve Aydın Dağları'nın doğu ve batı uçlarındaki geniş ormanlık alanlar da 19. yüzyıl ortalarına gelindiği zaman tümüyle ortadan kalktı. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu yörelerde ise egemen toprak kullanma biçimi kısa-nadas yöntemi idi. Bu yöntemle göre toprak bir yıl ekildikten sonra, bir veya iki yıl süre ile nadasa bırakılıyordu. Uzun-nadas yerine, kısa-nadas yönteminin bütün bölgede egemen olabilmesi için, tarımın belirli bir ölçüde kapitalizme açılmasının yanı sıra, nüfus artışının da hızlı olması gerekiyordu. Uzun-nadas yönteminin egemen olması demek, tırpan ve demir pulluk gibi ileri tarım araçlarına çok gerek olmaması demekti. Ormanların çeşitli yollarla yok edilmesi sonucu kazanılan ve bu yüzden yarı yanmış ağaç gövdeleri ve kesilen ağaçların kökleri ile boydan boya kaplı olan tarlalarda toprağı çapalamak yoluyla ekime hazırlamak demir pulluk kullanmaktan hem daha kolay hem de daha ekonomikti.”⁹⁵

⁹⁴ Nagata, A.g.e., s. 106.

⁹⁵ Kurmuş, A.g.e., s. 158.

1.3. Tökin, Nagata: Ortak Alanlar, Angarya Meselesi Ve Çiftlikler

Tökin'e göre, Türkiye'de yetiştirme ile ziraatın işletmede aldığı yere göre köylü işletmelerini dört kategoride toplamak mümkündür: 1) Asıl uğraşları ziraat olup hayvanlarını yakın çayırlar ve yaylalarda otlatanlar ki bunlara Marmara havzasında ve Batı Anadolu'da rastlanır. 2) Ziraat ve hayvancılığa eşit ağırlık verip yazlık ve kışlıkları bulunanlar ki ilkbaharda yaylara çıkan bu gruba Kuzey Anadolu'da rastlanır. 3) Asıl uğraşları hayvancılık olup ikincil uğraşları ziraat olanlar vardır ki bunlara da Orta ve Doğu Anadolu'da rastlanır. Kışlık yerleri bulunan bu grup özellikle zamanlarını kırlarda hayvan otlatma ile geçirirler. 4) Tek uğraşları hayvancılık olan göçebeler ki, bunlara da Güney ve Güney Doğu Anadolu'da rastlanır.⁹⁶

Tökin'in eserinde mera, orman, koru ve otlak gibi ortak alanların hangi yollarla, nasıl çitlendiğini ve üretime nasıl dahil olduğunu anlayabiliriz. Bazı bölgelerde tarlaları iki yıl dinlendirmek bir yıl ziraat etmek yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemde meradan tarla açılır ve topraklar yorulduğu vakit yeniden mera olarak kullanılır. Bu yöntemin bir başka şekli de orman arazisi açarak yapılmaktadır. Ormandan açılan yeni tarla verimini kaybedince bir yenisi açılır ve verimini kaybeden ilk tarla da mera olarak kullanılır. Burada yeni tarla açmanın nedeni toprak darlığından ileri gelmektedir. Bu ziraat sistemine "periyodik olarak meraya tahvil edilen tek tarla sistemi" veya kısaca "dinlendirme" usulü denilir. Bir diğer usul de meradan tarla açmak yahut ormandan tarla açmak yerine verimini kazanması için toprağı nadasa bırakmaktır. Ama bu şekilde de köylü nadasa bıraktığı toprağı ziraat edemediği için yine meradan veya ormandan tarla açmak durumunda kalır. Burada ziraat etmek istediği ürünü aldıktan sonra tarlayı nadasa bırakarak, daha önce nadasa bıraktığı tarlada yeniden ziraatını gerçekleştirir. Yapılan bu tarz ziraata "nadasla münavebe" denmektedir. Bazen de topraklar nadasa bırakılmayarak yazlık, kışlık ürünlerden biri ekilir bu durumda nadasla münavebe usulüne kıyasla yorgun düşen toprak verim kabiliyetini kaybettiğinden köylü meradan ve/veya orman gibi bakir toprakları açmak durumunda kalmaktadır. Yapılan bu usule de "dinlendirmeli iki tarla sistemi" denmektedir. Yine çoğunlukla hububat ziraatı yapılan bölgelerde iki tarla sistemi

⁹⁶ Tökin, A.g.e., s. 46-47.

yerine genellikle “üç tarla sistemi” nin uygulandığı da görülmektedir. Üretici yazlık ve kışlık hububat ektiği tarlalara bir üçüncü tarla daha ilâve etmekte ve bu tarlayı eşeleyerek takip eden senelerin ekimine hazırlamaktadır. Bu nedenle bir tarla bir sene kışlık, bir sene yazlık hububata ayrıldıktan sonra üçüncü sene nadasa bırakılmaktadır.⁹⁷

Hüseyin Ağa'nın çiftliklerinde tarlalar (1817 yılı), biri icareye verilmeyen ve elde edilen bütün mahsulü doğrudan doğruya Ağa'ya ait olan “beylik tarlaları”, diğeri “icareye verilen tarlalar” olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktaydı.⁹⁸ Hüseyin Ağa için, “icareye verilen tarlalardan” dan “beylik tarlaları” nın daha karlı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Kayışlar Çiftliği hariç, diğer çiftliklerdeki toprağın yarısını düşük bir “rent” mukabilinde icareye verdiği görülmektedir. O halde Hüseyin Ağa, çiftliklerinin bütün topraklarının yarısına varan geniş toprakları neden düşük bir “rent” karşılığında icareye vermiştir sorusu akla gelmektedir. Bu noktada Nagata ilginç bir yorum yapmaktadır. Karaosmanoğlu çiftliklerinde emek gücü verenlerin çoğu Rumlardan oluşan hizmetkarlardır. Bu bölgeye yeni göçen Rumlar geçim kaynağını çiftliklerde ve Hüseyin Ağa da çiftliklerinde çalışacak emek gücünü bunlarda aramaktaydı. Bu yüzden Hüseyin Ağa, bir yandan çiftliklerindeki toprakların büyük bir kısmını bu Rumlara “rent” ile vermek suretiyle Rumların geçimini sağlıyor, diğer yandan da buna mukabil olarak, kendi “beylik tarla” sını bedava (angarya) veya çok düşük bir ücretle sürdürüyordu diye düşünmek mümkündür. Hüseyin Ağa'ya ait çiftliklerde angaryanın mevcudiyetine dair hiçbir kayıt yoktur. Ancak İzmir'deki Levant Şirketi'nin konsolosu Francis Werry, 1801 yılında şirkete gönderdiği raporunda Rumların, her hafta ayanın toprağında birkaç gün çalıştıktan sonra, kendisine tahsis edilen toprak parçasını sürmekte serbest olduğunu yazmıştır. Kurmuş ise, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait olan bir İngiliz belgesine dayanarak, Karaosmanoğlu Hüseyin Efendi'nin, ona ait topraklarından bir parçasının J.B.Paterson'a satıldığı zaman, köylülerin her yıl altı gün toprak sahibi hesabına çalışması gerektiğinin bir gelenek olduğunu söylediğini, buna göre her köylü ailesi bir çift öküz ile iki gün tarla sürmek, iki gün tohum serpmek ve iki gün de hasat yapmak zorunda olduğunu; ancak köylülerin bu geleneğe bir yabancı için uygulanmasını reddettiğini

⁹⁷ Tökin, A.g.e., s. 48-53.

⁹⁸ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 125.

söylemektedir. İnalçık, Vidin 'de çiftlik sahibi ile köylüler arasında “rent” in düşüklük veya yükseklik oranına paralel olarak çeşitli şekilde angaryaların uygulandığını kaydetmektedir. “Angarya” nın mevcudiyetini, çiftlikte tatbik edilen ağır emek şeklinin devamlılığını ispat eder şekilde yorumlamamak gerekir. Önemli olan husus, bir yandan iş arayanların ve öte yandan da emek gücü arayan çiftlik sahiplerinin bulunmasıdır. Angaryanın yukarıda belirtilen farklı uygulamalarından öyle anlaşılıyor ki, her iki taraf kendi hesaplarına göre kontrat yapmakta ve hayatlarına devam etmekteydiler. Manisa Bölgesinde ise, bu şekilde yeni bir hayat bulan Rumlar, zamanla hayvan ve eve sahip olmuş ve müstakil çiftçi hüviyetini kazanmışlardır.⁹⁹

Nagata bizim de ana kaynağımızı oluşturan temettüat defterlerinden yola çıkarak Karaosmanoğulları çiftliklerinde angaryanın varlığından söz etmektedir. 1844-45 defter kayıtlarında Karaosmanoğlu çiftliklerindeki tarlalar “mezru tarla” ve “kiraya verdiği tarla” olarak iki türlü karşımıza çıkmaktadır. Çiftliklerde “gayrimezru tarla” ve “mer’a” gibi ibarelerle yer alan tarlalar da bulunmaktadır. Bu çiftliklerden Çobanisa Çiftliği’ne bakıldığında; Sadık Bey’in 780 dönümlük “mezru tarla” sı ve 1654 dönümlük “kiraya verdiği tarla” bulunmaktadır. Sadık Bey mezru tarladan 1260 yılında 12,204 kuruş ve 1261 yılında 5,400 kuruş olmak üzere, her iki yılın (Miladi 1844 ve 1845) toplamı olarak 17,604 kuruşluk gelir elde etmektedir. Kiraya verdiği 1654 dönümlük tarladan ise 1261 yılında 2,481 kuruş gelir elde etmektedir. 1260 yılını baz alırsak, dönümü kiraya verilen tarlanın yarısı olmasına rağmen mezru tarladan dönüm başına elde edilen gelir 16 kuruş iken, kiraya verilen tarladan dönüm başına elde edilen gelir 1,5 kuruştur. Mezru tarladan elde edilen gelirin kiraya verilen tarladan bu denli yüksek olmasına karşın, Sadık Bey neden çok ucuz bir bedelle tarlasını kiraya vermiştir? Her şeyden önce Sadık Bey’in tarlayı doğrudan işlediği düşünülemez. Çiftlik kaydında Sadık Bey’in adından hemen sonra gelen 4 *hizmetkarın* adı geçmektedir ama bu 4 kişinin her ne kadar mezru tarlada çalıştığı düşünülse de 780 dönümlük bir tarla için yeterli bir emek gücü olmadığı anlaşılmaktadır. Emeğin dışarıdan gelmesi durumunda bu gelirlerin deftere kaydının yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, tarlaları işleyen başkaları aranmalıdır. Bu kişiler de çiftlik ahalisinden kendi toprağını işleyenler arasında aranmalıdır. Defterde

⁹⁹ Nagata, A.g.e., s. 126-128.

kaydı yapılmış olan 21 *ırgat* ve 29 *hizmetkar* daha mevcuttur; bunların maaş karşılığında Sadık Bey'in mezru tarlasını ekip biçtiği düşünülürse ücretli emeğin kullanıldığı düşünülebilir. Fakat, burada akla takılan şey, işletmecilik bağlamında Sadık Bey'in tarlalarını neden bu kadar düşük bir bedelle kiraya verdiğiidir. Nagata'ya göre bu durum ancak *angarya* ile açıklanabilir. Çiftlikte oturan 26 *erbab-ı ziraat* çok ucuz bir bedelle kiraladıkları tarlada geçimlerini sağlamakta ve bunun karşılığında Sadık Bey'in mezru tarlasında bir nevi *angarya* mesaisi yapmaktadır. Buna dair kayıt bulunmamasına rağmen, daha evvel Hüseyin Efendi'nin çiftlik işletmeciliğinde ücretsiz emeğin varlığına işaret etmiştik. Ve bunun için Hüseyin Efendi'nin elindeki tarlaların bir kısmını İngiliz Paterson'a satarken tarlada çalışan köylülerin yılda 2 gün tohum serpmek, 2 gün çift hayvanı ile tarlayı sürmek ve 2 gün mahsülü toplamak üzere toplamda 6 gün bedava çalışmak durumunda olduğunu ama bunun yabancılar için geçerli olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Hüseyin Ağa çiftliklerindeki “*beylik tarlalar*” ve “*icareye verilen tarlalar*” daki birçok toprak parçasının “*hali*” bir durumda olması neyi ifade etmektedir? Bu hususta şu iki nokta akla gelmektedir. Bunlardan birisi, bu toprak parçalarının emek gücü eksikliğinden boş bırakılmış olmasıdır. Diğeri ise, Hüseyin Ağa'nın ölümü ve hemen arkasından ona ait bütün malların müsaderesi gibi olağanüstü hâl dolayısıyla meydana gelen karışıklık yüzünden çiftliklerin bakımsız kalmasıdır. Ancak bir husus daha düşünülebilir. O da Anadolu'daki geleneksel tarım tekniğinde görülen “*nadas*” topraklarının mevcudiyetidir.¹⁰¹

Nagata'nın incelemiş olduğu Karaosmanoğlu çiftliklerinde 1817'den 1845 yılına kadar geçen sürede çiftlik yapısının neredeyse aynı olduğunu görüyoruz. Çiftliklerde mahsulün tamamının çiftlik sahibine gittiği beylik tarlası veya mezru tarla ve köylünün kiracı konumunda işleyip geçimliğini sağladığı çiftlik sahibi tarafından kiraya verilen tarlalar bulunmaktadır. Bunun dışında “*hali tarla*”, “*gayrimezru tarla*”, “*mera*” ve “*otlaklar*” gibi ortak kullanım alanları mevcuttur. Nagata, Karaosmanoğlu çiftliklerinde birçok toprağın hali yani ekilmeden durduğunu ve sebebinin emek kıtlığı ya da *nadas*

¹⁰⁰ Yuzo Nagata, “19.Yüzyıl Ortalarında Manisa Kazası ve Karaosmanoğulları”, *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Ed. Doç. Dr. Ümit Ekin, Bilge Kültür Sanat, 1.Basım, İstanbul, 2013, s. 268-269.

¹⁰¹ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 129.

yöntemi olabileceğini söylemektedir. Bu durum, Tökin'in de vurguladığı gibi, çiftliklerin genişlemesinde başat rol üstlenen ortak alanların daralması ile açıklanabilir. Toprak ziraat edildikçe yorulur ve verimsiz olan bu toprak nadas yöntemi ile dinlendirilip mera veya ormandan yeni tarla açılarak üretime devam edilir. Bu topraklar da yorulunca dinlenmeye bırakılıp dinlenen tarlada yeniden üretime geçilir. Karaosmanoğulları çiftliklerinde böyle bir döngünün varlığı hissedilebilir bir şekildedir.

Nagata'nın incelemiş olduğu Karaosmanoğlu çiftliklerinden hem Hüseyin Efendi'nin hem de Sadık Bey'in çiftliklerinde köylülere geçimlik ihtiyacını karşılamak için ucuz bir bedelle kiraya verilen tarlalar karşılığında, köylülerin mahsulün doğrudan çiftlik sahibine gideceği tarlada “*angarya hizmet sunduğu*”, ücretsiz tarım işçiliği yaptığı görülmektedir. Bu durumda Karaosmanoğlu çiftliklerinde ormanların, meraların, çayırların vs. gibi ortak kullanım alanlarının tarıma açılması, karı artırmak isteyen çiftlik işletmesi açısından elverişli bir yol haline gelmektedir. Çiftlik sahibi için yorulan toprağı dinlendirmeye almak hem üretimi durduracak hem de köylüyü toprağına bağlayacak şartların oluşmasını engelleyecektir. Bu durumda yorulan toprağın dinlenmeye alındığı süreçte yerine orman, mera, çayır vs. gibi ortak alanların tarıma açılması çiftlik sahibi açısından karlı görünmektedir. Böylelikle hem üretim durmayacak hem de köylüyü kendi toprağında ücretsiz çalıştırmak karşılığında kiraya vereceği tarlada bir azalma yaşanmayacaktır.

Tökin'in bahsettiği gibi, Batı Anadolu'da asıl uğraşları ziraat olup hayvanlarını yakın çayırlar ve yaylalarda otlatanlara rastlanmaktadır. Çiftliklerin de bu yapıya sahip olduğu düşünülünce, akla köylülerden angarya hizmet alabilmenin bir başka yolunun da olduğu gelmektedir. Şöyle ki, ziraatın gerçekleşmesi için gerekli üretim araçlarından biri de hayvanlardır. Çiftlikte bulunan köylülerin tasarrufundaki hayvanları otlatabilmesi için ortak kullanım alanlarına ihtiyaç duyulacaktır. Arazi Kanunnamesi'nin maddelerinden yola çıkarak Halil Cin'in altını çizdiği gibi, çiftliklerde bulunan özel meralar bu ihtiyacı karşılamak için yeterlidir. Ama Halil Cin'in göremediği şekilde, köylü hayvanlarını otlatmak için bu alanları kullanabilir ve bunun karşılığında çiftlik sahibinin tarlasında ücretsiz tarım işçiliği ve/veya çiftlik sahibinin hayvanlarına çobanlık edebilir. Bu türlü hizmetler de bir nevi angarya sayılmaktadır. Anlaşılacağı üzere, çiftlik sahibi ortak

kullanım alanlarını her durumda kendi lehine kullanmaktadır. Özetle, Tökin'in vurguladığı gibi, yorulan ve verimsiz hale gelen tarla yerine ortak alanlar tarıma açılmakta bu süreçte eski tarla mera olarak kullanılmaktadır. Ve her iki durumda köylü çiftlik sahibine Nagata'nın yorumladığı gibi angarya hizmetler sunmaktadır.

2. AYDIN VİLAYETİ'NDE ÇİFTLİKLER VE ORTAK ALANLAR

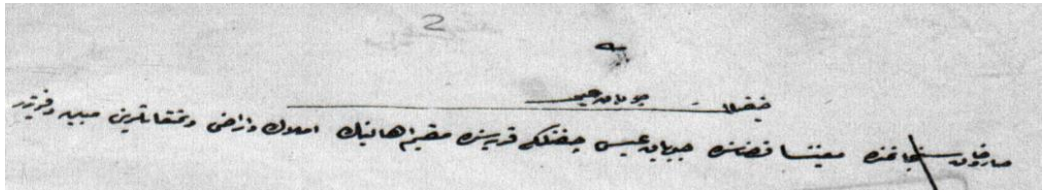
2.1. Aydın Vilayeti'nde Bulunan Çiftlikler ve Temettüat Defterleri

Maliye Varidat Bölümü defterlerinden olan temettüat defterleri¹⁰², Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın ortalarında ekonomik düzenlemelerin yapılması amacıyla, birinci dereceden muhassıllar tarafından tutulan defterlerdir. Miladi 1844-45 yıllarını kapsayan defterler, araştırmacılara XIX. Yüzyıl Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihini; nüfus, meslek, arazi, emlak ve gelirler çerçevesinde sunmaktadır.¹⁰³ Osmanlı Arşivi'nde 1988 yılında araştırmacıların kullanıma açılan defterler ilk defa İstanbul İktisat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Tefvik Güran tarafından kullanılmıştır.¹⁰⁴

Defterin başlangıcında sırasıyla genellikle eyalet, sancak ve kaza bilgilerinden sonra ilgili birimin (şehir, kasaba, köy ve çiftlik) adı yazılmıştır. 16177 numaralı temettüat defterinin başlangıcında;

“*Saruhan Sancağında Manisa Kazasında Çobanisa Çiftliği Karyesinde mukim ahalinin emlak ve arazi ve temettüatlarını mübeyyin defterdir.*”¹⁰⁵ yazmaktadır (Bkz. Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Temettüat Defterlerinde Çiftlik Kaydı Örneği

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 16177, s. 2.

¹⁰² Temettüat defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri" *Bellekten*: Cilt 59, Sayı 225, s. 396-412, 1995; Tefvik Güran, "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalıcık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 73-94; Nuri Adıyeke, "Temettüat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, Sayı: 11, Ankara 2000, s. 769-787.

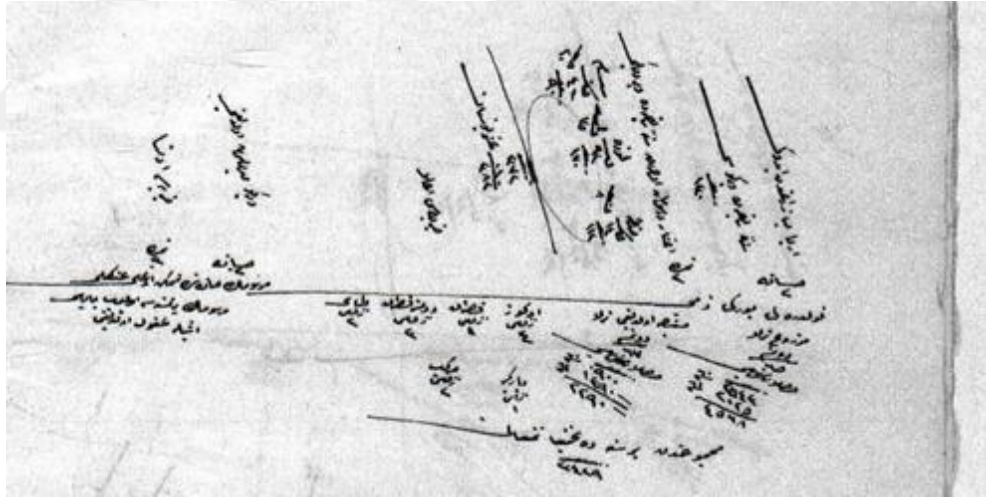
¹⁰³ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri" *Bellekten*, Cilt 59, Sayı 225, s. 396.

¹⁰⁴ Bkz. Tefvik Güran, "Structure Economique et Sociale d'une Region de Campagne dans l'Empire Ottoman vers le Milieu du XIXe s. Etude Comparée de neuf Villages de la Nahiye de Koyuntepe, Sanjak de Filibe", Sofia 1979; "Osmanlı Tarım Ekonomisi", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, sayı 1, İstanbul 1988, ss. 225-303; "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", İktisat Fakültesi Mecmuası, *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Sayısı*, XLI/1-4 (İstanbul 1984), ss. 301-319.

¹⁰⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 16177, s. 2.

Defterlerde yapılan sayımlarda “hane” ardından “numro” ve altlarına rakamlar yazılmıştır. Birincisi hane sayısını, ikincisi hane içerisindeki aile sayısını vermektedir.¹⁰⁶ Mesela, Çobanisa Çiftliği’nde hane 2 numro 2’de “Koldereli Yorgi” kayıtlıdır.¹⁰⁷ Yorgi’nin aynı rakamlı hanesinde farklı numro altında, “hanesinde mütemekkin oğlu Ankoli” açıklamasıyla (hane 2, numro 3’te) oğlu Ankoli kayıtlanmıştır.¹⁰⁸ Aynı hanede ama farklı numroda kayıtlı olan kimseler akraba olabileceği gibi ortaklık ilişkisinde olunan “şerikler”, hane hizmetinde bulunan ırgadlar ve hizmetkarlar da olabilmektedir. Hane numarasının üzerinde bulunan kısımda hane sahibinin mesleği, ödemiş olduğu “vergiyi mahsusa”, öşür vergi bedelleri ve gayri Müslim ise cizye türü yer almaktadır. Hane numarasının alt kısmında ise hane sahibine ait emlak, arazi ve temettüat bilgileri yer almaktadır (Bkz. Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Temettüat Defterlerinde Hane Kaydı Örneği

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 16177.

Hane temelinde yapılan ve 19. yüzyıl Osmanlı sosyal ve iktisadi tarih araştırmacılığı için önemli verilere sahip olan temettüat defterinde yer alan bilgiler dört ayrı sınıflandırmaya tabi tutulabilir: ilki hane sahibinin ismi, unvanı ve mesleği gibi kişisel bilgiler. İkincisi bir yıl içerisinde hane reisi tarafından ödenen “vergi-i mahsusa”

¹⁰⁶ Mübahat Kütükoğlu, A.g.m., s. 398.

¹⁰⁷ Arşiv belgelerinden yapılan doğrudan alıntılar italikle gösterilmiştir.

¹⁰⁸ BOA. ML. VRD: TMT., 16177, s. 4.

nın bedeli, gayri- Müslim hane reisinin ve diğer aile üyelerinin ödemekle mükellef oldukları “*edna*”, “*evsat*”, “*ala*” adlı cizyenin türü ve aynı ödenen aşar ve rüsumun parasal karşılığını içeren vergi ödemeleri, üçüncüsü, mükelleflerin tasarrufunda bulunan, kiraladığı ve kiraya verdiği ekili veya nadasa bırakılmış arazinin türü ve dönümü hakkında bilgi içeren menkul ve gayrimenkul değerler. Ayrıca hane sahibinin tasarrufunda veya müstecir olarak tasarruf edilen hayvanların cinsi ve miktarı, değirmen, dükkân, boyahane, debbağhane, kışlak vb. gayrimenkul değerlerin adeti ve büyüklüğü. Dördüncüsü, mükelleflerin sahip olduğu menkul ve gayri menkul değerlerden, mesleklerinden ve ticaretinden sağlamış oldukları kazancı içeren gelirler.¹⁰⁹ Bu defterlerde ayrıca, üzerinden öşür hesaplanan zirai ürünler hakkında da geniş bir bilgi yer almaktadır.

Temettüat defterleri kullanılarak 19. yüzyıl Aydın Vilayeti’ndeki (Batı Anadolu’da) çiftlikler için yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Hilal Ortaç Gürpınarlı tarafından Manisa Kazası’ndaki Karaosmanoğullarına ait çiftlik köylerine yönelik yapılan çalışma, Aysun Sarıbey Haykıran tarafından Aydın Vilayeti’ndeki çiftliklerin durumuna ilişkin yapılan çalışma ve Cihan Özgün tarafından Batı Anadolu’daki tarımsal emeğe yönelik yazılan makale bu çalışmalar arasında yer almaktadır.¹¹⁰ Bahsi geçen çalışmalar bu tezde yer verdiğimiz çiftlikleri konu etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Tarihsel süreçte, köylünün tarımsal faaliyetini gerçekleştirdiği tarlaların dışında kalan alanlar “ortak mülkiyet” kapsamında hayvan otlatma alanı olarak kullanılmış sonrasında toprak sahipleri topraklarını genişletme amacıyla köylülerin ortak kullanım alanlarını “çitleyerek” özel mülkiyete konu ederek ziraata açmış ve köylünün hayvan otlağını elinden almıştır. Bu süreçte köylü ortak kullanımda olan alanların yabancı haline gelmiştir. Bu noktada araştırma konumuz olan ve Aydın Vilayeti’nde bu sürecin

¹⁰⁹ Tevfik Güran, “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, der. H. İnalçık ve Ş. Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2000, s. 77-78.

¹¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, “Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu”, *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, ss. 491-525. Cihan Özgün, “Batı Anadolu’da Tarımsal İsgücü ve Ücretler (1844- 1914)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 22, 2012, ss. 319-331. Aysun Sarıbey Haykıran, “Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)”, *E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi*, 2013.

yaşanıp yaşanmadığını görmek açısından söz konusu vilayete bağlı 71 çiftlik mercek altına alınmıştır. Çalışmamızda çiftliklerde yer alan ortak alanlar ve bununla bağlantılı olarak çiftlik sahibi ile çiftlik ahalisi arasındaki üretim ilişkileri incelenecektir.

2.2. Aydın Vilayeti'nde Bulunan Çiftlikler ve Sahipleri

Hicri 1321 (Miladi 1903–1904) Tarihli Devlet Salnamesi'ne göre Aydın Vilayeti; Aydın, İzmir, Saruhan, Mentеше ve Denizli olmak üzere 5 sancaktan oluşmaktadır (Bkz. Tablo 1).¹¹¹

Tablo 1: Aydın Vilayeti'nde Bulunan Sancaklar ve Kazalar

SANCAK	KAZA
Aydın	Aydın, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Söke ve Karacasu.
İzmir	İzmir, Nif, Karaburun, Kuşadası, Çeşme, Tire, Urla, Ödemiş, Foçateyn, Bayındır, Menemen, Seferihisar ve Bergama.
Saruhan	Manisa, Turgutlu, Alaşehir, Kula, Akhisar, Gördes, Demirci, Eşme, Kırkağaç ve Soma.
Menteşe	Muğla, Milas, Fethiye, Eşen, Marmaris, Bodrum ve Köyceğiz.
Denizli	Denizli, Tavas, Buldan, Sarayköy, Çal ve Karaağaç.

Kaynak: Aysun Sarıbey Haykıran, “Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)”, *E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi*, 2013, s. 24-26.

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Aydın Vilayeti'ndeki 71 çiftliğin Temettüat Defterleri incelenmiştir (Bkz. Tablo 2). Bahsi geçen çiftliklerin birçoğu Alaşehir, Tire, Manisa ve Demirci Kazalarında yer almaktadır. Alaşehir Kazası'nda 16, Manisa Kazası'nda 14 (Eroğlu Çiftliği de dahil edilmiştir.), Tire Kazası'nda 12, Demirci Kazası'nda 9 çiftlik kaydına ulaşılmaktadır. Temettüat defterlerine kayıtlı olan çiftliklerde sıklıkla adı geçen çiftlik sahipleri Karaosmanzade, Baltacızade, Tavaslızade ve Şehidzadelerdir. Temettüat defterlerine ulaşabildiğimiz 71 çiftlikten 20'si Karaosmanzadelere, 4'ü Tavaslızadelere, 4'ü Şehidzalere ve 7'si Baltacızadelere ait görünmektedir. Tire Kazası'na ait defterlerde çiftlik sahiplerine dair bilgi yer almamış olsa da Meşhed (Akçameşhed), Rahmanlar, Tulum, Subaşı, Yeni Çiftlik

¹¹¹ Aysun Sarıbey Haykıran, “Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)”, *E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi*, 2013, s. 26.

Baltazcızadelere ait görünmektedir.¹¹² Baltazcızadelerin tasarrufundaki çiftlik sayısı bu bilgiyle beraber 7'ye ulaşmaktadır. Karaosmanzadelerin çiftliklerinin büyük bir çoğunluğu Manisa Kazası'nda, Baltacızadelerin Tire Kazası'nda, Şehidzadelerin Demirci Kazası'nda, Tavaslızadelerin ise Denizli Kazası'ndadır (Bkz. Tablo 3).¹¹³

Tablo 2: Temettüat Defterlerinde Aydın Vilayeti'ne Bağlı Çiftlikler

Kaza ve Sancaklar	Çiftlikler	Çiftlik Sayısı
Alaşehir	İlhan, Menmak, Göbekli, Hacı Osman, Katırlı, Baylar, Süleyman Ağa, Kavaklıdere, Akkeçili, Sobran, Köseali, Subaşı, Çeşnelü, Musa Ağa, Menmak Çiftliği Yakınında İskân Eden Aşiretler 1-2-3, Çakırcaali	16
Manisa	Koldere, Mütevellî, Çobanisa, Hamzabeyli, Hacıhaliller 1-2, Birunviran, Yazıcı Çullos 1-2, Papası, Karaağaçlı, Çavuşoğlu, Harbendelü, Tokat, Yeni Çiftlik ¹¹⁴	13
Manisa/Gördek	Eroğlu	1
Tire	Subaşı, Urfaloğlu, Göllüce, Akçaşehir, Akçameşhed, Rahmanlar, Karayunuslu, Darmara, Yeni Çiftlik, Tulum, Alacalı, Mandıralık	12
Foçateyn	Tavşan Çayırı, Arap, Çıkrıklı, Bezirgân,	4
Demirci	Mastulan, Olukköy, Karaağaç, Bozcaatlı, Tahtacı, Conhisar, Alaağaç, Köleköy, Kurşunlu	9
Güzelhisar-ı Aydın	Ali Ağa	1
Karacasu	Ali Ağa	1
Buldan	Karahayıt, Ahal-i Çiftlik	2
İzmir	Emin Kethüda, Araram	2
Bayındır	Hacı Mehmed Ağa	1
Selendi	Mıdıklı	1
Sobice	Çakırbeyli Karyesi	1
Denizli	Cedid-Acarlı, Abdullah Ağa, Şamlı	3
Denizli/Eşme	Kala, Kurbağalı,	2
Tavas	Yeni Çiftlik Karye	1
Kuyucak	Osmanağa	1
Toplam		71

Kaynak: Çalışmada kullanılan çiftliklerin temettüat defterlerinden derlenmiştir.

¹¹² Haykıran, A.g.t., 2013, s.104.

¹¹³ Bu çalışmanın Ek.3 bölümünde diğer çiftliklerin sahiplerine dair bilgiler yer almaktadır.

¹¹⁴ “Yeni” adlı çiftliğin kime ait olduğu defterde yazılı değildir. Çiftlik sahibinin defterde kaydına rastlanılmamaktadır. Nagata eserinde bu çiftliğin Karaosmanoğullarına ait olduğundan bahseder. 1836 Karaosmanzade Ali Ağa'ya ait bu çiftlik, 1849 yılında Karaosmanzade Ebubekir Ağa'nın oğlu Ataullah Ağa'ya ait görünmektedir.) Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 129, 189.

Tablo 3: Temettüat Defterlerindeki Çiftlikler ve Yazılı Sahipleri

Çiftlik Sahipleri	Kazalar	Çiftlikler	Çiftlik Sayısı
Karaosmanzadeler	Alaşehir ¹¹⁵	Göbekli, Kavaklıdere, Köseali, Menmak,	4
Karaosmanzadeler	Demirci	Bozcaatlı, Tahtacı	2
Karaosmanzadeler	Manisa	Yazıcı-Çullos, Hamzabeyli, Papaslı, Koldere, Hacıhaliller, Çobanisa, Müteveli, Birunviran, Harbendeli, Çungara (Tokat), Karaağaçlı, Yeni Çiftlik ¹¹⁶	12
Karaosmanzadeler	Foçateyn	Tavşan Çayırı	1
Karaosmanzadeler	Gördek	Eroğlu	1
Baltacızadeler	Foçateyn	Arap	1
Baltacızadeler	Güzel Hisar-ı Aydın	Ali Ağa	1
Tavashızadeler	Buldan	Ahal-i Çiftlik	1
Tavashızadeler	Denizli	Şamlı, Cedid-Acarlı	2
Tavashızadeler	Kuyucak	Osmanağa	1
Şehidzadeler	Demirci	Olukköy, Karaağaç, Conhisar, Kurşunlu	4

Kaynak: Çalışmada kullanılan çiftliklerin temettüat defterlerinden derlenmiştir.

2.2.1. Çiftliklerde Ortakçılık ve Kiracılık

Çiftliklerde köylülerin tasarrufunda bulunan tarlalar ve çiftlik sahibinden kiralamış oldukları tarlalar mevcuttur. Üreticiler tasarrufunda bulundurdukları veya kiraladıkları tarlaları doğrudan ziraat edebildikleri gibi ortakçılık ilişkileri kurarak da ziraat etmektedirler. İncelenen defterlerde baskın üretim tarzının kiracılık ve ortakçılık üzerinden şekillendiği görülmektedir. Çiftliklerde kurulan bu üretim ilişkileri beraberinde birkaç soruyu da gündeme getirmektedir. Çiftlik sahibine ait ortak kullanım alanları çiftlik çalışanları ile kurulan kiracılık/ortakçılık ilişkileri ile bağlantılı mıdır? Köylüler bu

¹¹⁵ Göbekli ve Kavaklıdere Çiftliklerinin sahibi Sadık Bey'dir. Kiracısı ise Baylar Çiftliği'nin sahibi Hacı Himmed Ağa'dır. Hacı Himmed Ağa Alaşehir Kazasının Kâtip Ali Mahallesi'nde ikamet etmektedir ve geliri 21675 kuruştur. Dönümü belli olmayan mezru tarlası üzerinden 1260 ve 1261 yılı için, 8 kişi ile ortakçılık ilişkisine girmektedir. Toplam 30 adet hayvanı bulunmaktadır. BOA. ML. VRD: TMT., 1423.

“Hacı Himmed Ağa kazanın en fazla temettüatı olan kişidir.” Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 3 Sayı 6, Yaz 2010, s.236, EK.1.

¹¹⁶Yeni adlı çiftliğin kime ait olduğu defterde yazılı değildir. Çiftlik sahibinin defterde kaydına rastlanılmamaktadır. Nagata eserinde bu çiftliğin Karaosmanoğullarına ait olduğundan bahseder. 1836 Karaosmanzade Ali Ağa'ya ait bu çiftlik, 1849 yılında Karaosmanzade Ebubekir Ağa'nın oğlu Ataullah Ağa'ya ait görünmektedir.) Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 129, 189.

tür alanları özgürce kullanabiliyor mu yoksa kiracılık anlaşmaları çerçevesinde angarya meselesini gündeme getirecek bir durum söz konusu mudur? Bireysel tasarrufa geçen ortak kullanım alanları pratikte de hayvan otlatma amacı ile mi kullanılmaktadır? Yoksa otlak, mera gibi alanların zamanla mezru tarlalara dönüşümü yoluyla üreticiler üretim aracı olan toprağa ve dolayısıyla çiftlik sahibine mi bağlanmaktadır? Bu sorulara defterdeki bilgiler ışığında yanıt aramaya çalışacağız. Ama bu soruların yanıtına geçmeden önce çiftlik sahibi ve köylüler arasında gelişen üretim ilişkileri ile ortak alanlar arasındaki korelasyonu kavrayabilmek için, bu iki işletim tarzını birbirinden ayıran unsurlar üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Boratav, bu iki işletim tarzını şu şekilde tanımlayıp birbirinden ayırmaktadır. “Ortakçılık, ürünün, kaldırıldıktan sonra toprak sahibi ile ortakçı (yarıcı, maraba vb.) arasında önceden belirlenmiş bir oranda ve aynî olarak paylaşılmasını öngören bir işletme biçimidir. Üretimin toprak ve (ortakçının sağlaması gereken) emek dışındaki girdileri ise, toprak sahibi ile ortakçı arasında örf-adete göre veya anlaşma ile paylaşılır.”¹¹⁷

İncelemiş olduğumuz Temettüat defterlerinde adı geçen çiftliklerde ekili toprakların ortakçılığa konu olduğu görülmektedir. Ortakçılık ilişkileri ile ziraat edilen bu topraklar kimi zaman çiftlik dışından ortakçılarla, kimi zaman çiftlik içinden üreticiler ile ve kimi zaman da çiftlik sahibi ile gerçekleşmektedir. Çiftlikte yapılan ortakçılık çerçevesinde yapılan paylaşımlar “genellikle devlete vergi ödenip tohum, koşum aleti ve hayvanları için ödenen para ayrıldıktan sonra ürün eşit olarak paylaştırılmaktadır.”¹¹⁸ Fakat, bazı çiftliklerde devlete ödenen vergi (öşr) toplam gelirden düşülmeyip elde edilen gelir öylece hisselerine bölünmektedir. Vergi yükü ile beraber ortakçının payına düşen hisse payı azalmaktadır ve bu gibi durumlar ortakçı üzerinde büyük bir yük oluşturmaktadır.

Temettüat defterlerinde “*müstecir olduğu tarla*” diye adlandırılan tarlalar üzerinden de ortakçılık yapıldığı görülmektedir. Bu tarlalar hem ortakçılık hem kiracılık yapılan tarlalar statüsünde incelenmiştir. 71 çiftliğin (Alaşehir-Menmak Çiftliği

¹¹⁷ Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 454, Ankara, 1980, s. 19-20.

¹¹⁸ Cihan Özgün, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik”, *International Journal of Social Sciences*, Cilt 5, Sayı 6, 2012, s. 379.

yakınında mesken aşiretler 1, 2 ve 3 tek çiftlik olarak sayılmıştır.) 19’unda ortakçılık, 17’sinde kiracılık, 28’inde hem ortakçılık hem kiracılık, 6’sında sadece bağımsız tarla mevcuttur.¹¹⁹ Sadece Tire Kazası’na bağlı Akçameşhed Çiftliği’nde tarla bulunmayışından dolayı tarla üzerinden üretim ilişkilerine rastlanmamaktadır.¹²⁰ Kiracılık, ortakçılık yapılan çiftliklerde köylüler tarafından bağımsız tasarruf edilen mezru tarla, gayri mezru tarla, boya tarlası, bağ, bostan, bahçe, zeytin ağaçları ve palamut koruları da mevcuttur.

Kaza özelinde baskın üretim biçimlerine baktığımızda; Alaşehir ve Demirci Kazalarında ortakçılık, Tire Kazası’nda kiracılık¹²¹, Manisa Kazası’nda hem kiracılık hem ortakçılık yapıldığı göze çarpmaktadır.¹²²

Bu çalışmada yer alan çiftliklerde yapılan ortakçılık ilişkileri farklı türden tarlalar üzerinde gerçekleşmektedir. Ortakçılar (*şerikler*) arasında yapılan paylaşımlar tarladan elde edilen gelir miktarından öşür miktarı düştükten sonra yapılmaktadır. Kalan brüt gelirin dağılımı ortaklar arasında bu noktada gerçekleşmektedir. Ortakçılara verilen paydan arta kalan kısım ise hane sahibinin olmaktadır. Bu tür ortakçılık biçimleri sadece tek yılda (1260 veya 1261 yılında) olduğu gibi her iki yılın toplamında da (1260+1261 yılında) olmaktadır. Öşürler genelde iki yılın toplam tarla gelirinden düşülmektedir. Fakat örneğini sunacağımız Alaşehir Kazası- İlhanlı Çiftliği’nde sadece tek yıldan (1260) düşülmüştür.

¹¹⁹ Çiftliklerin üretim tarzına ilişkin tablo ekler kısmında yer almaktadır.

¹²⁰ BOA. ML. VRD: TMT., 2728 (Hayvancılık ve arıcılık yapılmaktadır).

¹²¹ Defterde kira bedelleri yazılı değildir.

¹²² Çiftliklerin üretim biçimlerine dair bilgiler için bkz. Ek.4.

Bu durumu 1260 yılı için formülize edersek;¹²³

$$A - B = C$$

$$C - H_n = D_1,$$

1261 yılı için;

$$E - P_n = D_2 \text{ şeklindedir.}$$

Hane sahibinin toplam payı da bu durumda: $D = D_1 + D_2$ kadardır.

Önce 1260 gelirleri pay ediliyor daha sonrasında 1261 gelirleri pay edilip her ikisi toplanmakta ve elde edilen bu gelir hane sahibinin ortaklıktan elde ettiği toplam gelir olmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 3, Tablo 4). İlhanlı Çiftliği Hane 1 örneğinde olduğu gibi;

$$1425 - 132 = 1393$$

$$1293 - (108 + 318,5 + 117) = 749,5$$

$$615 - 307,5 = 307,5$$

$$749,5 + 307,5 = 1127^{124}$$

Fotoğraf 3: İlhanlı Çiftliği'nde Yapılan Ortaklık İlişkilerinde Hane 1 Örneği

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1407.

¹²³ A: 1260 yılı geliri, B: 1260 yılı öşür miktarı, C: 1260 yılı brüt gelir, H_n: 1260 yılı ortakçı hisseleri, D₁: Hane sahibinin 1260 yılı net geliri, E: 1261 yılı brüt geliri, P_n: 1261 ortakçı hisseleri, D₂: Hane sahibinin 1261 yılı net geliri, D: Hane sahibini 1260+1261 yılı net gelir toplamı.

¹²⁴ Defterde toplam her ne kadar 1127 gibi görünse de toplam aslında 1057 çıkmaktadır.

Tablo 4: 1260-1261 Yılı Alaşehir-İlhan Çiftliği'nde Yapılan Ortakçılık İlişkileri

Hane	Hane Sahibi	Meslek	Tarla Türü (Dönüm)	1260 Yılı			1260 Yılı Hisseler			1260 Yılı Net Geliri	1261 Yılı	1261 Yılı Hisseler	1261 Yılı Net Geliri	1260+1261 Yılı
			Mezru	Gelir (A)	Öşür (-) (B)	Brüt Gelir (C)	Çiftlik Sahibi (H1)	Ortak1 (H2)	Ortak2 (H3)	Hane Sahibi (D)	Brüt Geliri (E)	Çiftlik Sahibi (P1)	Hane Sahibi (D2)	Hane Sahibi Toplam Geliri (D1+D2)
1	Arap Süleyman'ın yetimleri Ali ve Süleyman'ın Dayısı Molla İsmail	İmam	60	1425	132	1293	318,5	108	117	749,5	615	307,5	307,5	1127 ¹²⁵

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1407.

¹²⁵ Defterde toplam her ne kadar 1127 gibi görünse de toplam aslında 1057 çıkmaktadır.

Boratav'a göre,

“Kiracılık, ürün miktarına bağlı olunmaksızın, üretim giderlerine katılmayan toprak sahibine götürü bir kira bedeli ödenmesine dayalı bir işletme biçimidir. Kiracılığın belirleyici özelliği, kiranın nakdî olması değil, ürüne bağlı olmadan, götürü olarak ödenmesidir.”¹²⁶

İnalcık'a göre,

“Ağaların çiftliklerindeki topraklar için ödenen kira, basit bir kira değildi; kimi feodal adetlerin bileşiminden oluşan çeşitli ödeme ve hizmet biçimlerinin de içeriyordu. Köylü, yılda iki ay ağa için angarya yapmak ve ürününün belli bir kısmını ona vermek, yani yetiştirdiği üründen 25 okka ya da 31 kg, yük başına 30-40 okka darı, her on koyun için 1 okka peynir ve üstüne 1 yük odun ya da yerine 12 guruş ve 1 dönüm bağ başına 3/10 guruş vermekle yükümlüydü.”¹²⁷

Çiftlik sahibi ile üreticiler arasında kurulan ortakçılık ilişkilerinde pay edilen hisseler yapılan ortaklığın türüne göre farklı varyasyonlarla karşımıza çıkmaktadır. Ortakçılıkta paylaşım oranlarının değişiminde kilit rol oynayan durumlar söz konusudur. Kaya'ya göre, ziraatın gerçekleşmesi için gerekli toprak, tohum, sürüm ve yük hayvanları gibi ekipmanlar paylaşım oranını belirlemektedir. “Ortakçılar çiftlik hayvanlarına sahip değilse yıllık üretimlerinin 1/3'ini toprak sahibi ile, geri kalan 2/3'lik kısmını hayvanları tedarik eden zengin ortakçı ile eşit şekilde paylaşmaktadır.”¹²⁸ Bir diğer ortakçılık paylaşımında “Çiftlik sahibi toprağın ve bu alana bağlı olan evler, ormanlar, meralar vb. gibi tüm varlıkların tasarrufuna sahipken; üretici tarımsal ekipmanlara ve yük hayvanlarına sahiptir. Üretici çiftlik sahibinin toprağını ekime hazırlamak, tohumlamak

¹²⁶ Boratav, A.g.e., s. 19-20.

¹²⁷ İnalcık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, s. 30.

¹²⁸ Alp Yücel Kaya, “On the Çiftlik Regulation in Tırhala Mid Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-Holders, Subaşıs and Sharecroppers”, *Ottoman Rural Societies And Economies, Halcyon Days in Crete VIII A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2012*, Crete University Press Rethymno 2015, s. 338-339. (Not: Ziraatın gerçekleşmesi için gerekli olan sürüm ve yük hayvanlarına sahip olan ortakçı “zengin ortakçı”, sahip olmayan ortakçı “fakir ortakçı” olarak anılmaktadır.)

ve ekmek zorundadır ve elde ettiği ürünün yarısını (1/2) çiftlik/toprak sahibi ile paylaşmaktadır.”¹²⁹

Ortakçılık ilişkilerine Batı Anadolu’dan örnekler verilebilir.¹³⁰ Manisa’da bağcılıkta yapılan ortakçılık ilişkileri iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki, toprak sahibi masraflara katılmayarak, toprağını ortakçıya sözleşme ile verir. Ve mahsulün yarısını veya 2/3’sini kendine alır. Geri kalanı da ortakçıya verir. İkinci tür ortakçı şeklinde ise, toprak sahibi bağı ziraat etmek için gerekli masrafı verir. Bu masraflar mahsul elde edildikten sonra safi hasıllardan düşülür ve geriye kalan mahsulün yarısını ya da 2/3’ünü toprak sahibi alır. Geriye kalan kısmı da ortakçıya verir. Bahsi geçen ortakçılık şekillerinden ilki daha çok icarla toprak almasına (kiralamasına) yakın bir usuldür. Ama, burada somut bir kira bedeli araya girmemiştir. Burada topraksız köylü üretici, toprak sahibine kullanım bedelini aynı “*in natura*” ödemektedir. Halbuki yine aynı bölgede nakdi icar karşılığında, sözleşme ile toprak kiralayan ve ziraat eden, hatta amele çalıştırarak ziraat eden girişimci üreticiler vardır. Bu şekil, kapitalist icar usulüdür ki, Batı Anadolu’da çapa bitki tarımı bölgelerinde yayılmıştır. Kapitalist icar usulü ile ilk şeklin arasındaki fark, toprak sahibine ortaklaşa mahsul ödemesi usulü yerine nakdi icar ödemesi usulü kullanımınıdır. İkinci şekilde ortakçının kol kuvvetinden başka bir sermayesi yoktur. Ortakçının yapmış olduğu tek iş, toprak sahibinin sunmuş olduğu sermaye ile bağı ziraat etmek ve mahsul elde edildikten sonra kendine düşen payı almaktır. Burada ortakçı esasen ırgat statüsündedir. Emeğinin karşılığı olarak nakdi ücret yerine mahsul üzerinden aynı olarak almaktadır. Bu ücret aynı değil de nakdi olsaydı, bu durumda amele statüsüne doğru değişkenlik gösterecekti. Manisa’da bağların yarısının ortakçılıkla, diğer yarısının kiracılıkla “*icarla*” işletildiği tahmin edilmektedir.

Bu ve benzeri paylaşımların farklılaştığı unsurları ve ortak alanların bu paylaşımın neresinde olduğunu görmek adına çiftlikleri inceleyelim.

¹²⁹ Kaya, A.g.m., s. 342-343.

¹³⁰ Tökin, A.g.e., s. 188.

2.3. Çiftliklerde Bulunan Gayri Mezru Tarlalar

Çiftliklerde yer alan toprakların kullanım şekilleri üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki, defterde *mezru tarla* ibaresiyle yer alan ekili alanlar, ikincisi *gayri mezru tarla* ibaresiyle yer alan ekili olmayan alanlar, üçüncüsü genellikle *ağıl merası*, *mera*, *çayır* olarak kayıtlanan ortak kullanım alanlarıdır. Çiftliklerde üretimin gerçekleşmesi için kullanılan ekili alanların zamanla verimini yitirmesi köylüleri bu toprakları dinlendirmeye ve/veya nadasa bırakmaya itmiştir. Bu toprakların nadasa bırakılan süre içerisinde kullanım amacı bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

2.3.1. Çiftliklerde Ortak Alan Olarak Çiftlik Sahibi Tasarrufundaki Gayrimezru Tarlalar

Tökin'in eserini izleyerek mera, orman, koru ve otlak gibi ortak alanların hangi yollarla, nasıl çitlendiğini ve üretime dahil olduğunu anlayabiliriz. Bazı bölgelerde tarlaları iki yıl dinlendirmek bir yıl ziraat etmek yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemde meradan tarla açılır ve meradan açılan tarla yorgun düştüğü zaman yeniden mera olarak kullanılır. İncelenen temettüat defterlerinde bu durumu destekleyici bilgiler mevcuttur.¹³¹ Manisa Kazası'na tabi Yazıcı Çullos Çiftliği'nin ilk çiftlik kaydında 2000 dönümlük gayri mezru tarla "*her ne kadar tarla denilmiş ise de tarla olmayıp kır, orman ve dağ olarak fakat hayvan râ'î olmakdan başka bir fâidesi olmadığı*" ibaresiyle çiftlik sahibinin hanesinde kayıtlanmıştır. Daha evvel müşterek kullanımda olan bu alanın tarla açmak suretiyle çiftlik sahibi tarafından tarıma açıldığı ve zamanla yorgun düşüp dinlendirme usulüncü yeniden müşterek kullanıma açıldığı akla uygun düşmektedir.

Tökin'in bahsettiği yöntemin bir başka şekli de orman arazisi açarak yapılmaktadır. Ormandan açılan yeni tarla verimini kaybedince bir yenisi açılır ve verimini kaybeden ilk tarla da mera olarak kullanılır. Bu ziraat sistemine "dinlendirme" usulü denilir. Tire Kazası'na bağlı Göllüce Çiftliği'nde devecinin hanesinde (hane 2'de) kayıtlı olan zevcesi Halime Hatun'un 400 dönüm gayri mezru tarlası "*ormanlık olmakla*

¹³¹ Bu ve buna benzer örnekler "Çiftliklerde Ortak Kullanımda Olan Alanlar (Mera, Yaylak, Kışlak, Otlak, Koru, Orman vb.)" başlığı altında daha detaylı incelenmiştir.

hali kalmış idiği” açıklamasıyla kayda alınmıştır. Bahsi geçen ormanlık alanın zamanla tarlaya tahvilinin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Tökin’in bahsettiği diğer usul de meradan tarla açmak yahut ormandan tarla açmak yerine verimini kazanması için toprağı nadasa bırakmaktır. Ama bu şekilde de köylü nadasa bıraktığı toprağı ziraat edemediği için yine meradan veya ormandan tarla açmak durumunda kalır. Burada ziraat etmek istediği ürünü aldıktan sonra tarlayı nadasa bırakarak, daha önce nadasa bıraktığı tarlada yeniden ziraatını gerçekleştirir. Yapılan bu tarz ziraata “nadasla münavebe” denmektedir.¹³² Bazen de topraklar nadasa bırakılmayarak yazlık, kışlık ürünlerden biri ekilir bu durumda nadasla münavebe usulüne kıyasla yorgun düşen toprak verim kabiliyetini kaybettiğinden köylü meradan ve/veya orman gibi bakir toprakları açmak durumunda kalmaktadır. Yapılan bu usule de “dinlendirmeli iki tarla sistemi” denmektedir.¹³³ Demirci Kazası’na bağlı Kurşunlu Çiftliği’nde 400 dönüm, Köleköy Çiftliği’nde 300 dönüm ve Conhisar Çiftliği’nde 150 dönüm “3-4 senede bir zer olunan” gayri mezru tarlalar bulunmaktadır. Bu çiftliklerde Tökin’in bahsettiği dinlendirmeli iki tarla sisteminin kullanılabileceği akla gelmektedir. Alağaç ve Katırlı çiftliklerinde çiftlik sahiplerine ait ekili olmayan büyük ölçekli tarlalar açıklama yapılmaksızın kayıtlara geçmiştir. Bu alanlara dinlendirme usulü mü yahut nadasla münavebe usulü mü uygulandığı açık değildir. Demirci Kazası’na tabi Alağaç Çiftliği’nde 200 dönüm, Karacasu Kazası’na tabi Ali Ağa Çiftliği’nde 136 dönüm gayri mezru tarla ve Tire Kazası’na tabi Katırlı Çiftliği’nde gelir elde edilmeyen “çiftlik tarlası” olarak kayıtlı, öşür kısmında tarımsal ürünler yer almadığından ekili olduğu düşünülmeden 3000 dönüm gayrimezru tarla bulunmaktadır.

Bahsi geçen gayri mezru tarlaların pratikte otlak ve mera gibi müşterek kullanıma tabi olması, köylü-çiftlik sahibi arasındaki ilişkinin sosyal ve iktisadi boyutunu nasıl etkiler? Çiftlikte uyumlu bir ilişkiden ziyade çatışmalı bir ilişki mi mevcuttur? Ortak alanlar bağlamında karşılıklı yükümlülüklerin çerçevesi nedir? Bu resmi daha net görmek adına çiftlikler kendi özellerinde incelenecektir.

¹³² Tökin, A.g.e, s. 50.

¹³³ Tökin, A.g.e, s. 52.

Demirci Kazası'na bağı Kurşunlu Çiftliği'nde¹³⁴ 17 hane ve 36 numro kayıtlıdır. Çiftliğin sahibi Şehidzade Hacı Mehmed Oğlu İsmet Ağa tasarrufunda bulunan 400 dönüm mezru, 15 dönüm mezru boya tarla üzerinden ortakçılık kurmaktadır. Hanesinde kayıtlı 16 ortağı vardır. Ve ziraatından elde etmiş olduğu gelirin yarısını ortakçılara vermektedir. 240 adet hayvanı bulunan çiftlik sahibinin, tarlayı sürece hayvanı bulunmamaktadır. Ortakçılarının varlıkları mevcut oldukları hanede görünmektedir. Ortakçılardan 9 rençber ve 7 ırgadın 18'i öküz olmak üzere 118 adet hayvanı bulunmaktadır. 3 rençber ve 7 ırgad ortakçılık dışında mesleklerinden de gelir elde etmektedirler. Rençber ve ırgadların çiftlik sahibine ait 300 dönüm mezru ve 15 dönüm mezru boya tarlasında hayvanları ile birlikte çalıştığı ve bunun karşılığında çiftlik sahibine ait, 3-4 senede bir ziraat edilen 400 dönüm gayri mezru tarlada hayvanlarını otlattığını söyleyebiliriz.

4 hane ve 11 numrolu Demirci Kazası'na bağı Köleköy Çiftliği'nde¹³⁵ çiftlik sahibi Köleli Müftüzade Şerif Ağa ve Emmi zadesi Mehmed Ağa'nın hanelerinde kayıtlı 4 tane ortakçısı "şerikleri" mevcuttur. Ortakçılık ilişkileri çiftlik sahibinin tasarrufunda bulunan 280 dönümlük mezru tarla üzerinde gerçekleşmektedir. Gerçekleşen ortakçılık ilişkisinde çiftlik sahipleri 1/2 oranında pay almaktadır. 280 dönümlük mezru tarlayı ziraat etmek için sürüm ve yük hayvanı gerekmektedir. Fakat çiftlik sahibinin hayvan mevcudiyeti yoktur. Ortakçısı olan 4 rençberin 8'i öküzü olmak üzere 20 adet hayvanı vardır. Rençberlere ek olarak 1 adet çoban bulunmaktadır. Bu noktada rençberlerin kendi sürüm ve yük hayvanları ile birlikte çiftlik sahibinin tarlasında çalıştığını, çobanın ise bu hayvanları çiftlik sahibinin 300 dönümlük gayri mezru tarlasında hayvanları otlattığı aklı gelmektedir. Çobana ait herhangi bir emlak bulunmamaktadır. Çoban sadece mesleğinden gelir elde etmektedir. Burada ortaya çıkan sonuç rençberlerin hayvanlarını ilgili alanlarda otlatma karşılığı olarak çiftlik sahibinin tarlasında hayvanlarını üretim aracı olarak kullanmasıdır. Rençberlerin mesleklerinden elde ettikleri gelir sırasıyla 200, 150, 200, 150 kuruş, ortaklıktan almış oldukları paylar da 146, 450, 252, 333 kuruştur. Rençberlerin mesleklerinden elde ettikleri gelirin genellikle ortaklıktan elde ettikleri

¹³⁴ BOA. ML. VRD: TMT., 1812.

¹³⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 1812.

gelirden düşük olduğu gör÷lmektedir. Yapılan ortaklığa bakıldığında; çiftlik sahibi üretim araçlarından toprağı, rençber ise hayvanı tedarik etmektedir. Bu sebeple paylaşım 1/2 oranında olmaktadır. Fakat, burada rençberlerin ayrıca mesleklerinden gelir elde etmesi çiftlik dışında hizmet verdiği ya da çiftlik sahibinin başka bir çiftliğinde hizmet verdiği kuşkusunu uyandırmaktadır.

Demirci Kazası'na bağlı Conhisar Çiftliği¹³⁶ Şehidzade Hacı Mehmed Ağa ve Hacı Ahmed Ağa'nın tasarrufunda bulunmaktadır. Hane 1 ve Hane 2'de kayıtlı çiftlik sahipleri tasarruflarında bulunan ayrı ayrı 150 dönüm mezru tarladan gelir elde etmektedir. Bunlara ek olarak Hane 1'de kayıtlı Şehidzade Hacı Mehmed Ağa tasarrufunda bulunan 200 dönüm mezru tarla ve 20 dönüm mezru boya tarla üzerinde 19 numro ile ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Çiftlik sahiplerinin tasarrufunda yer alan toplam 520 dönüm mezru tarlasını sürmek için Hacı Mehmed Ağa'nın 14 adet öküzü ve 2 erkek camışı yeterli gelir mi? Sürüm hayvanı olarak 7 karasığır ve 14 öküzü, yük hayvanı olarak 9 bargir, 4 merkebi bulunan ırgad ve rençberlerin kendi hayvanları ile çiftlik sahiplerinin tarlalarında çalıştığını düşünebiliriz. Çünkü söz konusu rençberlerin bir kısmı çiftlik sahibi ile ortakçılık bir kısmı ise kiracılık ilişkisi içerisinde. Her ne kadar kiracı konumunda olan köylünün tarlayı kimden kiraladıkları defterden anlaşılamasa da kiraya verenlerin çiftlik sahipleri olacağı düşünülmektedir. Bu bilginin defterde yazılı olmaması dikkat çekmektedir. Bu durumda ortakçılık yapan, kiracı olan veya sadece tarım işçisi olan köylünün hem çiftlik sahiplerinin hem de kendi hayvanlarını “3-4 senede bir zer olunan” 150 dönümlük gayri mezru tarlada otlattığını varsayabiliriz. Burada çiftlik sahiplerinin hayvanlarına çobanlık yapan, ayrıca tarlalarına koşum hayvanı sunan köylünün buna karşılığı olarak adı geçen alanda hayvanını otlattığını söyleyebiliriz.

¹³⁶ BOA. ML. VRD: TMT., 1812.

Tablo 5: Çiftlik Sahiplerine Ait Gayri Mezru Tarlalar

Bağlı Bulunduğu Kaza	Çiftlik Adı	Çiftlik Sahibi	Toplam Hayvan Sayısı	Mera/Otlak	Gayri Mezru Tarla Dönüm	Çiftlik Tarlası
Demirci	Kurşunlu	Şehidzade Hacı Mehmed Oğlu İsmet Ağa	358	YOK	400 (3-4 senede bir zer olunduğu)	
Demirci	Köleköy	Köleli Müftü zade Şerif Ağa ve Emmi zadesi Mehmed Ağa	20	YOK	300 (3-4 senede bir zer olunduğu)	
Demirci	Conhisar	Şehidzade Hacı Mehmed Ağa ve Ahmed Ağa	143	YOK	150 (3-4 senede bir zer olunduğu)	
Demirci	Alağaç	Hacı Şabanzade Mehmed Ağa ve Hacı Şabanzade Şaban Ağa	63	YOK	200 (Açıklama yapılmamıştır.)	
Karacasu	Ali ağa Çiftliği	Müzdecizade Mehmed Ve Hüseyin Ağa	211	YOK	147 (Açıklama yapılmamıştır.)	
Alaşehir	Katırlı	Hacı Haşim Ağa'nın oğlu Ali Ağa ve merhum yetimleri	136	YOK		3000 (Açıklama yapılmamıştır.)

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1812 (Demirci Kazası Çiftlikleri), BOA. ML. VRD: TMT., 1407 (Alaşehir-Katırlı Çiftliği).

Demirci Kazası'na bağlı Alaaga iftliği'nde¹³⁷ Hane 1 de kayıtlı Hacı Şabanzade Mehmed Ağa 6 rençber ve 1 ırgad ile, Hane 2'de kayıtlı Şaban Ağa 5 rençber ile tasarruflarında bulunan 250 ve 150 dönüm mezru tarla üzerinde ortaklık ilişkisi kurmaktadır. Çiftlik sahipleri 14 hane ile yapmış oldukları ortaklıklarda 1/2 oranında pay almaktadır. Çiftlik sahiplerine ait hayvan kaydına rastlanmadığından, 400 dönümlük mezru tarlanın nasıl sürüldüğü sorusu akla gelmektedir. 14 hane ve 24 numrodan oluşan çiftlikte ortaklık ilişkisi kurulan 12 hanenin 10'u öküz olmak üzere toplamda 63 adet hayvanı bulunmaktadır. Bu iftlikte, daha önceki 3 çiftlikte yapılan analize paralel bir sonuç elde edilmektedir. Çiftlik sahiplerinin 100'er dönüm açıklama yapılmaksızın kaydedilen gayri mezru tarlası bulunmaktadır. Ortaklık ilişkisi kurduğu köylünün hayvanlarını ilgili alanda otlatma karşılığı olarak, çiftlik sahibi köylüden kendi hayvanı ile beraber çalışmasını isteyebilir.

Karacasu Kazası'na bağlı Ali Ağa iftliği'nde¹³⁸ toplam 211 adet hayvan ve 197 dönüm gayri mezru tarla vardır. Hane 40 ve 41'de kayıtlı Mzdecizade Mehmed Ağa ve Hüseyin Ağa'nın sırasıyla 90 ve 57 dönüm olmak üzere toplamda 147 dönüm, hane 3'n 50 dönüm gayri mezru tarlası bulunmaktadır. Mzdecizade Mehmed Ağa ve Hüseyin Ağa her ne kadar erbabı ziraat olarak kayda alınmış olsalar da çiftlik sahibi olabilecek varlığa sahip oldukları görülmektedir. Kiraya vermiş oldukları sebze ve meyve bahçeleri, dükkân, asiyyab¹³⁹ ve kahvehane bulunmaktadır. Çiftlik sahibi olarak varsayabileceğimiz Mzdecizade Mehmed Ağa ve Hüseyin Ağa'nın 8'i öküz, 8'i yük, 13' gelir getiren olmak üzere toplamda 29 hayvanı bulunmaktadır. Mehmed Ağa'nın 14, Hüseyin Ağa'nın 32 adet hayvanı bulunmaktadır. Mehmed ve Hüseyin Ağa'nın çiftlik ahaliyi ile hanelerinde kayıtlı tasarruflarında yer alan 447 dönüm 15 kıta müştereken ziraat ettikleri tarlalar mevcut. Farklı hanelerde kayıtlı olan çiftlik sahipleri ortaklık münasebetlerini ayrı ayrı kurmaktadır. Kurmuş oldukları ortaklık ilişkilerinde hanelere ortalama %48 oranında pay vererek kendilerine %52 oranında pay almaktadırlar. 447 dönüm mezru

¹³⁷ BOA. ML. VRD: TMT., 1812.

¹³⁸ BOA. ML. VRD: TMT., 2121.

¹³⁹ Değirmen, Kamusi Türki Osmanlıca Türkçe Sözlük, Online Erişim Tarihi ve Adresi: 10.01.2018 <http://www.kamusiturki.com/>

tarlayı ziraat etmek için gerekli sürüm ve yük hayvanını sadece çiftlik sahibinin sağlamadığını tahmin edebiliriz. Köylü emeğinin yanında kendi hayvanlarını da kullanarak ortakçılık ilişkisinde rol almaktadır. Ortakçılık ilişkisinde bulunan hanelerin 10 sağman inek, 15 karasığır öküz, 7 bargir, 8 kısrağ/tay, 2 merkebi bulunmaktadır. Hayvanların tarlada üretim aracı olması sebebiyle çiftlik sahiplerine ait gayri mezru tarlalarda otlatılabileceği düşünülebilir. Bu durumda çiftliklerde üretimin devamlılığı açısından ortak alanların karşılıklı yükümlülükler çerçevesinde kullanımından söz edilebilir.

Alaşehir Kazası'na bağlı¹⁴⁰ Katırlı Çiftliği'nde¹⁴¹ ortak kullanıma dahil olan bir alan bulunmamaktadır. Defterde çiftlik içerisinde kayıtlı 136 adet hayvanın nerede otlatılacağına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece 5 adet hayvanı olan hane 5'in (erbabı ziraat) "*bu senede nadas*" açıklamasıyla yer alan, ekili olmayan ama "*mezru tarla*" ibaresiyle yer alan 20 dönüm gayrimezru tarla ve 11 adet hayvanı bulunan hane 9'un (yetim) yanında nadasa bırakıldığına dair açıklama yer almayan 40 dönüm "*mezru tarla*"sı mevcuttur. Ayrıca 4 adet hayvanı bulunan hane 13'ün (yetim) ne amaçla kullanıldığı konusunda herhangi bir bilgi yer almayan 15 dönüm "*kendü tarlası*" (tasarrufunda bulunan mezru tarlası) bulunmaktadır. Toplamda 75 dönümlük tarlanın çiftlik ahalisi tarafından kullanılmasa bile kendi bireysel hayvan otağı olarak kullanıldığı söylenebilir. Ama burada asıl dikkat çeken bilgi hane 17'de kayıtlı çiftlik sahibi Hacı Haşim Ağa merhum yetimleri Mustafa ve Mehmet Salih ve Haşim'in dayısı Mehmet Ağa'nın sahip olduğu 3000 dönümlük ekili olmayıp gelir getirmeyen çiftlik tarlasıdır. "*yetim mezburlar altı, sekiz ve dokuz yaşında yetimler olup vâsileri büyük biraderi Ali Ağa olduğu*" şeklinde bir bilgi ile kayıtlanmışlardır. Çiftlik sahibi Haşim Ağa'nın oğlu

¹⁴⁰ Alaşehir Çiftliklerinden Sobran Çiftliği'nde gayri mezru tarlaya rastlanmazken çiftlik sahibi Aliağazade Hüseyin Efendi'nin kayıtlı olduğu Alaşehir Şeyhsinan Mahallesi'nde (hane 143'te) 533 dönüm gayri mezru tarlası mevcuttur. 618 dönüm mezru tarla üzerinden 7 ortakçısı olduğu görülmektedir. 7 ortakçıdan ikisi kendi sahibi olduğu Sobran Çiftliği'ndeki köylülerdir. Bu ortaklıktan çiftlik sahibi 0,25 ve 0,30 oranında hisseler almaktadır. Herhangi bir hayvan varlığına rastlanmamaktadır. Ayrıca bu mahallede hane 141'de kayıtlı Haciosmanağa Çiftliği sahibi Hacı İmam Oğlu Abdullah Efendi'nin de 300 dönüm gayrimezru tarlası bulunmaktadır. 350 dönüm mezru tarlada 5 ortakçısı ile ortakçılık ilişkisi görülmektedir. 40 adet hayvanı bulunmaktadır. Abdullah Efendi'nin 5 ortakçısından 3'ü sahibi olduğu Haciosman Çiftliğinden köylülerdir. Bu ortaklıktan Abdullah Efendi birinden 0,40 diğer ikisinden 0,50 oranında paylar almaktadır. Bahsi geçen gayri mezru tarlaların nerede olduğuna dair bilgi mevcut değildir. BOA. ML. VRD: TMT., 1438.

¹⁴¹ BOA. ML. VRD: TMT., 1407.

Ali Ağa ve yetim kardeşleridir. Çiftlik sahiplerinin tasarrufunda bulunan 590 dönüm çiftlik tarlası herhangi bir kira bedeli olmaksızın çiftlik ahalisi tarafından çiftlik sahibi (Ali ağa ve yetim kardeşleri) ve başka kişilerle ortaklık ilişkisi kurularak ziraat edilmektedir. Çiftlikte 1260 ve 1261 yılında gerçekleşen ortaklık ilişkileri ve ortakçılar tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Alaşehir-Katırlı Çiftliği 1260 Ortakçı Hisseleri

Hane	Hane Sahibi	Meslek	Ortakçı1 (Şerik1)	Ortakçı2 (Şerik2)	Ortakçı3 (Şerik3)	Toplam Hisse	Hane Sahibi	Çiftlik Sahibi	Ortakçı1 (Şerik1)	Ortakçı2 (Şerik2)	Ortakçı3 (Şerik3)
1	Koca Mehmet oğlu Ağa Mehmet	Erbab-1 ziraatten				1976,5	0,60	0,40	-	-	-
2	Sarı Mehmet oğlu Abdullah	Erbab-1 ziraatten	Kursiye (?) ¹⁴² Karyesinden Molla Süleyman hissesi			2748	0,63	0,13	0,24	-	-
3	Koca Mehmet oğlu Deli Osman	Erbab-1 ziraatten	Müfettiş Mehmet Efendi			854,5	0,56	0,18	0,26	-	-
4	Halil oğlu Tığ Ali	Erbab-1 ziraatten				556	0,50	0,50	-	-	-
5	Halil oğlu Hüseyin	Erbab-1 ziraatten	Şehirden Öncü Hacı Hüseyin Ağa			2021,5	0,58	0,22	0,20	-	-
6	Pod Ahmet oğlu Ahmet	Erbab-1 ziraatten				1637,5	0,68	0,32	-	-	-
7	Dilsiz oğlu Yusuf	Erbab-1 ziraatten				2000	0,75	0,25	-	-	-
8	Çallı Mehmet	Erbab-1 ziraatten				1355	0,50	0,50	-	-	-
9	Atar oğlu yetimi Hasan	Yetim (8 Yaşında)				1370	0,77	0,23	-	-	-
12	Bulamcı oğlu Mehmet	Erbab-1 ziraatten				1206	0,72	0,28	-	-	-

¹⁴² Okunamadı.

13	Hacı Mustafa oğlu Yetim Mustafa	Yetim (8 Yaşında)				1269	0,50	0,50	-	-	-
16	Hacı Haşim Ağa'nın oğlu Ali Ağa	Ashab-ı Çiftlikattan Erbab-ı ziraatten	Şhirden Cami Mahallesinden Topal Himmet	Denizli Kaş Yenice'den Emmisi Mehmet Ağa	Şhirden Ilıca Mahallesinden Mehmet	4840	0,55		0,15	0,15	0,15

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1407.

Tablo 7: Alaşehir-Katırlı Çiftliği 1261 Ortakçı Hisseleri

Hane	Hane Sahibi	Meslek	Ortakçı1 (Şerik1)	Toplam Hisse	Ortakçı1 (Şerik1)	Hane Sahibi Payı 1261	Hane Sahibi 1260+1261 Toplam Geliri
				Kuruş	%	%	Kuruş
1	Koca Mehmet oğlu Ağa Mehmet	Erbab-ı ziraatten	Alaşehir'den Şabanzâde Süleyman	805	0,50	0,50	1,598
16	Hacı Haşim Ağa'nın oğlu Ali Ağa	Ashab-ı Çiftlikattan Erbab-ı ziraatten	Şehirden Mehmet	900	0,28	0,72	3,330

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1407.

Ortakçılık ilişkileri 73 dönüm “*kendü tarlası*” ibaresiyle yer alan köylülerin tasarrufundaki bağımsız mezru tarla ve 690 dönüm çiftlik sahiplerinin tasarrufunda bulunan mezru tarla üzerinde gerçekleşmektedir. Hane 2, 5 ve 6 kendi tasarruflarındaki tarlanın yetersiz gelmesi nedeni ile toplam 73 dönümlük tasarrufunda bulunan tarlanın yanında çiftlik sahiplerinin tasarrufunda yer alan tarlayı da ziraat etmektedir. (13, 20 ve 40 dönüm = 73 dönüm mülk tarla) Toplam 690 dönüm çiftlik tarlasının 100 dönümü biraderi Ali Ağa tarafından, 590 dönümlük kısmı çiftlik ahali tarafından nakdi olarak kira alınmadan, belki aynı olarak alınarak ortakçılık ilişkisi çerçevesinde ziraat edilebilir. Fakat bu durum varsayımdan öteye gitmemektedir. Çünkü, bu gibi durumlarda aynı ya da nakdi alınan kira bedellerinin normal şartlarda deftere kaydı gerçekleşmiş olurdu. Bu tarlalarda çiftlik sahibi sadece ziraat için gerekli olan toprağı sağlamakta ve buna karşılık olarak köylü hayvanları ile birlikte o toprakta emek harcamaktadır. Çiftlik çalışanları bu vesile ile üretim araçlarından yoksun toprağı bağı köylü statüsü almaktadır. Ali Ağa'nın yetim biraderlerinin adına kayıtlı 3000 dönüm çiftlik tarlasının 690 dönümlük kısmının ortakçılık ilişkilerine konu olduğunu varsayarsak dahi geriye kalan 2310 dönümlük kısmın hiçbir açıklama yapılmaksızın kayıtlı olması bizde bu tarlanın meravari bir kullanıma tabi olduğu kuşkusunu uyandırmaktadır. Bu varsayımla beraber 8'i çiftlik sahibinin olmak üzere toplam 90 adet çiftlik hayvanının ekili olmayan ve gelir getirmeyen 2310 dönümlük çiftlik tarlasında otlatılabileceği düşünülmektedir. Çiftlik ahalesine ait 82 adet hayvanın büyük çoğunluğunu; 27 adet camuş öküz ve karasığır öküzün oluşturduğu

sürüm hayvanı ve 38 adet kısrak, tosun, merkeb ve bargirin oluşturduğu yük hayvanı oluşturmaktadır. Bu varsayımı güçlü kılan bilgiler mevcuttur. Köylüler çiftlik sahipleri ve çiftlik dışından Molla Süleyman, Müfettiş Mehmet Efendi, Hacı Hüseyin Ağa ile ortakçılık yapmaktadır. Çiftlik sahibi ise kendi tarlasında Şehirden Cami Mahallesi'nden Topal Himmet Ağa, Denizli- Kaş Yenice'den emmisi Mehmet Ağa ve Şehirden Ilıca Mahallesi'nden Mehmet ile ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Burada akla köylülerin hem çiftlik sahibi ve başka kişiler ile ortakçılık ilişkisinde olduğu tarlada emek harcadığı hem de çiftlik sahibinin ortakçılık ilişkileri kurduğu tasarrufundaki tarlasında emek harcadığı gelmektedir. Bu varsayım altında, üretici köylü kendi hayvanları ile ziraat ettiği tarlada ilk emeğinin karşılığı olarak, belli oranlarda ortakçılık payı “*şeriki hissesi*” almakta, çiftlik sahibinin bireysel ortakçılık ilişkilerinde sunmuş olduğu ikinci emeğinin karşılığı olarak da kendi hayvanlarını adı geçen alanda otlatmaktadır.

Defterdeki bilgilere göre, çiftlik içerisinde otlak ve mera gibi hayvanların otlatılabileceği alanlar bulunmamaktadır. Bu nedenle hayvanların çiftlik sahiplerine ait ve 3-4 senede bir ziraat olunan tarlalarda otlatılabileceği düşünülebilir. Söz konusu tarlaların verim kabiliyetini kazanması, ekili alanların genişletilmesi amacıyla farklı sistemler kullanılsa da çiftlik içerisindeki hayvanlar süreli veya süresiz boş bırakılan bu topraklarda karşılıklı yükümlülükler bağlamında otlatılabilmektedir. Belki de çiftliklerde mezru ve gayri mezru tarla ayırımı bu döngü ile ortaya çıkmıştır. Yani ekili ve ekili olmayan tarlalar ortak alanların daraltılması ile varlığını sürdürmektedir.

2.3.2. Çiftlik Çalışanlarına Ait Gayri Mezru Tarlalar

Çiftlik sahiplerinin adına kayıtlı gayri mezru tarlalar olduğu gibi çiftlik çalışanlarının adına da kayıtlı gayri mezru tarlalar bulunmaktadır. Mera, otlak, yaylak ve kışlak gibi ortak kullanıma tabi alanların birçok çiftlikte yokluğu bizde hayvanların farklı bir isim altında kayıtlı tarlalarda otlatılabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Bu düşünceye paralel olarak 5 çiftlikte herhangi bir açıklama yapılmaksızın kayıtlı olan gayrimezru tarlaların varlığına dikkat çekmek istiyorum.

Tablo 8: Çiftlik Çalışanlarına Ait Gayrimezru Tarlalar

Bağlı Bulunduğu Kaza	Çiftlik Adı	Toplam Hayvan Sayısı	Mera/Otlak	Gayri mezru Tarla Dönüm	Hali Tarla
Selendi	Mıdıklı	64	Yok	81 (Nadasa bırakıldığına dair açıklama yer almıyor)	
İzmir	Araram	236	Yok	831 (Nadasa bırakıldığına dair açıklama yer almıyor)	10 (hamalın)
Demirci	Mastulan	21	Yok	10	
Tire	Akçaşehir	50	Yok	18 (Nadasa bırakıldığına dair açıklama yer almıyor)	
Tire	Darmara	176	Yok	8 (Nadasa bırakıldığına dair açıklama yer almıyor)	

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2503 (Mıdıklı), 2275 (Araram), 1794 (Mastulan), 2683 (Akçaşehir), 2725 (Darmara).

Selendi Kazası'na bağlı 11 haneli Mıdıklı Çiftliği'nde¹⁴³ 64 adet hayvan bulunmaktadır. Çiftlikte 2 erbabı ziraatın 31 ve 50 dönüm olmak üzere toplamda 81 dönüm gayri mezru tarlası bulunmaktadır. Gayri mezru tarlaya sahip hanelerin sırasıyla 2 ve 10 adet hayvanı ve tasarruflarında bulunan gelir elde ettikleri 48 ve 145 dönümlük mezru tarlaları vardır. Çiftlikte bulunan 64 adet hayvanın nerede otlatıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Hayvanların çiftlikte bulunan toplam 81 dönüm gayri mezru tarladan herhangi birinde mi yoksa çiftlik sahibinin kayıtlı olduğu haneye ait bir alanda mı otlatıldığı anlaşılmamaktadır. Çünkü çiftlik sahibinin nerede kayıtlı olduğu bilinmemektedir. Bir diğer ihtimal hayvanların köy ahalisinin ortak kullanım alanı olan ve “*arazi-i metruke*”¹⁴⁴ sınıflandırmasına giren meralarda otlatılabilecekleridir. Ortakçılık yapılan çiftlikte 2 hane çiftlik sahibi MıdıkHzade Ahmed Bey ile yarı yarıya paylaşım içeren ortaklık kurmaktadır. 11 haneden 9'unun 611 dönüm mezru tarla üzerinde ziraat gerçekleştirdiği görülmektedir. Çiftlikte hane 6 ve hane 7 sırasıyla 40 ve 35 dönümlük mezru tarlada çiftlik sahibi ile ortakçılık ilişkisine girmektedir. Ortakçı haneler çiftlik sahibi ile elde ettiği gelirin yarısını paylaşmaktadır. Toplamda 2'şer öküz

¹⁴³ BOA. ML. VRD: TMT., 2503.

¹⁴⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Ek 1: Halil Cin: Tanzimat Sonrası Ortak Alanların Hukuki Rejimi.

ve 2'şer merkebi olan ortakçıların kendi hayvanları ile toprağı ziraat ettikleri anlaşılmaktadır.

İzmir Sancağı'na bağı Araram Çiftliği'nde¹⁴⁵ 81 hane bulunmaktadır. Defterdeki kayıtlar hane 10'dan başlamaktadır. Bu sebeple kayıtlarına erişebildiğimiz 72 hane mevcuttur. Çiftlik ahalisine ait toplam 236 adet hayvan ve 831 dönüm gayri mezru tarla mevcuttur. Çiftlikte 61 hanenin toplamda 946 dönüm mezru tarla üzerinde, 57 hanenin 37,5 dönüm bağda tarımsal faaliyette bulunduğu görülmektedir. 2 hane toplamda 14 dönüm tarla üzerinde kiracı olarak görünmektedir. Fakat bu hanelerden biri (hane 30) hem 8 dönüm tarladan kira geliri sağlamakta hem de başka bir 8 dönümlük tarlada kiracı konumundadır. Ve bu hane kiraladığı 8 dönümlük tarla üzerinden ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. 59 hanenin gayri mezru tarlası bulunmaktadır. Bazı haneler ekili arazi nispetinde, bazı haneler de ekili arazinin yarısı nispetinde gayrimezru tarlaya sahiptir. Defterde yer alan bu alanların yanında herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Toplamda 831 dönüm gayri mezru tarla ne amaçla kullanılmaktadır? Veri eksikliğinden dolayı yapılan açıklamalar tahminden öteye gidememektedir. Akla gelen ilk ihtimal kayıtlı alanların nadas veya dinlendirme usulü ile bir süre boş kalması ve bu süreç içinde bireysel hayvan otlatma alanı olarak kullanımınıdır. Defterdeki diğer bilgi hamala ait 10 dönümlük hali yani boş tarladır. İkinci ihtimal hayvanların bağı olduğu köye mahsus ortak kullanım alanlarında otlatılabileceğidir.

Demirci Kazası'na tabi 10 haneli Mastulan Çiftliği'nde¹⁴⁶ 6 hane tasarruflarında bulunan toplamda 67 dönüm mezru tarlada ziraat yapmaktadırlar. Çiftlikte 21 adet hayvan ve 10 dönüm gayri mezru tarla bulunmaktadır. 9 hane rençber, 1 hane ırgad olarak kayda geçmiştir. Ekili olmayan bu tarla Topal oğlu İsmail adında bir rençberin tasarrufunda görünmektedir. 4 adet hayvanı bulunan bu rençberin 4 dönüm ekili bağı bulunmaktadır. Bu hane her ne kadar rençber olarak kayıtlanmış olsa da rençberlikten değil, ırgadlıktan bir gelir elde etmektedir. Sahibi bilinmeyen bu çiftlikte ortakçılık ve kiracılık ilişkilerine rastlanılmamaktadır. Toprak sahibi haneler tasarruflarındaki tarlaları bireysel olarak ziraat etmektedirler.

¹⁴⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 2275.

¹⁴⁶ BOA. ML. VRD: TMT., 1794.

Tire Kazası'na bağlı Darmara iftliği'nde¹⁴⁷ toplam 176 adet hayvan bulunmaktadır. Hayvanların hane 18 ve hane 29'un sırasıyla sahip olduğu 3 ve 5 dönümlük gayri mezru tarlada otlatılabileceği tahmin edilmektedir. Erbabı ziraat olan hane 18'in 2 deve, 1 merkep ve 1 sağman ineği bulunmaktadır. Deveci olan hane 29'un 1 manda devesi, 5 kısrağı, 1 devesi, 1 esbi, 1 merkebi, 2 manda öküzü, 2 sığır öküzü, 1 sağman inek ve 1 sağman mandası var. Bu gayri mezru tarla köylülerin ortak kullanımında olmasa dahi gayri mezru tarla sahiplerinin hayvanlarını otlattığı bir alan olması yüksek ihtimaldir.

Tire Kazası'na bağlı Akçaşehir iftliği'nde¹⁴⁸ 50 adet hayvan bulunmaktadır. Çiftlikte hayvan otlatılacak mera, otlak gibi ortak kullanım alanları bulunmamaktadır. 12 adet hayvanı ve 12 adet arı kovanı bulunan hane 2 de kayıtlı Hacı Abdullah Bin Mehmed'in 13 dönüm, hayvanı bulunmayan ve hane 19 da kayıtlı yardım ile geçinen Kirli Oğlu Yetimi Ahmed Bin Mustafa'nın ise 6 dönüm gayri mezru tarlası bulunmaktadır. Çiftlik ahalisi bazı hanelerin bireysel tasarrufunda bulunan gayri mezru tarlada hayvanlarını otlatabilir mi? Otlatamıyorsa, nerede otlatabilir? Bu noktada Tire ve Torbalı ilçesine yapmış olduğum gezide, şimdi her biri köy olan bazı iftliklerin¹⁴⁹ birbirine olan yakınlığını tespit ettim. Bu bilgi ışığında meraların, otlakların çiftlikler arası ortak kullanımını olabileceği sonucuna vardım. Tire Kazası'nda Urfaloğlu iftliđi¹⁵⁰, Gllce iftliđi¹⁵¹ ve Karayunuslu iftliđi¹⁵² olmak üzere üç çiftlikte ortak kullanıma tabi olabilecek alanlar mevcuttur. Gllce iftliği'nde hane 5'te kayıtlı ve mesleği belli olmayan Hacı İbrahim oğlu Numan'ın hanesinde kayıtlı Urfaloğlu iftliği'nde yer alan 500 dönüm "imaretten hali mera", Gllce iftliği'nde hane 2 de kayıtlı devecinin hanesinde zevcesi Halime Hatun'un hanesinde kayıtlı 400 dönüm ormanlık arazi olarak kullanılan gayri mezru tarla ve Karayunuslu iftliği'nde çiftlik kiracısı Trabzonlu Mustafa avuş Bin Ali'nin hanesinde kayıtlı dönümü deftere kayıtlanmamış hayvan

¹⁴⁷ BOA. ML. VRD: TMT., 2725.

¹⁴⁸ BOA. ML. VRD: TMT., 2683.

¹⁴⁹ Günümüzde adı Eski oba olan Darmara iftliği, Tulum iftliği, Gllce iftliği, Yeni iftlik, Tulum iftliği ve Alacalı iftliği.

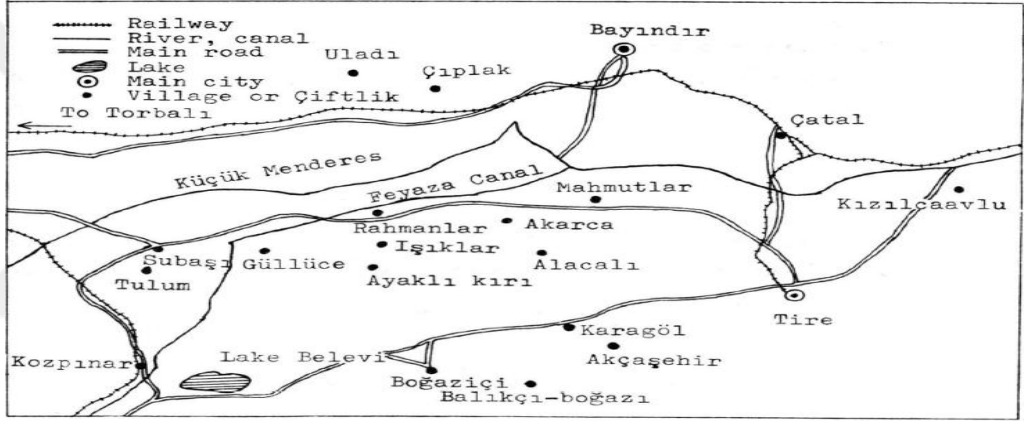
¹⁵⁰ BOA. ML. VRD: TMT., 2662.

¹⁵¹ BOA. ML. VRD: TMT., 2666.

¹⁵² BOA. ML. VRD: TMT., 2724.

merası olarak kullanılan gayri mezru tarla bulunmaktadır. Tire Kazası'na bağlı olup mera, otlak vb. gibi ortak alanı olmayan 10 çiftlik mevcuttur. Bunlar arasında sadece hayvancılık ve arıcılık ile geçimini sağlayan Akçameşhed Çiftliği dikkat çekmektedir. 13 haneli Akçameşhed Çiftliği'nde 10 hanenin toplamda 94 adet hayvanı bulunmaktadır. Sadece geçimini hayvancılık ile sağlayan bu çiftliğin kesinlikle bir ortak kullanım alanı olması gerekmektedir. Bu noktada Akçameşhed Çiftliği ve diğer çiftliklerin ya bağlı olduğu köye mahsus bir otlakta ya da yakın bulunduğu çiftliklerin özel meralarında hayvanlarını otlatabileceği düşünülmektedir.

Harita 1: Tire Çiftliklerinin Haritası¹⁵³

Kaynak: Yuzo Nagata, “*Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*”, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, 1976, s. 23.

Karayunuslu, Urfalıoğlu ve Göllüce Çiftliği dışında kalan Tire çiftliklerinde ortak alanların olmaması bu alanların tarıma açılmış olabileceğini düşündürmektedir.¹⁵⁴ Bu çiftliklerden sadece Karayunuslu Çiftliği'nin sahibi bilinmektedir. Diğer çiftliklerin sahibi temettuat defterinde yazılı değildir. Bu çiftliklerin sahibinin Baltacızadeler olabileceği düşünülmektedir.¹⁵⁵ Bu durumda çiftliklerin ortak alanları daraltılarak ziraata açılmış ve diğer çiftliklerin ortak alanları ortak kullanımda olabilir.

¹⁵³ Yuzo Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, 1976, s. 23.

¹⁵⁴ Tire Çiftliklerinin sınırlarındaki değişime daha sonraki bölümlerde değinilecektir.

¹⁵⁵ Aysun Sarıbey Haykıran, A.g.t., s. 107. Çalışmanın diğer bölümlerinde Tire çiftlikleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Ortak kullanım alanların mevcudiyetine ilişkin varsayımlarda bulunmuş olsak da kullanımına ve kullanımdan doğacak olan yükümlülüklerle biraz değinmek istiyorum.¹⁵⁶ Çiftliklerin türüne baktığımızda; Karayunuslu Çiftliği ve Akçameşhed Çiftliği¹⁵⁷ dışındaki çiftliklerin hepsinde kiracılık ilişkileri görülmektedir. Çiftlik sahipleri belli olmayan bu çiftliklerde bahsi geçen çiftliklerin sahibinin aynı olduğunu varsayalım. Kiracı konumunda olan köylü belli bir bedel karşılığı kiraladıkları tarlada kendi hayvan gücünü kullanarak toprağı ziraat ettiğinden ortak kullanım alanında da bu hayvanları otlatabilir. Çiftlik sahiplerinin farklı olduğunu varsayarsak akla ortak kullanım alanlarının sahibi olan çiftlik sahiplerinin hangi yükümlülüklerle kendi çiftliğinden olmayan kimselere bu alanları kullandırabileceğı sorusu gelmektedir. Sadece hayvancılık yapan Akçameşhed Çiftliği'nin ve kiracı konumunda olan diğer çiftliklerin civar çiftliklerin ortak alanlarında hayvanlarını otlattığını ve bunun karşılığı olarak merkezi hazineye ödenen “*otlakıye rüsumu*” gibi çiftlik sahibine aynı veya nakdi bir ödeme yaptığını varsayabiliriz. Buna ek olarak köylüler tarafından angarya hizmetler de verilebilir. Bu noktada çiftlik sahiplerinin aynı veya farklı olması olaya bakış açımızı değıştirse bile köylü ve çiftlik sahibi arasında kurulan karşılıklı alışverişı değıştirmemektedir. İhtimalleri artırmak ve güçlü kılmak adına Akçameşhed Çiftliği'ni biraz daha detaylı inceleyelim.

Tire Kazası'na bağı Akçameşhed Çiftliği'nde sadece hayvancılık yapılmaktadır, herhangi bir ekili/ekili olmayan tarla kaydına rastlanmamaktadır. Çiftlikte 6 ırgad, 1 erbabı ziraat, 1 erbabı ziraat ve “*asakir-i nizamiye-i cihan tekaüdü*”, 1 adi hizmetkar, 1 deveci, 1 balıkçı, 1 muhtarı evvel ve 1 muhtar-ı sani bulunmaktadır. 5 ırgad, 1 hizmetkar, 1 balıkçı ve 1 deveci mesleklerinden, muhtarlar ise ortak “*şerik*” oldukları ziraattan gelir elde etmektedirler. Çiftlikte 50 adet hayvan ve 24 adet arı kovanı bulunmaktadır. Mesleklerinden gelir elde eden hanelerin başka çiftlik veya köyde kendi hayvanları ile hizmet verdiği aşikardır. Çiftlikte ekili ve gelir getiren tarlaların olmaması ve ırgadlık, hizmetkarlık, taşımacılık gibi meslekten gelirlerin olması başka çiftliklerde ücretli tarım işçiliğı yapıldığının bir işaretidir. Bu hizmet karşılığında bir gelir elde edilse de hizmetin

¹⁵⁶ Karayunuslu, Göllüce ve Urfalıoğlu Çiftliği'nde bulunan ortak alanlara ilişkin bilgilere daha sonra değineceğim.

¹⁵⁷ BOA. ML. VRD: TMT., 2728.

devamlılığı için alanların kullanımına müsaade ediliyor olabilir veya daha evvel bahsi geçen bir bedel karşılığı otlatma söz konusu olabilir.

Tablo 9: Tire Kazası'na Bağlı Çiftlikler¹⁵⁸

Çiftlik Gömlek No	Çiftlik Adı	Hane Sayısı	Hayvanı Olan Hane Sayısı	Çiftlik Türü	Ortak Kullanıma Tabi Alanlar	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Arı Kovanı
2690-Tire	Subaşı	21	16	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	117	Yok	Yok
2662-Tire	Urfaloğlu	25	23	Kiracılık Yapılan Çiftlik	500 Dönüm	154	Yok	Yok
2666-Tire	Göllüce	37	22	Kiracılık Yapılan Çiftlik	400 Dönüm	268	Yok	Yok
2683-Tire	Akçaşehir	20	16	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	50	Yok	12
2740-Tire	Rahmanlar	8	5	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	21	Yok	Yok
2724-Tire	Karayunuslu	8	8	Ortakçılık ve Kiracılık Yapılan Çiftlik	Var fakat dönümü yazılı değil.	111	Yok	Yok
2725-Tire	Darmara	40	37	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	176	Yok	Yok
2694-Tire	Yeni Çiftlik	20	16	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	52	Yok	Yok
2701-Tire	Tulum	18	12	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	141	Yok	Yok
2739-Tire	Alacalı	14	9	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	41	Yok	12
2747-Tire	Mandıralık	7	6	Kiracılık Yapılan Çiftlik	Yok	16	Yok	Yok

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2690 (Subaşı), 2662 (Urfaloğlu), 2666 (Göllüce), 2683 (Akçaşehir), 2740 (Rahmanlar), 2724 (Karayunuslu), 2725 (Darmara), 2694 (Yeni Çiftlik), 2701 (Tulum), 2739 (Alacalı), 2747 (Mandıralık).

¹⁵⁸ “Bu çiftliklerden bir kısmı 21 Mart 1947 tarihli kararname ile Tire kazasından ayrılarak Torbalı ilçesine bağlanmıştır. Bunlar arasında Subaşı, Göllüce, Tulum (Urfaloğlu mahallesi ile) bulunmaktadır. Günümüzde temettuat defterlerinde zikri geçen 12 çiftlik köyünden Akça Şehir, Alacalı, Eskioba (Darmara-i Atik) ve Yeni Çiftlik Tire ilçesine, Göllüce ve Tulum Torbalı ilçesine bağlı bulunmaktadır.” Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal Ve Ekonomik Durumu”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, Eylül 2015, s. 204.

2.4. Yaylak, Kışlak ve Otlak Vergisi Ödeyen Çiftlikler

“Arazi-i Metruke” sınıflandırmasına giren otlak, yaylak ve kışlaklar ile ilgili 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’nin 101. maddesine göre,

*“Defterhâne-i Âmire’de mukayyed olup bir karye ahalisine müstakillen veyahud üç-beş karye ahalisine müştereken mine’l-kadîm mahsus olan yaylak ve kışlağın otundan ve suyundan yalnız kendilerine mahsus olan karyeler ahalisi intifâ ‘eyleyip ecânibden bulunan diğer kurâ ahalisi intifâ’ edemez. Ve bu makûle yaylak ve kışlağın otundan ve suyundan intifâ ‘eden ahaliden tahammüllerine göre cânib-i mirî için rüsûmât-ı yaylakiye ve kışlakiye alınır. Ve böyle ahaliye mahsus olan yaylak ve kışlaklar alınıp satılmaz ve tapu ile bir kimseye müstakillen tasarruf etdirilmez ve ahalinin rızası olmaksızın ziraât ve harâset dahi olunmaz.”*¹⁵⁹

Bazı çiftliklerde hayvanların otlatılabileceği, çiftlik sahibi veya bir başkasının hanesinde kayıtlı arazi-i metrukeden olan mera, otlak, yaylak gibi ortak alanların olmadığı dikkat çekmektedir. Bu bölümde yer alan çiftliklerin kendi bünyesinde ortak kullanım alanlarının olmaması çiftlik arazilerinin tarıma açılmasının bir sonucu olabilir. Bu hayvanlar çiftliğe yakın başka bir çiftlik veya köylere tahsis edilen otlaklarda otlatılıyor da olabilir. Bu gibi çiftliklerdeki köylüler, merkezi hazinece toplanan otlak, kışlak ve yaylak vergileri karşılığında hayvanlarını otlatabilmektedir. İnceleyeceğimiz çiftliklerde hayvan otlatma karşılığı olarak vergi ödeyenler farklılık arz etmektedir. Bazı çiftliklerde sadece çiftlik sahibi vergi mükellefiyken diğer çiftliklerde çiftlik çalışanları bu vergi yükünün altına girmektedir. Vergi mükelleflerinin değişiklik arz ettiği 5 çiftliği inceleyelim.

¹⁵⁹ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 135, BİON Matbaacılık, İstanbul 2014, s.123. Online Erişim Tarihi: 07.06.2018. https://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/135_TANZ%C4%B0MAT_SONRASI_ARAZ%C4%B0_VE_TAPU_kpdf.pdf, ayrıca bkz. ek. 1: Halil Cin: Tanzimat Sonrası Ortak Alanların Hukuki Rejimi.

Alaşehir-Hacı Osman Çiftliği¹⁶⁰

Alaşehir Kazası'na bağlı ve sahibi Şeyhistan İskanı Hacı İmam zade Abdullah Molla Efendi olan Hacı Osman Çiftliği 5 hanelidir. Çiftlik sahibinin burada kaydı bulunmamaktadır. Hane 3'ün 31'i sağman koyun, 10'u boz koyun, 3'ü çift öküzü, 2'si döllü merkeb, 1'i boz camış, 1'i döllü kısrak olmak üzere toplamda 48 hayvanı bulunmaktadır. Sadece hane 3'ün, 20 kuruş değerinde otlakıye rüsumu ödediği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Hane 1, hane 2 ve hane 4 ün sırasıyla 7, 2, 9 adet hayvan mevcudiyeti vardır. Bu üç hane hayvan sayısı az olduğundan hayvanlarını farklı yerlerde otlatılabilir. Ama burada kesin olan hane 3'ün hayvanlarını otlatılabileceği ortak kullanım alanı bulamadığı için yakın köy veya çiftliklerin otlakında "otlak rüsumu" karşılığında hayvanlarını otlatıyor olmasıdır.

Çiftlikte 25 dönüm tasarrufunda bulunan mezru tarla, "sahib-i çiftlik" çiftlik sahibi tasarrufunda¹⁶¹ yer alan 155 dönüm mezru tarla ve 65 dönüm şeriki tasarrufta bulunan tarladan oluşan 245 dönüm üzerinde ortakçılık yapılmaktadır. 1260 yılında hane 1, 2 ve 3 çiftlik sahibi ile ortakçılık ilişkisi kurarken; Hane 4 ise Şehirden Esîrizâde Abdullah Efendi, Şehirden Kulaksız oğlu Hacı Abdullah Efendi ve Şehirden Kanadı Kırıkoğlu Kostanti ile ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Defterde ortakçıların hangi şehirden oldukları belirtilmese de çiftliğin bağlı olduğu Alaşehir'den olabilme ihtimalleri yüksektir. Bu ihtimali ortaya çıkaran durum Kanadı Kırıkoğlu Kostanti'nin Alaşehir Kazası'na bağlı Güzel Papas Mahallesi'nde kayıtlı olmasıdır. Ortakçılar arasında bölüşülen paylara bakıldığında çiftlik sahibinin hanelerden sırasıyla 39/100, 50/100 ve 41/100 şeklinde paylar aldığını görüyoruz. Hane 3'ün paylaşımından alacağı payın 59/100 oranında olmasının nedeni ortakçılık ilişkisinde ziraat için gerekli olan hayvan gücünü sağlaması ve hayvanlarının yakın köy veya çiftliklere ait alanlarda otlatılması için otlak resmi ödemesi midir? Diğer iki hane de toprağın çiftlik sahibine ait olduğu ama hayvanın kendi taraflarından tedarik edildiği ortakçılıktan 61/100 ve 50/100 oranında pay almaktadırlar. Otlak rüsumu ödemek paylaşımında ortakçıya bir artı kazandıracaksa neden

¹⁶⁰ BOA. ML. VRD: TMT., 1417.

¹⁶¹ Çiftlik sahibinin kayıtlı olduğu Alaşehir Kazası Şeyhistan Mahallesi'nde hane 141'de "seney-i cedidde nadas idüğü" açıklamasıyla yer alan 300 dönüm "gayri mezru tarla"sı mevcuttur.

bu vergi yüküne sahip olmayan hane 1, 61/100 oranında pay almaktadır? Hane 4 ise çiftlik dışından yapmış olduğu ortaklıktan “şeriklikten” 55/100 pay alarak sırasıyla 12/100, 8/100 ve 25/100 oranında paylar vermektedir.

1261 yılında hane 1 ve hane 3 Musa Ağa Çiftliği’nden birileri ile ortaklık “şeriklik” kurmaktadır. Yapılan ortaklıktan hane 1 50/100 pay alırken, hane 3 ise 73/100 oranında pay almaktadır. Çiftlikte ortaklık yapılmayan 4 dönüm bostan tarlası mevcuttur.

Alaşehir-Musağa Çiftliği¹⁶²

Alaşehir Kazası’na bağlı Musaağa Çiftliği’nde toplam hayvan varlığı 115 adettir. Çiftlik sahibi olan ve hane 2’de kayıtlı Sağıroğlu Hacı Ahmed’in 6’sı çift öküzü olmak üzere 59 adet hayvanı bulunmaktadır. Çiftlik hayvanlarının yarısından fazlasına sahip olan çiftlik sahibinin 20 kuruş değerinde “otlakıyye” namıyla otlak vergisi ödediğini görmekteyiz. Bu noktada çiftlikte otlak veya mera gibi ortak alanların olmadığını fakat çiftlik civarında merkezi hazineye ödenen otlak vergisinden çiftlik civarında belli bir dönüm otlakın varlığından söz edebiliriz. Dikkat çeken bir diğer husus çiftlikte kayıtlı diğer hanelerin hayvan varlıklarına rağmen “otlakıyye” ödememeleridir. Çiftlikte kayıtlı herhangi bir otlak ve mera olmadığından diğer hanelere ait hayvanların çiftlik sahibinin hayvanlarını otlattığı yerde otlattığını düşünebiliriz.

14 haneli çiftlikte 11 hane ortaklık ilişkisi kurmaktadır. Çiftlikte 2 hane tasarruflarında bulunan 265 dönüm mezru tarla ve 9 hane 381 dönüm şeriki tasarrufta bulunan tarlada ortaklık yapmaktadır. Ortaklıkların hepsi çiftlik dışından biri veya birileri ile yapılmaktadır. En fazla ortaklık ilişkisi kurulan kişi Alaşehir Kazası Güzel Papas Mahallesi’nde hane 76’da kayıtlı ağıl kahyası Kanadıkırıkıoğlu Kostanti’dir.¹⁶³

¹⁶² BOA. ML. VRD: TMT., 1453.

¹⁶³ BOA. ML. VRD: TMT., 1431, s. 26, Ağıl kahyası olan Kostanti’ nin Alaşehir Kazası’na bağlı Musaağa Çiftliği, Haciosman Çiftliği, Subaşı Çiftliği gibi birçok çiftlikte ve kayıtlı olduğu mahallede ortaklık ilişkisi mevcuttur. Ortaklıktan elde ettiği paylar kayıtlı olduğu mahallede, tasarrufunda bulunan 103 dönüm mezru tarlanın altında yer almaktadır. Tasarrufunda bulunan 8 dönüm duhan tarlası üzerinden 3 ortakçı ile ortaklık ilişkisine girmektedir. Öşür kısmında sadece duhan öşrü yer almaktadır. 103 dönümlük mezru tarladan hangi tarımsal ürünlerin elde edildiği yazılmamaktadır. Ortakçılar ¼ oranında pay almaktadırlar. 670 adeti kiralamış olduğu küçükbaş hayvan olmak üzere 681 adet hayvan varlığı bulunmaktadır. 670 adet kiralamış olduğu koyundan kira geliri elde etmektedir. 160 adet sağman koyunu 4000 kuruş karşılığında Karaosmanzade Sadık Bey’den kiralamaktadır. Geri kalan (Koyun başına 25 kuruş

Kostanti'nin 9 hane ile yapmış olduğu ortaklıktan 6'sında 1/2 oranında pay aldığı görülmektedir. Diğer üç ortaklığından “şerikliğinden” ise 32/100, 13/100 ve 5/100 şeklinde paylar almaktadır. Çiftlik sahibi çiftlik dışından Onbaşı Hacı Ali, Çolakzade Mehmed Efendi ve “Küreşi Mahallesi'nden Oril?”¹⁶⁴ ile ortaklık ilişkisi kurmakta ve bu ortaklıktan 70/100 oranında pay almaktadır. Çiftlik sahibinin ortakçuları “şerikleri” efendi, onbaşı lakaplı şahıslar olduğundan çiftlik sahibi tasarrufunda bulunan 200 dönümlük mezru tarlasını ziraat etmek için bir emeğe ihtiyaç duyacaktır. Çiftlikte mesleğinden gelir elde eden, başkaca geliri olmayan 2 ırgad ve 1 çoban bulunmaktadır. Fakat, 200 dönümlük tarlayı ziraat etmek için iki iş gücü yetersiz kalacaktır. Bu durumda ortaklık yapan meslekleri erbab-ı ziraat olarak kayıtlı olan diğer iş gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Köylülerin çiftlik sahibinin tarlasında üretimin devamlılığını sağlaması ve yapmış olduğu ortaklıklarda angarya hizmet vermesi karşılığında otlakıyesi çiftlik sahibi tarafından ödenen alanda hayvanlarını otlatılabilme ihtimali vardır. Ayrıca çiftlik sahibinin 1261 senesinde “ber vech-i tahmin” kısmında çiftlik ahalisinden “rib (çeyrek) hissesi” olan 2,932 kuruş aldığı kayıtlanmıştır. Bu açıklama 1261 senesinde çiftlik ahalesinin “ashab-ı çiftlikatın” çiftlik sahibinin toprağını ziraat ettiğini ve hasılatın dörtte birini çiftlik sahibine verdiğini ortaya koymaktadır.

Manisa- Yazıcı-Çullos 2¹⁶⁵

Manisa Kazası'na tabi bu çiftlik Müslim/gayri Müslim kaydı ayrı tutulması gerektiğinden ayrı defterde kayıtlanmıştır. Yetim Ahmed Ağazade Hüseyin Efendi'nin aynı çiftlik adı altında kayda alınmış bir diğer bölümü olan bu çiftlik “mezkûr karyenin reayası” olarak kayıtlanmıştır. İlk çiftlikte Müslim haneler, devamı niteliğinde olan bu çiftlikte gayri-Müslim haneler kayıtlanmıştır. İlk çiftlikte çiftlik sahibinin kayıtlı olduğu hanede 400 dönüm ağıl merası ve hayvan otlatmak için ayrılmış 2000 dönüm gayri mezru tarla mevcutken Yazıcı-Çullos 2'de kayıtlı yaylak vergisi ödeyen haneler dikkat

kira bedeli) Kiracı olarak tasarruf ettiği koyunlar üzerinden “kethüda mezkûr hissesi” açıklamasıyla ortakçısıyla 1/2 paylaşımlar yapmaktadır. Bir nevi hayvancılıkta da ortakçı konumundadır.

¹⁶⁴ Okunamadı.

¹⁶⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 2304. Ayrıca bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, “Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu”, XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa.

çekmektedir. Çiftlikte 18 çoban ve 1 erbabı ziraat yaylak vergisi ödemektedir. Çobanların 1271 adet, erbab-ı ziraatın 150'si müstecir olarak tasarruf edilen olmak üzere 635 adet hayvanı bulunmaktadır. 75 hane ve 75 numaralı çiftlikte 62 hanenin toplamda 2147 adet hayvanı bulunmaktadır. 845 sağman koyun, 474 erkek ve boz koyun, 249 erkek koyun, 150 müstecir olarak tasarruf edilen sağman koyun ve 70 kuzu bu hayvanların büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Vergi ödeyen 19 hane neden çiftlik sahibine ait 2400 dönümlük alanda değil de vergi ödemek suretiyle “*arazi-i metruke*” olan yaylada hayvanlarını otlatmaktadır? Kışın çiftlikte bulunan ortak kullanım alanlarını, yazın yaylaları mı kullanmaktadırlar? Burada dikkat çeken bir diğer husus çiftlik sahibinin arazileri tarlaya açtıktan sonra üretimin tarım üzerinden sağlanması için bu alanları hayvan otlatmaya kapatmasıdır. Sorulara yeni boyutlar kazandırmak açısından çiftlikte üretimin sağlandığı ekili tarla sistemlerine göz atmak faydalı olacaktır.

Çiftlikte 51 hane 1016 dönüm kiralamış olduğu “*icar*” tarlada ve kiralamış olduğu 53 dönüm “*icar*” bağda kiracı statüsünde bulunmaktadırlar. 9 hane sadece müstecir bağda, 13 hane kendi tasarrufunda bulunan, çiftlik tasarrufunda olan mezru tarlanın yanında müstecir olunan mezru tarlada ve 29 hane sadece müstecir olunan mezru tarlada kiracı konumundadır. Yazıcı Çullos Çiftliği 1’de çiftlik sahibinin 1000 dönümlük kiraya verdiği tarlası bulunmaktadır. İlk çiftlikte 181 dönüm, bu çiftlikte 1016 dönüm yani toplamda 1197 dönüm kiralanmış tarla kayıtlanmıştır. Bu tarlaların 1000 dönümlük kısmının çiftlik sahibinden kiralandığı anlaşılmaktadır. İlk çiftlikte çiftlik sahibi 1200 dönümlük mezru tarladan dönüm başına ortalama 36 kuruş gelir elde ederken, kiraya vermiş olduğu tarladan ortalama 2,5 kuruş kazanç sağlamaktadır. Çiftlik sahibi neden 1000 dönümlük tarlayı dönüm başına 2,5 kuruş gibi görece daha düşük bir bedelle kiraya vermektedir? Nagata, Karaosmanoğullarına ait çiftliklerinde de benzeri durumları tespit ederek bu sorunun ancak angarya varlığı ile açıklanabileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁶ Bu bağlamda kiracı konumunda olan köylü düşük kira bedeli karşılığında çiftlik sahibine 1200 dönümlük mezru tarlasında angarya hizmetler vermektedir. Bu noktada, çiftlikte hayvan otlatan çobanlar için şöyle bir yorum yapılabilir; Kış mevsiminde yaylarda hayvan otlatmanın zorluğu neticesiyle çiftlik sahibine ait alanlarda, hayvan otlatma

¹⁶⁶ Nagata, “19.Yüzyıl Ortalarında Manisa Kazası ve Karaosmanoğulları”, s. 269.

karşılığı olarak 19 çoban -ilk çiftlikte çoban yer almadığından- çiftlik sahibinin ve kiracı konumunda olan köylünün hayvanlarını otlatmaktadır. Böylelikle çiftlik sahibi hem tasarrufunda bulunan 1200 dönümlük mezru tarlada hem de 1000 dönümlük kiraya vermiş olduğu tarlada tarımsal üretimin devamlılığını sağlamış olacaktır.

Alaşehir- Menmak Çiftliği Civarı Aşiretleri¹⁶⁷

Alaşehir Kazası'na bağlı Menmak Çiftliği civarında kayıtlı aşiretler üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümünü oluşturan bu çiftlik 34 hanelidir. Çiftliğin sahibinin, yapılan ortaklıklarda “şerikliklerde” adı geçen ve Menmak Çiftliği'nin de sahibi olan Karaosmanzade Yakup Paşa olduğunu görmekteyiz. Yakup Paşa'nın çiftlikte kaydı bulunmamaktadır. 577 adet hayvanı bulunan çiftlikte hayvanların otlatılabileceği mera ve otlak gibi ortak alanlar kayıtlı değildir. Mesleği belirtilmemiş olan bir hane dışında herkes 17 kuruş bedelinde yaylak ve kışlak bedeli ödemektedir. Çiftlikte bulunan hayvanların, hanelerin vergi mükellefi oldukları yaylak ve kışlaklarda otlatıldığı açıktır. Hane 28'de kayıtlı Kameroğlu Hüseyin'in hanesinde “*Merkum yetimin Saruhan Sancağında on altı dönüm tarlası olduğu ve bâ-tahvîl şunda bunda bin sekiz yüz kuruş zimmeti olup bundan ma'ada işi olmayup kendüsi dahi beş altı yaşında yetim olduğu*” yazmaktadır. Adı geçen yetim dışında tüm hanelerin hayvanı bulunmakta ve buna rağmen 17 kuruş bedelinde yaylakıye ve kışlakıye ödemektedir.

Toplamda 498 dönüm tarlası olan çiftliğin 427 dönümü ortakçılığa konu olan çiftlik sahibinin tasarrufunda olan mezru tarla ve 71 dönümü bireysel ziraatı yapılan mezru tarladır. Ortakçılık yapılan çiftlikte 17 hane ortakçılığını sadece çiftlik sahibi ile yapmaktadır ve çiftlik sahibi 14 haneden yaklaşık 1/2 oranlarında pay almaktadır. Çiftlik sahibinin diğer ortakçılık yaptığı hanelerden aldığı hisseleri ise ortalama 3/10 29/100, 35/100 ve 26/100 şeklindedir.

Çiftliğin kayıtlı ikinci bölümünde, 1114 adet hayvan bulunmakta ve bu bölümde kayıtlı mera ve otlak yoktur. Fakat 15-20 kuruş arasında değişen miktarlarda otlakıye ve 20-84 kuruş arasında değişen miktarlarda yaylak ve kışlakıye ödeyen haneler mevcuttur. 9 haneli çiftlikte yaylak ve kışlak rüsumu ödeyen hane sayısı 6, hem otlakıye hem yaylak

¹⁶⁷ BOA. ML. VRD: TMT., 1461.

ve kışlakıye ödeyen hane sayısı 4'tür. Hane 1'deki Çakal Aşireti'nden Hacı Ali, 283 adet hayvana sahip olmasına rağmen yaylak, kışlak ve otlak vergisi ödememektedir. Ayrıca “*öşrünü Saruhan Sancağında tarafına te'diye etmekte olduğu*” şeklinde açıklama ile kaydedilmiştir.

Karaosmanzade Yakup Paşa'nın 9 haneli çiftliğinde 6 çoban bulunmaktadır. Meslekleri çoban olan hane 1 ve hane 6 çiftlik dışından birileri ile tasarruflarında bulunan 55 dönüm mezru tarla üzerinden ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Ortakçılık ilişkilerinde Yakup Paşa'nın adı geçmemektedir. Hane 3'de kayıtlı çoban tasarrufunda bulunan 3 dönümlük mezru tarlasından 75 kuruş ve hane 4'de kayıtlı çoban 5 dönümlük müstecir olarak tasarruf edilen mezru tarlasından Yağmurlardan Mehmet Ağa'dan hisse olarak 100 kuruş almaktadır. Bu tarlalar 2 ayrı hanede kayıtlı olmasına karşın, öşür kısmında elde edilen ürünleri hakkında bilgi yer almamaktadır. Bir diğer dikkat çeken husus ise kiracı konumunda oldukları müstecir tarlayı kimden kiralamış olduklarına dair bilginin yer almamasıdır.

Çiftliğin 34 haneli üçüncü bölümünde, 753 adet hayvan bulunmaktadır. Hane 22'nin kışlakıye ve rüsumat toplamı olan 40 kuruş beraber yazıldığı için yaylak ve kışlakıye miktarı tam olarak bilinmiyor. 10 kuruş bedelinde yaylak ve kışlakıye ödeyen hane 24 dışındaki diğer haneler 17 kuruş bedelinde yaylak ve kışlakıye ödemektedir. Hane 18'de çoban, hane 23'de deveci ve hane 32'de çoban yaylak ve kışlakıye ödememektedir. 3 hane dışında tüm hanelerin yaylak ve kışlak vergisi ödediği görülmektedir. Bu duruma sahip olunan hayvanın azlığı mı ve/veya gelir azlığının mı neden olduğu düşünülse de bu tezi çürüten haneler mevcuttur. Hane 11'de kayıtlı ırgad 1 sağman inek ve 1 danası olmasına karşın yaylak ve kışlak vergisi ödemektedir. Hane 32'deki çobanın 18 dönüm ortakçılık yaptığı şeriki tarlası ve gelir getiren 80 koyun, 3 sağman inek ayrıca 2 boğa inek, 2 merkeb ve 1 tosunu vardır. Mecmuundan temettüsüne bakıldığında 1204 kuruş yıllık geliri olduğu görülmektedir. Buna karşın yaylak ve kışlakıye ödememektedir. Genel olarak aşiretlerin bulunduğu Menmak Çiftliği Civarında İskân eden Aşiretler 1-2-3'de hayvanlar yaylak, kışlak ve bazen otlaklarda otlatılmaktadır.

Alaşehir'de bulunan Menmak Çiftliği Civarı Aşiretleri 1, 2 ve 3'de haneler hayvanlarını çiftlik dışında yaylak, otlak ve kışlaklarda gezdirdiğinden yaylak, otlak ve kışlak türü vergiler ödemektedir. Bu durum bize zamanında var olan ortak kullanım alanlarının artık çiftlikte tarıma açıldığı izlenimini vermektedir.

Çiftlikte 493,5 dönüm çiftlik tarlası ve 18 dönüm şeriki tarla olmak üzere toplamda 511,5 dönüm tarla üzerinde ortakçılık yapılmaktadır. Bu çiftlikte hem 1260 hem 1261 yılında ortakçılık yapılmasına rağmen öşür vergisi sadece 1260 yılında elde edilen gelirden düşülmüştür. Tasarruflarında bulunan 52 dönüm (10, 8, 30, 4 dönüm) mezru tarla 4 hane tarafından bireysel ziraat edilmektedir. 1260 yılında 14 hane çiftlik sahibi olan Karaosmanzade Yakup Paşa ile 3 hane çiftlik dışından biri/birileri ile ortakçılık yapmaktadır. Çiftlik sahibi köylü ile yapmış olduğu 14 ortakçılıktan 6'sında yaklaşık 1/2 oranında hisseler almıştır. 1261 yılında sadece 3 hane ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Bu ilişki çiftlik içinden ve çiftlik dışından birileri ile gerçekleşmiştir. 1261 yılında çiftlik sahibinin yapmış olduğu bir ortakçılığa rastlanılmamaktadır.

Kuyucak-Tavaslızade Osmanağa Çiftliği

Kuyucak Kazası'na tabi çiftliğin sahibi Tavaslızade Osman Ağa'dır. Osman Ağa'nın kayıtlı olduğu hane bulunmamasına rağmen defterin sonunda çiftlikten ne kadar gelir elde ettiği sıralanmıştır. Kiraya vermiş olduğu sabunhane, 25 adet arı kovanı ve tarlası ile (...?)¹⁶⁸ çiftlik ile hasılatından elde etmiş olduğu toplam gelir 6,085 kuruştur. Kiraya vermiş olduğu sabunhane ve arı kovanı çiftlik ahalsinin hanesinde kiralanmış olarak kayıtlı değildir. Bu sebeple adı geçen yerlerin çiftlik dışından birileri tarafından kiralandığı aşikardır. Çiftlikte hayvanların otlatılabileceği ortak kullanım alanları kayıtlı değildir. Hane 4'te kayıtlı çoban tarafından 20 kuruş otlak rüsumu ödenmektedir. Çiftlik içerisinde 2 çoban kayıtlıdır ve ikisinin kardeş olduğu anlaşılmaktadır. Toplamda 300 adet gelir getiren küçükbaş hayvanı olan iki kardeşten sadece biri otlak rüsumu ve ağnam ödemektedir. 300 adet hayvanın 120 adeti otlak rüsumu ödeyen çobana aittir. Kardeş çobanların hayvan gelirlerine bakıldığında; görece daha az hayvana sahip olan hane 4'ün 2,120 kuruş, hane 13'ün 2,200 kuruş gelir elde ettiği görülmektedir. İki kardeşin hayvan

¹⁶⁸ Okunamadı.

otlatmak için aynı otlığı kullandığı tahmin edilmektedir. Çiftlikte ahaliye ait hayvanlar; 14 sağman inek, 15 merkep ve 12 öküzdür. Çiftlikte ortak kullanım alanı bulunmamaktadır ve hayvanların nerede otlatıldığına dair defterde bilgi bulunmamaktadır. Köylülere ait hayvanların söz konusu çobanın otlak rüsumu ödediği alanda otlattığı düşünülebilir. Bu durumda köylünün hayvanlarına da çobanlık edecektir. Ama otlak rüsumu ödeyen çobanın çobanlığından elde ettiği gelir bulunmamaktadır. Bir diğer ihtimal otlak rüsumu ödeyen çobanın kardeşinin hanesinde kayıtlı palamut korusunda (8 kantar) köylülerin angarya hizmetler sunabileceğidir. Fakat, bu ihtimal de zayıf görünmektedir.

Çiftlikte 107 dönüm “*bi'l icar ziraat edilen çiftlik tarlası*”, 20 dönüm “*çiftlik tarlası*” ve 30 dönüm “*tavaslızade tarlası*” olmak üzere toplamda 157 dönüm tarla üzerinde ziraat gerçekleşmektedir. Tarım ile uğraşan hane sayısı 11’dir. 20 dönüm çiftlik tarlası üzerinde 1 imam ve 1 ırgad ziraat gerçekleştirmektedir. 30 dönümlük Tavaslızade’nin tarlası üzerinde 1 rençber ziraat yapmakta ve 150 kuruş gelirini “*sabuncu küffar*” ile paylaşmaktadır. Sayfa sonunda Tavaslızade’nin kiraya vermiş olduğu tarladan 700 kuruş gelir elde ettiği yazılmaktadır. Dönüm başına 6,54 kuruş bedelle kiraya verilen çiftlik tarlası toplamı 107 dönümdür. 5 rençber, 1 ırgad ve 1 erbabı ziraat kiracı konumundadır. 11 hanenin toplamda 65 kantar palamudu bulunmaktadır.

2.5. Çiftliklerde Ortak Kullanımda Olan Alanlar (Mera, Yaylak, Kışlak, Otlak, Koru, Orman vb.)

“*Arazi-i Metruke*” sınıflandırmasına giren ortak kullanım alanları, “*Rakabesi (mülkiyeti) devlete ait olup tasarrufu herhangi bir kişiye verilmeden herkesin faydalanmasına bırakılan arazilerdir. Pazar ve panayır kurulan yerler, araba çekilen yerler, iskeleler, namazgâhlar, hayvanların toplandığı alanlar, meralar, yaylaklar, yollar ve odun kesmek için ayrılmış baltalıklar araz-i metrukedendir.*”¹⁶⁹

¹⁶⁹ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s. 17. Ayrıca bkz. ek.1: Halil Cin: Tanzimat Sonrası Ortak Alanların Hukuki Rejimi.

Temettuat defterlerindeki bilgilere göre, 14'ü çiftlik sahibine, 4'ü çiftlik çalışanlarına ait 18 çiftliğin ortak kullanım alanları bulunmaktadır. Ayrıca 2 çiftlik sahibinin hanesinde ortak kullanım alanlarına rastlanmaktadır. Okunan defterlerde ortak kullanım alanlarının çoğunlukla çiftlik sahiplerinin bireysel tasarrufunda yer aldığı görülmektedir. Çiftlik sahibi ile çiftlik ahalisi arasındaki ilişkinin kilidini oluşturan bu durum, Alaşehir- Menmak Çiftliği, Manisa-Karaağaçlı Çiftliği ile Tire-Urfalıoğlu Çiftliği ve Tire-Göllüce Çiftliği'nde değişmektedir. Çiftlik çalışanlarına mahsus ortak kullanım alanı söz konusu çiftliklerde nasıl bir ilişki çerçevesinde kullanılmaktadır? Çiftlik sahibine ait ortak kullanım alanları çiftlik çalışanları ile kurulan ortakçılık, kiracılık ilişkileri ile bağlantılı mıdır? Ortak kullanım alanları çiftlik sahibi ve köylüler arasında karşılıklı yükümlülükler çerçevesinde mi kullanılmaktadır? Köylüler bu tür alanları özgürce kullanabiliyor mu yoksa angarya meselesini gündeme getirecek bir durum söz konusu mudur? Bireysel tasarrufa geçen ortak kullanım alanları pratikte de hayvan otlatma amacı ile mi kullanılmaktadır? Yoksa otlak, mera gibi alanların zamanla mezru tarlalara dönüşümü yoluyla üreticiler üretim aracı olan toprağa ve dolayısıyla çiftlik sahibine mi bağlanmaktadır? Yanıtlanması gereken bu sorulara defterdeki bilgiler ışığında yanıt aramaya çalışacağız.

2.5.1. Çiftlik Sahibinin Tasarrufunda Bulunan Ortak Kullanım Alanları

Bu bölümde ortak alanların çiftlik sahibinin tasarrufunda olduğu çiftliklere yer verilecek ve bu alanlar çerçevesinde gerçekleşen üretim ilişkileri incelenecektir.

Tire- Karayunuslu Çiftliği¹⁷⁰

Tire Kazası'na bağlı Karayunuslu Çiftliği'nin sahibi Bağdat valisi Necip Paşa'dır. Çiftliğin kiracısı ise Trabzonlu Mustafa Çavuş Bin Ali'dir. Hane 1 de kayıtlı çiftlik kiracısı Trabzonlu Mustafa Çavuş Bin Ali'nin dönümü belli olmayan "*gayri mezru tarla ber vech sancak*" bulunmaktadır. Bu tarlanın altında "*ziraat bu vechle salahiyeti olmadığından hali ve mera-i hayvanat olduğu*" ibaresi yer almaktadır. Çiftlikte 112 adet hayvan bulunmaktadır ve hayvanların dağılımı şu şekildedir; 38 adet öküz ve türevleri

¹⁷⁰ BOA. ML. VRD: TMT., 2724.

(karasığır öküz, erkek camış öküz, camış öküz), 28 adet erkek (sığır, camış) dana, 14 adet gelir getiren sağman (camış, kara sığır, manda) hayvan, 15 adet dömlü gelir getiren kısrak, 5 merkeb, 3 buzağı, 3 dölsüz manda, 3 dölsüz inek vb. 112 adet hayvan bulunan çiftlikte, gayri mezru tarlanın ortak kullanıma dahil olduğu düşünülmektedir. Bu durumda akla Mustafa Çavuş'un hangi yükümlülükler çerçevesinde köylülerin hayvanlarını merada otlatmalarına müsaade edeceği sorusu takılmaktadır. Sorunun cevabını bulmak için çiftlik kiracısı ve köylüler arasındaki ortaklık ilişkisine bir göz atalım.

Mustafa Çavuş, 900 dönümlük mezru tarlayı dönüm başına 5,5 kuruş, toplamda 5,000 kuruş karşılığında Necip Paşa'dan kiralamaktadır. 8 haneli çiftlikte 4 hane Mustafa Çavuş ile ortaklık ilişkisi kurmaktadır. Ortaklıklar 1260 yılı tarla hasılatı üzerinden gerçekleşmektedir. Erbab-ı ziraat olan ve Mustafa Çavuş'un ortağı olan 4 hane yaklaşık 1/2 oranında paylar almaktadır. Mustafa Çavuş'un 82 adet, ortakçılarının "*şeriklerinin*" ise 17 adet hayvanı bulunmaktadır. Bu durumda ortaklık paylaşımında çiftlik kiracısı toprağı ve hayvanların bir kısmını sağlayabilir ya da ortakçılarının hayvan varlığı olduğundan sadece toprağı tedarik edebilir. Bu durumda paylaşımın çiftlik sahibi açısından 2/3 veya 1/3 oranında olması gerekmektedir. Burada çiftlik kiracısı ve köylü ortakları arasında paylaşımın 1/2 olması, çiftlik kiracısının ortakçılara dönümü belirtilmeyen "*ziraat bu vechle salahiyeti olmadığından hali ve mera-i hayvanat olduğu*" ibaresiyle kayda geçen alanı hayvan otağı olarak kullandırması ile mümkün görünmektedir. Çiftlikte çoban bulunmadığından 4 ortakçı-erbabı ziraatın kendi hayvanları ile birlikte çiftlik kiracısının da hayvanlarını otatabileceğı ihtimali yüksektir. Çiftlik kiracısı, çiftlikte üretimin devamlılığını sağlamak adına sadece ortakçılarının değil diğer hanelerin de hayvanlarını merada otlatmalarına müsaade edebilir. Bu varsayım altında, kiracı Mustafa Çavuş, ortaklık yaptığı hanelere toprağın yanında hayvan otlatma alanı sağlayarak 1/2 oranında pay almaktadır. 1 ırgadın mesleğinden gelir elde etmesi sebebiyle Mustafa Çavuş'un tarlasında ücretli tarım işçiliğı yaptığını söyleyebiliriz. Çiftlik kiracısı ile ortakçı olmayan hane 7'de kayıtlı erbabı ziraat; hayvan hasılatından, tasarrufunda bulunan bireysel ziraat ettiği 12 dönüm mezru tarladan ve çiftlik dışından Hacı Eminoğlu tarlasındaki ziraatından gelir elde etmektedir. Bu hanenin Mustafa Çavuş'un tarlasında çalışmadığı aşıkardır. Hane 6'da kayıtlı erbabı ziraatın ekili

veya ekili olmayan tarlası olmayıp, 8 adet hayvanı bulunmaktadır. Erbabı ziraatın sürüm, yük ve gelir getiren hayvanları olması sebebiyle otlak karşılığı olarak çiftlik kiracısına ırgad veya çoban olarak angarya hizmetler sunabileceği düşünülebilir.

Manisa-Harbendelü (Harmandalı) Çiftliği¹⁷¹

“Temettüat sayımının yapıldığı 1844-45 yıllarında Harbendelü Çiftliği’ndeki Karaosmanoğullarına ait arazi, Yetim Ahmed Ağazade İzzet Efendi’ye ait görünmektedir. İzzet Efendi Harbendelü ve Hamzabeyli Çiftliklerinin sahibi iken kardeşi Hüseyin Efendi Yazıcı-Çullos Çiftliği’nin sahibidir.”¹⁷²

44 hane 47 numrodan oluşan çiftliğin sahibi Yetim Ahmet Ağazade İzzet Efendi hane 1 numro 1’de kayıtlıdır ve İzzet Efendi’nin 450 dönüm ağıl merası bulunmaktadır. Çiftlik sahibinin tasarrufunda olan 450 dönüm ağıl merası köylüler tarafından hangi şartlar çerçevesinde kullanılmaktadır? Bu soruya yanıt aramaktayız.

Çiftlikte 1638 adet hayvan bulunmaktadır. Hayvanların çoğunluğunu; 790 adet kiraya verilen sağman koyun, 423 adet sağman koyun, 41 adet erkek koyun ve 120 adet kuzu olmak üzere 1374 adet küçükbaş hayvan oluşturmaktadır. Çiftlikte İzzet Efendi’nin 450 adet kiraya verdiği sağman koyunu mevcuttur. Çiftlik sahibinin kiraya verdiği 450 sağman koyunun yanında 340 adet sağman koyun çiftlikteki köylüler tarafından kiraya verilmektedir. Çiftlikte kiraya verilen toplam 790 adet sağman koyunu kiralayan haneler bulunmaktadır. Bu da bize sağman koyunların çiftlik dışından birileri tarafından kiralandığını göstermektedir. Çiftlikte geriye kalan hayvanların bir kısmı şu şekildedir; 76 kısrak, 45 öküz, 26 merkep, 25 tay, 16 tosun, 13 bargir, 13 buzağı, 9 düğe. Hayvancılıkla uğraşan 7 çoban bulunmaktadır. 6 çobana ait toplamda 218 adet sağman koyun bulunmaktadır. 2 çobanın sağman koyunun yanı sıra 11 erkek koyunu vardır. 1 çobanın hayvan varlığı bulunmamaktadır. 7 çobanın hepsi mesleklerinden gelir elde

¹⁷¹ BOA. ML. VRD: TMT., 2285.

¹⁷² Hilal Ortaç Gürpınarlı, “Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu”, *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, s. 505-506. Manisa Kazası’na dair yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. Nejdet Bilgi, “Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 2015, ss. 37-89. Nejdet Bilgi, “Temettüat Kayıtlarına Göre Manisa Uncuboz Köyü ve Tarihi Gelişmesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII, İzmir 1998, ss. 121-142.

etmektedirler. 1 sığırtmaç bulunan çiftlikte sığırtmacın 1,000 kuruşluk mesleğinden geliri dikkat çekmektedir.

Çiftlikte köylüler tarafından 1445 dönüm müstecir tasarruf edilen ve 210 dönüm tasarruf edilen mezru tarla bulunmaktadır. Çiftlik sahibi İzzet Efendi 1800 dönüm tarlayı 3,33 kuruş karşılığında kiraya vermektedir. 1800 dönümlük tarlanın 1445 dönümü köylüler tarafından kiralandığından 355 dönüm tarlanın çiftlik dışından birileri tarafından kiralandığı tahmin edilmektedir. 22 hane müstecir tasarruf edilen tarlada kiracı konumundadır. 22 haneden biri tasarrufundaki mezru tarlaya ek olarak müstecir olarak tasarruf ettiği tarlada ziraat gerçekleştirmektedir. 3 hane yalnızca tasarruflarındaki mezru tarlayı ziraat etmektedirler. Çiftlikte tarımsal üretim gerçekleştirenler; 16 erbabı ziraat, 5 hizmetkar, 3 rençber ve 1 ırgadır. 16 erbabı ziraat tarlayı ziraat etmek için gerekli sürüm ve yük hayvanına sahip iken, 5 hizmetkar, 3 rençber ve 1 ırgad yeterli sürüm ve yük hayvanına sahip değildir. Bu durumda 9 hane ortakçılık yapmadığına göre gerekli hayvan varlığını nereden sağlamaktadır?

Bu bilgiler ışığında öyle tahmin ediliyor ki, tarımla uğraşan köylüler ortak kullanım alanı olan 450 dönüm ağıl merasını; çiftlik içerisindeki tarımsal üretimin devamlılığını sağlayarak, çiftlik sahibine düzenli kira ve vergi geliri sağlayarak kullanabilmektedir. Hayvancılık ile uğraşan köylüler de (çobanlar, sığırtmaçlar), düzenli vergi geliri sağlayarak ve tarımsal üretimin tamamlayıcısı olan hayvancılıkla üretime katkı sağlayarak ortak kullanım alanını kullanabilmektedir.

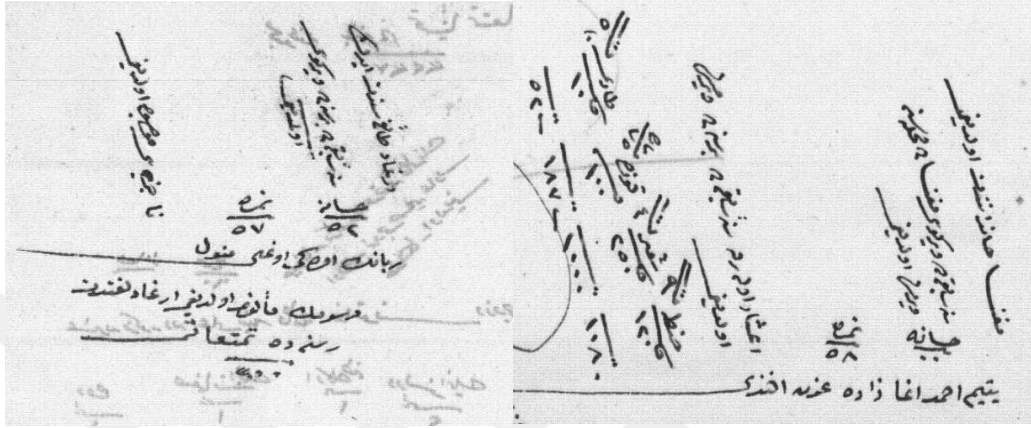
Manisa-Hamzabeyli Çiftliği¹⁷³

Manisa Kazası'na bağlı Hamzabeyli Çiftliği'nde 52 hane, 60 numro bulunmaktadır. Çiftlik sahibi ırgadın kayıtlı bulunduğu hane 52'de görünmektedir. Manisa Kazası'na bağlı Koldere, Papsalı ve Hamzabeyli Çiftliklerinde çiftlik sahipleri ya ırgadın ya da erbab-ı ziraatın hanesinde kayıtlı görünmektedir. Bu durum bize çiftlik sahiplerinin çiftlikte ikamet etmediğini ve kayıtlı olmanın sadece çiftlik içerisinde sahip

¹⁷³ BOA. ML. VRD: TMT., 2318, s. 22. Ayrıca bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, "Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu", *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, ss. 491-525.

olunan gelir ve emlakları kaydetmek amacı taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda hane ve numro sadece bir ev ve içindeki aileleri temsil eden bir durum olmaktan çıkmaktadır.

Fotoğraf 4: Hamzabeyli Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Kayıtlı Olduğu Hane

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2318, s. 33.

Tablo 10: Manisa-Hamzabeyli Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Kayıtlı Olduğu Hane

Hane	Numro	Hane Sahibi	Meslek
52	57	Robinin Öteki Oğlu Minol	Irgad
Yazmıyor	58	Yetim Ahmed Ağazade İzzed Efendi	Manisa Hanedanından Olduğu
Yazmıyor	59	Kuşçu Aşiretinden Ali Oğlu Alaman	Deveci
Yazmıyor	60	Aşirin Mezkurdan Fatma Hatun Zevci Hüseyin	Hizmetkar

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2318, s. 33.

Çiftlikte Manisa Hanedanı'ndan Yetim Ahmed Ağazade İzzed Efendi' ye ait 500 dönüm ağıl merası ve 1500 dönüm “*istilaya uğrayan? ve kabil-i ziraat olunmayan gayrimezru hali tarla*” bulunmaktadır. Çiftlikte 8 hane hem ağnam hem de yaylak vergisi ödemektedir. Bu hanelerin ikisi erbabı ziraat, altısı ise çobandır. Vergi ödeyen hanelerin 1180 baş hayvanı bulunmakta ve 1055 adeti çobanların hanesinde yer almaktadır. Toplamın çoğunluğunu 504 sağman koyun, 300 müstecir sağman koyun, 248 kuzu ve 53 erkek koyun gibi küçük baş hayvanlar oluşturmaktadır. Yaylak vergisi ödeyen iki erbabı ziraat ve 2 çoban çiftlik sahibinden kiralamış oldukları tarladan gelir sağlamaktadırlar.

Çiftlikte 500 dönüm ağıl merası ve 1500 dönüm ziraat olunmayan gayri mezru tarla varken 8 hane neden bu alanları kullanmıyor? Veya hayvan otlatma için yazın yaylalar, kışın çiftlikteki alanlarda mı kullanılıyor? Soruların cevabı kayıtlardan anlaşılmamaktadır.

Çiftlikte 1688 adet hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanların bazıları şu şekildedir; 400 kiraya verilen sağman koyun, 544 sağman koyun, 248 kuzu, 53 erkek koyun, 64 öküz, 18 çift mandası, 63 kısırak, 60 tay, 27 merkeb, 26 bargir vb. Sayılan hayvanların 400 adeti çiftlik sahibi tarafından kiraya verilen sağman koyun, 300 adeti ise hane 21’de kayıtlı çobanın kiraladığı sağman koyundur. Arta kalan 100 baş koyunun kim tarafından kiralandığı kayıtlardan anlaşılmamaktadır. Çiftlikte bulunan 8 çobandan 2’sinin yaylak vergisi ödemediği anlaşılmaktadır. 1 çobanın 9 büyük baş hayvanı ve ticaretinden elde ettiği gelir, diğer çobanın 12 dönüm müstecir olduğu tarlası, 40 sağman koyunu, 4 büyükbaş hayvanı ve çobanlıktan elde ettiği geliri bulunmaktadır. Tarlada kiracı olan çobanın tarlayı ziraat etmek için gerekli sürüm ve yük hayvanı bulunmamaktadır. Kendi kiracı olduğu tarlada gizli bir ortakçılık ilişkisi söz konusu olabilir. Çoban çiftlik ahalisinin hayvanlarına çobanlık edip buna karşılık olarak ahaliden kiracı olduğu tarlayı ziraat etmesini isteyebilir. Bu duruma örnek teşkil edebilecek haneler; 40 dönüm kendi tasarrufunda olduğu mezru tarla, 140 dönüm müstecir tarlası olan hane 1’deki erbabı ziraat ve 60 dönüm müstecir tarlası olan hane 20 numro 25’tir. İlk erbabı ziraatın çobanlık etmesini isteyeceği 25 adet, ikinci erbabı ziraatın 100 adet küçük baş hayvanı bulunmaktadır. Her iki erbabı ziraatın yaylak vergisi ödediği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Erbabı ziraatların sahibi oldukları hayvanları, yılın belli dönemlerinde ilgili alanlarda otlatma karşılığı olarak çiftlik sahibine de birtakım yükümlülükleri söz konusudur. Çünkü, yazın yaylada otlatılan hayvan havanın soğumasıyla birlikte çiftlik içinde bulunan ortak kullanım alanlarında otlatılacaktır. Hem 2 erbabı ziraatın hem de çiftlik içinde bulunan diğer köylülerin hangi yükümlülükler çerçevesinde ilgili alanları kullanabileceğini anlamak için çiftlik sahibi ile yapmış oldukları kiracılık ilişkilerine göz atmak gerekecektir.

Çiftlik içerisinde köylüler ile çiftlik sahibi arasında kiracılık ilişkileri mevcuttur. Çiftlik sahibi 2000 dönüm tarlasını kiraya vermekte, çiftlik içinden 25 hane de 1383

dönüm tarlayı kiralamaktadır. Arta kalan 617 dönüm tarlanın çiftlik dışından birilerine kiraya verildiği veyahut kiralandığı halde birtakım sebeplerle ziraat edilmediği düşünülebilir. Çiftlik sahibi kiraya verdiği tarlanın yanında, tasarrufunda bulunan 1500 dönüm mezru tarladan gelir elde etmektedir. Tarlayı çiftlikte ücretli tarım işçisi olarak nitelendirebileceğimiz ve mesleklerinden gelirleri olan 10 ırgad ve 10 hizmetkarın ziraat etmelidir. Çiftlik sahibi kiraya verdiği 2000 dönüm tarladan dönüm başına 1,5 kuruş kazanç elde ederken, 1500 dönüm mezru tarladan dönüm başına 22,7 kuruş gelir elde etmektedir. Bu noktada 1500 dönümlük mezru tarladan görece daha fazla kazanç elde ettiği halde tarlaları neden kiraya vermektedir sorusu akla gelmektedir. Bu bağlamda ücretli tarım işçilerinin yanında köylülerin de çiftlik sahibine ucuz kira karşılığı ücretsiz tarım işçiliği konumunda Nagata'nın tespitinde olduğu gibi angarya hizmetler sunduğu söylenebilir. Kiracılık ilişkisinde bulunup ayrıca çiftlik sahibinin mezru tarlasında çalışan üreticilerin kendi hayvanlarını 500 dönüm ağıl merası ve ziraat uygun olmayıp hali kalmış 1500 dönümlük gayri mezru tarlada otlattığını tahmin edebiliriz. Peki çobanlar için bu durum nasıl bir ilişki çerçevesinde gelişmektedir? Hayvanların birçoğuna sahip olan çobanların yazın vergi vermek suretiyle devlete ait yaylaklarda hayvanlarını otlattığını kayıtlardan anlayabiliyoruz. Fakat, hayvanlarını kışın çiftlikte bulunan alanlarda otlatması karşılığında çiftlik sahibine otlak vergisi niteliğinde hayvan ürünlerinden veya belli bir sayıda hayvan verebileceği düşünülebilir. Bir diğer ihtimal ise, bu alanların kullanımının çiftlik sahibinin bazı çobanlara tarla ve hayvan kiraya vermesiyle de ilintili olabileceğidir.

Tablo 11: 1788-1844 Yılı Hamzabeyli Çiftliği'nin Sınırları

1788 Toplam Tarla Dönümü	1844 Toplam Tarla Dönümü
820 ¹⁷⁴	5500

Kaynak: Yuzo Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*, s. 58.

¹⁷⁴ 1788'de ekili olan ürünlerin (hınta, şair, nohud ve bakla) yanında dönümleri belirtilmiştir. Bu çalışmada da bu dönümlerin toplamı dikkate alınmıştır. Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*, s. 58.

1788 yılında Hamzabeyli Çiftliği'nin sahibi Karaosmanzade Yetim Ahmet Ağa görünmektedir. Ahmet Ağa'nın zamanında (1788 yılında) çiftlikte 820 dönüm mezru tarla bulunmaktadır. Çiftlikte ortak kullanım alanı bulunmamaktadır. 1844-45 temettüat defterlerindeki dökümlere göre, 1500 dönüm çiftlik sahibinin tasarrufunda mezru tarla, kiraya verdiği 2000 dönüm tarla, 1500 dönüm ziraat olunmayan gayri mezru tarla ve 500 dönüm ağıl merası olmak üzere 5500 dönüm tarla bulunmaktadır. 56 yıllık süreçte çiftliğin 6-7 kat genişlediği açık bir şekilde görülmektedir. Bu durumu Tökin'in "meradan tarla açılır ve meradan açılan tarla yorgun düştüğü zaman yeniden mera olarak kullanılır" cümlesi açıklamaktadır. Çiftliğin sınırlarının genişlemesi, ortak kullanım alanlarının çitlenmesi ve daraltılmasının sonucudur.

Manisa- Yazıcı-Çullos 1 Çiftliği¹⁷⁵

Yukarıda Yazıcı-Çullos Çiftliği'nin iki ayrı bölümle kayıtlı olduğuna değinilmiştir. İlk çiftlik Yazıcı-Çullos Çiftliği, ikinci çiftlik mezkûr karyenin reayası olarak kayıtlanmıştır. İlk çiftlik 16, ikinci çiftlik 75 hanelidir. "*her ne kadar tarla denilmiş ise de tarla olmayıp kır, orman ve dağ olarak fakat hayvan râ'î olmakdan başka bir fâidesi olmadığı*" açıklaması ile kayıtlı 2000 dönüm "gayri mezru tarla" ve 400 dönümlük "ağıl merası" çiftlik sahibinin hanesinde kayıtlanmıştır. Çiftlik sahibi Manisa Hanedanı'ndan Yetim Ahmed Ağazade Hüseyin Efendi'nin kiraya verdiği 425 sağman koyunu vardır. İkinci çiftlikte hane 2'ye kaydedilmiş müstecir olduğu 150 adet sağman koyun bulunmaktadır. Defterde belirtilmemiş olsa da hane 2'nin bu hayvanları çiftlik sahibinden kiraladığı yüksek bir ihtimaldir. İlk çiftlikte Hüseyin Efendi'nin kiraya verdiği hayvanlar dışında köylülerin toplam 89 adet hayvanı mevcuttur. Yazıcı-Çullos Çiftliği adı altında kayda geçen diğer çiftlikte hayvanların otlatılabileceği bir otlak ve mera kayda geçmediğinden ikinci çiftlikte bulunan 2147 adet hayvanın adı geçen mera ve otlakta otlatılabileceği akla gelmektedir. 19 hane yaylak vergisi ödemektedir. Hanelerin yazın yaylada kışın ise çiftliğin ağıl merası ve otağında hayvanlarını otlattığını varsayabiliriz. 2400 dönümlük alanda köylülerin hayvanlarını otlatması çiftlik sahibiyle ilişkisini nasıl

¹⁷⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 2304. Ayrıca bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, "Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylülerinin Durumu", *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, ss. 491-525.

şekillenmektedir sorusuna Yazıcı-Çullos Çiftliği 2 bölümünde cevap aramıştık. Diğer dikkat çeken husus 2400 dönüm tarlanın sadece hayvanlara ayrılmış olmasıdır. Acaba 2000 dönümlük gayri mezru tarla daha evvel mera iken tarla açmak suretiyle ziraat edilip yorgun düşmesi sonucu yeniden meraya mı tahvil edildi?

Tablo 12: Manisa-Yazıcı-Çullos 1 Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Tarla ve Gelirleri

Hane	Numro	Hane Sahibi	Meslek	Kiraya Verdiği Mezru Tarla	Mezru Tarla	Ağıl Merası	Gayri Mezru Tarla
16	16	Yetim Ağazade Hüseyin Efendi	Erbab-1 ziraatten	1000	1200	400	2000

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2304. s. 5.

1788 yılında çiftlik sahibi Karaosmanzade Yetim Ahmed Ağa'dır. Ahmed Ağa'nın 685 dönüm mezru tarlası bulunmaktadır. Çiftlikte ortak kullanım alanı bulunmamaktadır. 1844-1845 yılı temettüat kayıtlarına göre çiftlikte, çiftlik sahibinin tasarrufunda bulunan 1200 dönüm mezru tarla, 1000 dönüm kiraya verdiği tarla, 2000 dönüm hayvan otlağı olarak kullanılan gayri mezru tarla ve 400 dönüm ağıl merası olmak üzere toplamda 4600 dönüm tarla bulunmaktadır.

Tablo 13: 1788-1844 Yılı Çullo Çiftliği'nin Sınırları

1788 Toplam Tarla Dönümü	1844 Toplam Tarla Dönümü
685 ¹⁷⁶	4600

Kaynak: Yuzo Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*, s. 57.

¹⁷⁶ 1788'de ekili olan ürünlerin (hınta, şair, nohud ve boya) yanında dönümleri belirtilmiştir. Bu çalışmada da bu dönümlerin toplamı dikkate alınmıştır. Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*, s. 57.

57 yıllık geçen sürede çiftliğin yeni sınırları eski sınırlarının 6-7 katı büyüklüğüne ulaşmıştır. Bu durumda Karaosmanzade Yetim Ahmed Ağa'nın ortak kullanım alanlarını tarıma açarak çiftliğini genişlettiğini söyleyebiliriz.

Manisa-Papashlı Çiftliği¹⁷⁷

Manisa Kazası'na bağlı Papashlı Çiftliği'nde çiftlik sahibine ait 400 dönüm ağıl merası ve “*kabil-i ziraat olmayub hayvan mezkûr merası*” açıklamasıyla yer alan 800 dönüm “*gayri mezru tarla*” mevcuttur. Bu tarlalardan elde edilen herhangi bir gelir ve köylülerin yükümlü olduğu bir kira olmadığından bu alanların müşterek kullanımda olduğu düşünülebilir. Veyahut defterde geçmeyen fakat pratikte köylüler tarafından hayvan otlatma karşılığı bir miktar hayvan veya ürünlerinden çiftlik sahibine verildiği de tahmin edilebilir. Vidin Bölgesi'nde Hristiyan köylülerin toprak ağasına çeşitli angarya hizmetler sağladığı ve koyun otlakıyesi olarak da bir miktar peynir verdiği ve bu ağır yükümlülükler sonucu köylülerin isyan ettiği bilinmektedir.¹⁷⁸ Bu ve benzeri ayaklanmalardan genellikle toprak sahibi ve köylüler arasında çatışmalı bir ilişki olduğu ve angarya yükünün zamanla artması ile bu çatışmaların körüklendiği anlaşılmaktadır.

Zaman zaman başka çiftliklerde de karşımıza çıktığı gibi, büyük ölçekli alanların sadece hayvanlara ayrılması dikkat çekmektedir. Bu noktada akla Tökin'in bahsettiği dinlendirme usulü gelmektedir. Meraların çitlenerek tarıma açılması, ziraat edildikten sonra yorgun düşüp tekrardan mera olarak kullanılması bu usulle olmaktadır. Çiftlik sahibi bu usulle, bir yandan toprağın verim kabiliyetini yükselterek bir yandan da çiftlik içerisindeki hayvanlara otlak alanı sağlayarak tarımsal ve hayvansal üretimin sekteye uğramasını engellemektedir.

¹⁷⁷ BOA. ML. VRD: TMT., 2284.

¹⁷⁸ “Vidin reayası Tanzimat devrine kadar “ücret-i arazi” mukabili olarak, bir iki ay ağanın hesabına zahire ekerdi, Köylü, ayrıca ağaya senede bir araba odun getirmeğe veya onun yerine on iki kuruş vermeğe mecbur idi, Her ev, her cins zahireden yirmi beş okkasını, Budarlık namı ile mısır mahsulünden araba başına otuz kırk okkasını ağaya verirdi, Bağ olan yerlerde her dönüm için on iki para öderdi, Koyun otlakıyesi olarak da bir miktar peynir verirdi.” Halil İncılık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 94.

Tablo 14: Manisa- Papashlı Çiftliği'nde Bulunan Ortak Kullanım Alanları

Hane	Numro	Hane Sahibi	Ağıl Merası	Gayri mezru Tarla Hayvan Mezkûr Merası
			Dönüm	Dönüm
103 (0)	125	Osmanzade Hacı Ağa	400	800

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2284. s. 17.

Çiftlikte bulunan 2233 adet hayvanın 322 adeti çiftlik sahibi tarafından kiraya verilmiştir. 250 sağman koyunun ağıl kethüdasına kiraya verildiği görülmektedir. Arta kalan 72 adet hayvan, çiftlik dışından biri/birilerine kiraya verilmiş olabilir. Koyun başına ortalama 5 kuruş kira aldığı görülen çiftlik sahibine toplamda 1,250 kuruş ($1610/322=5$ $250*5=1250$) kira ödeyen ağıl kethüdası bu hayvanlardan toplamda 2,500 kuruş gelir sağlayarak çiftlik sahibini bir nevi yarı yarıya hayvan gelirine ortak etmiştir. Hane 22 de kayıtlı ağıl kahyasının 250 adet kiraladığı olduğu sağman koyunun yanında 166 adet hayvanı mevcuttur ve tasarrufunda bulunan 90 dönüm mezru tarlası ve bu tarladan 18,422 kuruş geliri vardır. Bunun %40'ını 5 ortağı ile bölüşmektedir. Bu çiftlikte hayvan geliri üzerinden gerçekleşen ortakçılığa da rastlanmaktadır. Hane 23'te 8 dönümlük müstecir tarlada kiracı olan erbabı ziraat ortağı olduğu 115 adet sağman koyunun 1380 kuruşluk gelirini hanesinde kayıtlı Hacı Yanni ile yarı yarıya bölüşmektedir. Hacı Yanni'nin hane 27'de kayıtlı ağıl kethüdası olduğu anlaşılmaktadır.

103 haneli ve 26 numrolu çiftlikte 40 hane kiracıdır. Kiracılık yapan 9 hane, elinde bulundurduğu tarlanın verimsizliğinden ve yetersizliğinden ya da çiftlik sahibi ile ilişki dinamiklerinden dolayı kendi tarlasına ek olarak çiftlik sahibinden kiraladığı tarlada ziraat gerçekleştirmektedir. Ortakçılık yapan hane sayısı 10'dur. 10 hanenin 4'ü kendi tasarruflarındaki tarlalara ek olarak kiracı oldukları müstecir olunan tarlalarda, 5'i yalnızca müstecir tarlada ve 1'i kendi tasarrufunda olan mezru tarlada ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Ortakçılık ilişkisinde bulunan isimlerden biri çiftlikte kaydı bulunmayan çiftlik kethüdası Hacı oğlu Mustafa'dır. Çiftlik kethüdası Hacı oğlu Mustafa hane 41'de erbabı ziraat olan Hacı Vasil'in ortakçısı "şeriği" olarak hanesinde kayıtlanmıştır. 102 dönüm müstecir olarak tasarruf ettiği ve 186 dönüm bağımsız tasarrufta olmak üzere 288

dönüm tarlada 1/2 paylaşım içeren ortakçılık ilişkisi kurmaktadırlar. Hane 41'in 4 öküz, 4 dana, 5 kısrak, 1 bargir 2 manda, 4 tay ve 1 merkebi bulunmaktadır. Ortağı çiftlik kethüdasının ortakçı olarak kaydı dışında çiftlikte kaydı bulunmadığından hayvan varlığı defterde yazılı değildir. Defterde yer alan bilgilere göre, ortakçılık ilişkisinde hem toprağı hem hayvanı hane 41 sağlamış olmasına rağmen paylaşımın 1/2 olması kuşku uyandırmaktadır. Bu durumda çiftlik kethüdasının çiftlik sahibinden sonra ikinci adam olması ve çiftliği denetleme görevini üstlenmesi nedeniyle çiftlikte bulunan otağı ortakçısına kullandırması nedeniyle paylaşımın 1/2 oranında olduğu şüphesi uyanmaktadır.

Tablo 15: Manisa- Papaslı Çiftliği'nde Çiftlik Sahiplerinin Kayıtlı Oldukları Hane

Hane	Numro	Hane Sahibi	Mezru Tarla			
			Dönüm	Gelir (Kuruş)		
				1260	1261	Toplam
103	123	Hacı Asyarov (Irgad)	-	-	-	-
0	124	Osmanzade Hacı Ağa	1700	35,960	15,170	51,130
0	125	Hacı Ağa'nın Zevcesi Hatun	620	9,099	6,030	15,129

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2284, s. 17-18.

Papaslı Çiftliği'nin sahibi Osmanzade Hacı Ağa ve zevcesi hane 103'de ırgadın hanesinde 125 ve 126 numrolarda görünmektedir. Bu ırgadın 2 kısrak ve 500 kuruşluk geliri dışında bir varlığı veyahut geliri yoktur. 2276 dönüm müstecir tarla bulunan çiftlikte kiraya verilen tarlanın dönüm toplamı 1830'dur. Arta kalan 446 dönümlük tarlanın çiftlik dışından kiralandığı anlaşılmaktadır. Osmanzade Hacı Ağa 1500 dönüm tarlayı, zevcesi Hatun 300 dönüm tarlayı 1,5 kuruş karşılığında, hane 77'deki ırgad 30 dönümlük tarlayı 1,86 kuruş karşılığında kiraya vermektedir. Hacı Ağa'nın tasarrufunda bulunan 1700 dönüm mezru tarlası ve aynı hanede kayıtlı eşi Hatun'un da tasarrufunda yer alan 620 dönüm mezru tarlası mevcuttur. Mezru tarladan elde ettikleri gelire bakıldığında (Bkz. Tablo 15) dönüm başına ortalama 25-30 kuruş gelir sağladıkları görülmektedir. Osmanzade Hacı Ağa ve eşinin 1800 dönümlük tarlayı görece daha ucuza kiraya vermesi, Nagata'nın angarya yorumu ile açıklanabilir. Çiftlikte bulunan 39 ırgadın

34'ü ırgadlıktan gelir sağlamaktadır. 6 ırgad müstecir tarlada kiracı konumunda ve 3'ü mesleklerinden gelir elde etmektedirler. Irgadların çiftlik sahibine ücretli tarım işçiliği yaptığı varsayılabilir veya kiracı konumunda olan erbabı ziraat ve ırgadların cüzi bir bedelle kiracısı olduğu çiftlik sahibine angarya hizmetler verdiği söylenebilir. Diğer yandan merada hayvanlarını otlatmasına müsaade edeceği 11 çoban mevcut. Bu çobanların toplamda 812 adet hayvanı vardır. Çobanların ana gelir kaynağı hayvanlardır. Hayvanlarını otlatıp bunun karşılığı olarak çiftlik sahibine hayvan ürünleri vermiş olabileceği düşünülebilir.

Manisa-Koldere Çiftliği¹⁷⁹

Manisa Kazası'na bağlı Koldere Çiftliği'nin sahibi Karaosmanzade Sadık Bey hane 41'de kayıtlı erbabı ziraatın hanesinde numro 268'de kayıtlanmıştır ve tasarrufunda 1000 dönüm “*ağıl hizmetine mahsus mera*” ve “*4-5 senede bir zer olunan*” 1500 dönüm gayri mezru tarla bulunmaktadır. Çiftlikte bulunan 7499 adet hayvanın 867'si kiraya verilen sağman koyundur. 41 hane ve 272 numrodan oluşan Koldere Çiftliği'nde kayıtlı 190 numronun hayvanı bulunmaktadır.

Çiftlikte 867 adet kiraya verilen sağman koyun, kiralanan 993 adet sağman koyun vardır. 867 adet icara verilen sağman koyunun 688'i Sadık Bey tarafından, 89'u ağıl kahyası tarafından, 30'u vasisi annesi olan 8 yaşında yetim tarafından, 60'ı iki harmancı tarafından kiraya verilmektedir. Hane 4 numro 6'daki çoban 558 adet sağman koyunu, hane 41 numro 121'deki ağıl kahyası 385 adet sağman koyunu Kosta adlı birinden kiralamaktadır. Ayrıca bu haneler sırasıyla 303 ve 380 adet olmak üzere toplamda 683 erkek koyunu Kosta'dan kiralamışlardır. Ağıl kahyasının hem hayvan kiraladığı hem de hayvan kiraya verdiği görülmektedir. Çiftlik içi ve çiftlik dışı hayvan kiralama işi çok yaygın bir durum olsa da ağıl kahyasının 89 sağman koyunu kiraya verip 385 sağman koyunu kiralamış olması ortaya çok farklı bir tablo çıkarmaktadır. Ağıl kahyası Acı Atanaşi Veledi Yorgi'nin tasarrufunda bulunan 35 dönüm mezru tarla, 85 dönüm

¹⁷⁹ BOA. ML. VRD: TMT., 2272. Koldere Çiftliği'ne dair yazmış olduğu makale için ayrıca bkz. Ferhat Berber, “Temettüat Kayıtlarına Göre Manisa Koldere Çiftliği/Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Durumu (1844-1845)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 13, 2013, ss.233-268. Ve ayrıca bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, “Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu”, *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, ss. 491-525.

müstecir olunan tarla üzerinden hanesinde kayıtlı şeriki Dimitri ile ortakçılık ilişkisi kurduğu da görülmektedir. Ortakçısına “şeriğine” %9,5 oranında pay vererek kendisi %90,5 pay almaktadır. Bu bilgi ışığında akla ağıl kahyasının denetiminde bulunan ağıl merasında hayvanlarını otlatmaları karşılığında köylülerden bir bölümünü kendi ortakçılık ilişkisi kurduğu tarlada ücretsiz tarım işçisi olarak çalıştırabileceği gelmektedir. Bir nevi angarya olan bu hizmetin bu defa ağıl kahyası tarafından köylülere uygulanmış olabileceği akla gelmektedir. Bir diğer ihtimal çobanların ağıl merasında hayvanlarını otlatma karşılığı olarak ağıl kahyasının hayvanlarını da otlatma yükümlülüğüdür. Çobanların küçükbaş hayvan sayısının çokluğu, yüksek miktarda elde edilecek ağnam vergisini de gündeme getirmektedir. Tarımsal üretimden alınan öşür kısmında yer alan “bedel-i adet-i ağnam” küçük baş hayvanlardan “maktu suretiyle meblağın” alınan bir vergi türüdür.¹⁸⁰ Hayvan başına ortalama 0,5 kuruş vergi alınmaktadır. 913 kuruş ağıl kahyasının ödediği ağnam vergisi dahil toplam ödenen ağnam 2189 kuruştur. Hayvancılık tarımsal üretimin tamamlayıcısı olması ve yüksek vergi geliri yaratması sebebiyle önemli bir yer tutmaktadır.

Çiftlik içinde 867 adet kiraya verilen sağman koyunun 55 adeti 2 çoban tarafından kiralandığına göre geri kalan 812 adet hayvanın ya deftere yanlış kaydedildiği ya da çiftlik dışı kiraya verildiği anlaşılmaktadır. Hane 4 numro 6’da çoban ve hane 41 numro 120’de bulunan ağıl kahyasının hayvanlarını neden Sadık Bey’den değil de çiftlikte kaydına rastlamadığımız Kosta’dan kiraladığı anlaşılmamaktadır.

Daha önceki çiftliklerde de karşımıza çıkan dinlendirme usulü tezi bu çiftlik için de geçerlidir. “4-5 senede bir zer olunan” 1500 dönüm gayri mezru tarlanın hayvanları otlatma amacıyla kullanıldığını varsayabiliriz. Yüksek ihtimalle 1500 dönümlük gayri mezru tarla daha evvel meradan tahvili gerçekleşmiş bir tarladır. Peki çiftlik hayvanlarının Sadık Bey’e mahsus alanlarda otlatılması köylüler ile ilişkisini nasıl şekillendirir? Bu soruya yanıt ararken sadece Sadık Bey’in düşük kira bedeli ile kiracılık ilişkisinde bulunduğu köylülerin durumunu değil ayrıca küçük baş hayvancılık ile geçimini sağlayan çobanların da durumunu incelemek gerekecektir. Bu noktada çiftlik

¹⁸⁰ Tevfik Güran, *19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s. 200.

sahibinin köylüler ile ilişkisinin yanında ağıl kethüdasının çobanlar ile ilişkisi de kilit bir nokta oluşturmaktadır.

Tablo 16: Manisa-Koldere Çiftliği'nde Sadık Bey, Ağıl Kahyası ve Ağıl Miçosunun Hayvan Varlıkları

Hane	Numro	İsim	Meslek	Koyun-Kuzu Sayısı	Kiraya Verdiği Koyun Sayısı	Diğer Hayvanların Sayısı	Toplam Hayvan Sayısı
28 (0)	51	Niko veledi Dimitri	Ağıl Miçosu	33	0	0	33
41 (0)	120	Acı Atanaşi Veledi Yorgi	Ağıl Kahyası	1183 (Kiraladığı 765 adet koyun dahil)	89	27	1299
41 (0)	268	Osmanzade Atufetli Sadık Bey	Ashab-1 Çiftlikattan	0	688	0	688

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2272. s. 8, s. 16, s. 34.

39 hane 2001 dönüm müstecir olunan tarla ve 224 dönüm bağımsız tarla üzerinden ortakçılık ilişkisinde bulunmaktadır. Hem kiracılık hem ortakçılık yapılan çiftlikte 272 numrodan 53'ü kiracı ve 34'ü kiracı olukları tarla üzerinde ortakçı konumundadır. Sadık Bey 6500 dönümlük tarlayı, çiftlik içinden çoban, hizmetkar ve erbabı ziraat olan 3 haneye toplamda 77 dönümlük tarlayı kiraya vermektedir. Toplamda 6577 dönüm kiralık tarlanın 5610 dönümü çiftlik çalışanları tarafından kiralanmıştır. Geriye kalan 967 dönüm çiftlik dışından birilerine kiraya verilmiş olabilir. Yapılan ortaklıkların çiftlik içinde kayıtlı çiftlik çalışanları arasında olduğu ve Sadık Bey'in ortakçı ilişkisine girmediği anlaşılmaktadır. Dönüm başına 1,5 kuruş karşılığında 6500 dönümlük tarlayı kiraya veren Sadık Bey'in gelir elde ettiği, ekili bir tarlası yoktur. Bu bağlamda Sadık Bey'in 6500 dönüm kiraya vermiş olduğu tarlayı 1,5 kuruş gibi cüz'i bir bedelle neden kiraya vermiştir? Kiraya verdiği tarlalarda kiracılık ve ortakçılık yapan hanelerin vergi mükellefi oldukları unutulmamalıdır. Ayrıca kiracı konumunda olan hanelerin tarlaları ziraat etmesi ile verim kazanan topraklar ve düzenli işleyen üretim göz önünde bulundurulduğunda bu soru az da olsa netlik kazanmaktadır.

Manisa-Çobanisa Çiftliği¹⁸¹

Manisa Kazası'na bağlı Çobanisa Çiftliği'nin kayıtlı olduğu defterin ilk sayfasında hane 79 ve 80'de Yakup Paşa, Sadık Bey ve 4 hizmetkarı ve 1 katırcının bilgileri verilmiştir. Sonrasında çiftlikteki 114 hane 153 numronun kayıtlarına geçilmiştir. Yakup Paşa ve Sadık Bey'in iki ayrı parça 330 dönümlük toplamda 660 dönüm ağıl merası bulunmaktadır. Sadık Bey'in ayrıca “*gayrimezru muattal tarla*¹⁸²” açıklaması ile kayda geçmiş olan 286 dönüm kullanılmayan, ekilmeyen tarlası mevcuttur. Hane 112'de kayıtlı ağıl kahyasının 20 dönümlük çayırılığı bulunmaktadır. Bir ortak kullanım alanının çiftlik sahibi dışında ağıl kahyasının adına kayıtlı olması ilk kez karşılaşılan bir durumdur.

Yakup Paşa ve Sadık Bey 366 şar adet sağman koyunu 5 kuruş karşılığında kiraya vermektedir. Toplam kiraya verilen 732 adet koyunun 432 adeti çiftlik içinden kiralanmaktadır. Ağıl kahyası 350 adet sağman koyunu, 2 çoban 82 adet sağman koyunu kiralamaktadır. Ağıl kahyasının kiraladığı sağman koyunun yanında 250 keçi ve 200 kuzusu olduğu da göze çarpmaktadır. Çiftlik içinde kiralanan sağman koyun sayısı 432 adet olup geri kalan 300 adet koyunun kime/nereye kiraya verildiği hususunda bilgimiz bulunmamaktadır. 8 çoban bulunan çiftlikte çobanlara ait 82 adeti müstecir olunan sağman koyundan oluşan toplamda 509 adet hayvan bulunmaktadır. Çiftlikte Sadık Bey ve Yakup Paşa'nın kiraya verdiği 732 adet sağman koyundan çiftlik dışına kiraya verdiği düşünülen 300 sağman koyun ve çiftlik içi kiralanan 432 adet sağman koyun olmak üzere toplamda 2457 adet hayvan bulunmaktadır. Fakat, kiraya verilen ve kiralanan hayvanların iki defa sayılması nedeniyle bu toplamın aslı 1725 adettir. (300 adet çiftlik dışı kiralamadan ötürü, 432 adet hayvan hem kiralanmış hem kiraya verilmiş olarak iki defa sayıldığından toplamdan 732 adet hayvan çıkarılmıştır) Çiftlikte ayrıca 1 yetim (1 yaşında) ve 4 çoban tarafından kiralanan, kimden kiralandığı belli olmayan, 335 adet erkek ve boz koyun da bu toplama dahil edilmiştir. Çoğunluğunu küçük baş hayvanların

¹⁸¹ BOA. ML. VRD: TMT., 16177.

¹⁸² İşlemez, kullanılmaz duruma gelmiş. “Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde”. Online Erişim Tarihi: 19.01.2018

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a56616f8eda86.00941309

oluşturduğu 2046 adet hayvan çiftlikte bulunan 660 dönüm ağıl merası ve 286 dönüm muattal gayri mezru tarlada mı otlatılmaktadır? 800 adet küçük baş hayvanı bulunan ağıl kahyasının kendi adına kayıtlı 20 dönümlük çayırılıkta hayvanlarını otlattığını varsayarsak, geriye kalan 1246 adet hayvanın bu alanlarda otlatıldığını tahmin edebiliriz. Ortak alanların kullanımına dair çerçeveyi oluşturacak çiftlik sahibi ve köylülerin ilişkisine bir göz atalım.

Sadık Bey tasarrufunda bulunan 780 dönüm mezru tarladan her iki yılın toplamı olarak 17,604 kuruş gelir sağlamaktadır. Yüksek oranda gelir sağlanan mezru tarlanın çiftlik içinde ücretli tarım işçisi statüsünde olan 35 adet hizmetçi, 20 ırgad tarafından veyahut kiracı konumunda bulunan köylüler tarafından ziraat edildiği tahmin edilmektedir. Bunun sebebi Sadık Bey'in mezru tarladan dönüm başına 22,5 kuruş gelir elde ederken 1653 gayrimezru tarlasını 1,5 kuruş bedeli ile köylülere kiraya vererek 2,481 kuruş gibi düşük bir gelir sağlamasıdır. Erbabı ziraatların düşük kira bedeli ile kiracı oluşu, çiftlik sahibinin tasarrufunda bulunan mezru tarlasında Nagata'nın vurguladığı gibi, angarya hizmetler sunmasına ortam hazırlamaktadır. 227 dönüm müstecir tarla ve 441 dönüm mezru tarla üzerinde 18 hane ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Paylaşımların tamamı yarı yarıyadır. Ağıl kahyası 2 kişi ile yapmış olduğu ortakçılıktan “*şeriklikten*” kendisine 1/2 oranında pay almıştır. Ortakçılığının birini 20 dönüm kiracı olduğu tarla, diğerini tasarrufunda bulunan 25 dönüm mezru tarla üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu durumda ortak alanların kullanımına ilişkin çiftlik sahipleri Sadık Bey ve Yakup Paşa'nın rollerinin yanı sıra ağıl kahyası da büyük rol oynamaktadır. Nitekim çiftlik sahiplerinin ortak kullanım alanları olsa da denetiminin ağıl kahyasında olmasından ötürü ilişkilere bir de bu yönden bakmak gerekecektir. Sadık Bey tasarrufundaki mezru tarlasında çalışması koşulu ile ortak alanları kullanmasına müsaade ederken, ağıl kahyası da çobanların kendi hayvanlarına çobanlık etmesi koşulu ile müsaade edecektir. Ağıl kahyasının ayrıca ortakçılık ilişkisi kurduğu alanlarda köylülerin angarya işler yapması koşulu ile hayvanlarını otlatmasına müsaade edebilir. Bir diğer husus ortakçılık ilişkisinde paylaşılan oranlardır. Ağıl kahyasının ziraatı gerçekleştirmek için gerekli yük hayvanları olsa da sürüm hayvanları yoktur. Ortakçılarının birinin (Arap Ali) çiftlik içinde kaydı olmaması nedeniyle hayvan varlığını net görmek mümkün değildir. Fakat,

ziraatın gerçekleşmesi için gerekli hayvanların 2 ortakçısından biri veya ikisi tarafından sağlandığı aşikardır. Hane 29 numro 47’de kaydına rastladığımız ortakçısı Dimitri’nin hayvan varlığı: 2 manda, 2 dölsüz kısra ve 1 tayıdır. Bu sebeple, ağıl kahyası toprağı ve hayvanların bir kısmını (yük hayvanı) sağlayarak paylaşımından 50/100 pay almakta, ortakçılardan Arap Ali (sürüm hayvanını sağladığı varsayılmakta çünkü sürüm hayvanı her iki ortakçada da mevcut değil) 35/100 ve Dimitri 15/100 pay almaktadır. Defterde herkesin kendine has emlak ve geliri olsa da karşılıklı yükümlükler çerçevesinde ilişkiler ilerlese de bu çiftlikte çatışmalı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Çobanisa Çiftliği’nin Sadık Bey ve amcası Yakup Paşa tasarrufundayken bu döneme ait arazi çatışmalarına rastlanmamıştır. Bu çiftlikte yaşanan mera veya arazi anlaşmazlıklara dair bir mahkeme kaydı olmasa da Mütenevvi Maruzat Belgelerine göre Karaosmanoğlu ailesinin arazi ihtilaflarına dair davaların olduğu görülmektedir. Bu dönemde Karaosmanoğlu Sadık Bey’in kızı Hatice Hanım’ın tasarrufunda bulunan Çobanisa Çiftliği’nde, 400 dönümlük türü belirtilmeyen araziye rençberler tarafından yapılan saldırıya dair belge bulunmaktadır. Bu arazi ihtilafı Hicri 1303 (Miladi 1886) yılında yaşanmış olup Derviş Paşa tarafından telgrafla şikâyeti gerçekleşmiştir. Bu durumu vali vekili defterdar Kadri’nin Derviş Paşa’ya yazmış olduğu Hicri 1304 (Miladi 1887) tarihli belgeden anlamaktayız. Anlaşmazlık konusu olan arazi ile ilgili davada rençberler gözaltına alınmış ve adı geçen çiftliğin güvenliği için kolluk kuvvetleri çiftliğe gönderilmiştir.¹⁸³ Yani, bu dava Hatice Hanım’ın lehine sonuçlanmıştır. Her ne kadar bu saldırı Manisa meclisi tarafından men edilmişse de yaşanan ihtilafın devam ettiğine ve rençberlerin zabıtalara direndiğine dair Hicri 1304-1305 tarihli belgeye rastlamaktayız.¹⁸⁴

¹⁸³ BOA. Y. MTV. 00031. 00078. 002, s. 1. “...ve te‘addiyât-ı vâkı‘anın men‘iyle hanım-ı mûmâ ileyhânın hukûk-ı tasarrufiyesinin muhâfazası esbabının istihsâli zımında lüzûmu kadar jandarmanın mezkûr çiftliğe gönderildiği”

¹⁸⁴ BOA. Y. MTV. 00031. 00078. 001, s. 1-2.; “Mutasarrıfa olduğu Çoban İsa Çiftliği arazisine çiftlik rençberlerinden bazıları tarafından vukû‘bulan tasallutâtın men‘ine Mağnisa meclis-i idâresi tarafından karar verilmişken da ‘vâ vekili Boyacıoğlu Misko ile avenesi hem zâbitaya ve hem de işçilerine.... hakk-ı tasarrufunu pâ-yi mâl ettiğinden bahisle ol bâbda taleb-i ma‘deleti hâvi Hadice imzâlı Mağnisa‘dan vârid olan telgrafnâmenin manzûr-ı âlî buyrulması üzerine bu tecâvüzün men‘iyle mûmâ ileyhân gadrden vikâyesiçün tahkikât icrâ ve neticesinin arz-ı atebe-i ulyâ kılınması hakkında başkâtib paşa kulları tarafından fî 18 Şubat sene 303 tarihinde tebliğ olunan emr ü fermân-ı mürâhim-ünvân-ı hazret-i hilâfetpenâhîleri mantûk-ı münîfine tevîkan derhal Aydın vilâyetine tebliğât-ı lâzime ifâ olunmuşidi harekât-ı tecavüzkârânede bulunan kesândan beş neferi cihet-i adliyece taht-ı tevkîfe alınarak tahkikât-ı mukteziyenin kemâl-i keremi ile icrâ kılınmakta olduğuna”

İhtilaf konusu olan arazinin türüne dair bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu belgeler ve yaşanan arazi çatışmaları Miladi 1886-88 tarihlerini kapsadığından çiftliğin 41-43 yıl önceki mutasarrıfı Sadık Bey'in 660 dönüm ağıl merasıyla ilgili olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Bu sebeple bu davanın mera anlaşmazlığı olduğuna dair kesin bir yorum yapılamamaktadır.

Manisa-Mütevelli Çiftliği¹⁸⁵

Manisa Kazası'na tabi Mütevelli Çiftliği'nde çiftlik sahibi Karaosmanzade Sadık Bey'in 700 dönüm "*ağıl mezkûra mahsusi merası*" ve 1400 dönüm "*hali gayri mezru tarlası*" mevcuttur. 1400 dönümlük gayrimezru tarlanın üzerinde "*kır ve bayır ve orman olmağın kabil-i zira'at olmayub çiftlik-i mezkûr hayvanatına mahsus olmağın*" şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Çiftlikte bu denli büyük alanların sadece hayvanlara ayrılmış olması tarımdan hayvancılığa geçişin bir sonucu mudur? Yoksa, meradan tahvili gerçekleşip yorulan tarlalar tekrardan hayvan otlatma amacıyla mı kullanılmaktadır? İkinci ihtimal bize daha anlamlı gelmektedir.

Çiftlikte kayıtlı toplam hayvan sayısı 1996 adettir. 62 hane 106 numaralı çiftlikte 70 numronun hayvanı bulunmaktadır. Çiftlikte kiraya verilen 952 adet sağman koyunun 732 adeti Sadık Bey tarafından kiraya verilmiştir. Çiftlik içinde kiralanan sağman koyun sayısı 265 adettir. Buradan anlaşılıyor ki, 687 adet sağman koyun dışarıdan birileri tarafından kiralananmaktadır. Hane 32 numro 59'da bir ırgadın 90 adet kiraya verdiği sağman koyun ve tasarrufu kendine ait 20 kuzu olmak üzere toplamda 125 adet hayvanı olması dikkat çekmektedir.

Sadık Bey tarafından kiraya verilen 2160 dönüm tarlanın 1991 dönümü çiftlikteki köylüler tarafından kiralananmıştır. Kiraya verilen ve kiralanan tarlaların sağlaması yapılırken 169 dönüm kiraya verilen tarlanın çiftlik içinden kiralananmadığı görülmektedir. Bu durumda çiftlik dışı kiralamadan söz edebiliriz. Çiftlik çalışanlarının kiracı konumunda olduğu 1991 dönüm tarlaların 1048 dönümünde, 911 dönüm tasarrufta bulunan tarlanın 65 dönümünde ortakçılık yapılmaktadır. Toplamda 14 hane ortakçılık

¹⁸⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 2271. Ayrıca bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, "Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu", *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, ss. 491-525.

ilişkisi kurmaktadır. Ortakçılık ilişkisinin tamamı çiftlik içinde kayıtlı köylüler ile yapılmaktadır. Ortakçılar “şerikler”, ortakçılık yaptıkları hane sahibinin hanesinde görünmektedir. Sadık Bey 2160 dönüm gayri mezru tarlasını dönüm başına 1,08 kuruş karşılığında kiraya vererek 2,340 kuruş gelir elde etmektedir. Sahip olduğu 776 dönüm mezru tarladan ise dönüm başına 19,70 kuruş kazanç elde ederek toplamda 15,291 kuruş gelir sağlamaktadır. Bu durumda Sadık Bey gibi diğer çiftlik sahiplerinin de kiraya verdikleri tarladan ziyade tasarrufundaki mezru tarladan 19-20 kat daha fazla gelir elde etmesine rağmen neden tarlasını kiraya verdiği anlaşılamamaktadır. Sadık Bey ve diğer çiftlik sahipleri çiftlik içi üretimin devamlılığı amacıyla mı yoksa üreticileri üretim aracı olan tarlaya dolayısıyla çiftliğe bağlı kılmak amacıyla mı bunu yapmaktadır? Bir diğer ihtimal çoğunlukla ağır basan ve Nagata'nın gündeme getirdiği angarya yorumudur. Angarya hizmetlerin yoğunluğu kiracı konumunda olan köylülerin hayvanlarını ortak kullanım alanlarında otlatma isteğiyle de artış gösterebilir. Bu durumda kiracı olmayıp, tasarruflarında mezru tarlaları olan ve olmayan köylüler için nasıl bir tahmin yürütülebilir? Bu durumda köylülerin ortakçı, kiracı ya da her ikisi olması veya olmaması ortak kullanım alanlarını kullanmak için bir sebep olsa da yeterli bir sebep değildir. Öyle görünüyor ki, çiftlik içerisinde üretime ister tarımsal ister hayvansal olarak katkıda bulunan köylüler çiftlik içi üretimin devamlılığını sağlamak koşulu ile ortak alanları kullanabilmektedir.

Manisa- Tokat (Çungara) Çiftliği¹⁸⁶

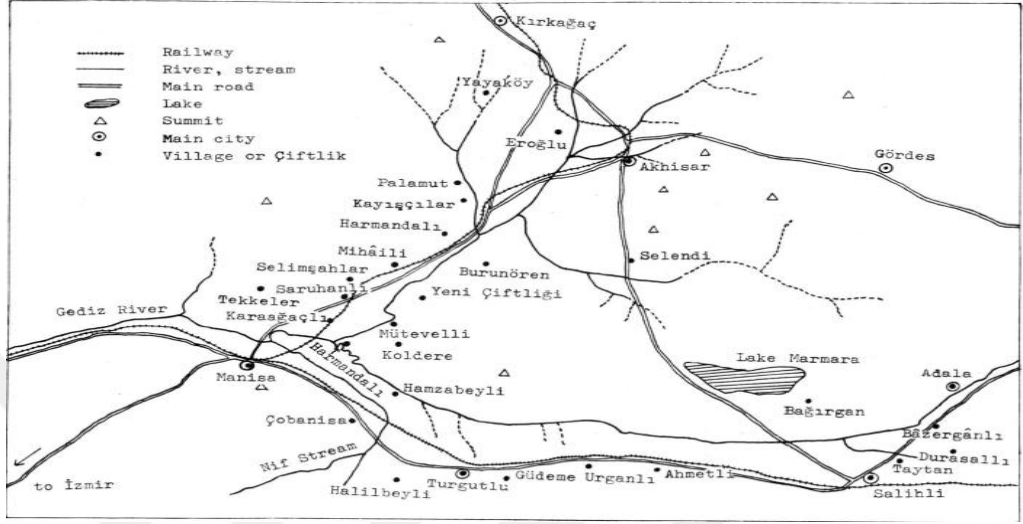
Defterde çiftlik sahibinin ismine rastlanmamıştır. “1805 yılında Karaosmanoğlu Hacı Eyüb Ağa ile kardeşi Yakub Ağa, Çakoneoğlu Ahmed Efendi'den Çungara adlı bir çiftliği satın almıştır. Bu çiftliğin hududunu gösteren kayıtlara göre ise, bu çiftlik, Hacı Eyüb Ağa'ya ait Mütevellî Çiftliği'nin hemen yanındadır. Çungara Çiftliği'nin adına kayıttan sonra hiç rastlanmaması bunun, bu suretle Mütevellî Çiftliği'ne idhal edildiği intibasını vermektedir.”¹⁸⁷ Çiftlik 9 hane 15 numrodan oluşmaktadır. Tokat Çiftliği'nde

¹⁸⁶ BOA. ML. VRD: TMT., 2303.

¹⁸⁷ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 99.

namı diğer Çungara Çiftliği'nde Katırcı, Mircahlı, Şeyhlü ve Kızılaşıklı aşiretleri bulunmaktadır.¹⁸⁸

Harita 2: Manisa Çiftliklerinin Haritası

Kaynak: Yuzo Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlikleri) of the Notables in Western Anatolia*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, 1976, s. 64.

Çiftlikte toplam 72 adet hayvan bulunmaktadır. Hayvanların dökümü şu şekildedir: 17 dölsüz inek, 13 öküz, 10 merkep, 10 erkek danası, 7 düğe, 4 bargir, 4 tosun, 3 deve, 3 sağman inek ve 1 torum. 4 ortakçının sürüm ve yük hayvanı bulunurken, hane 6'da kayıtlı ırgadın sürüm hayvanı bulunmamaktadır. Ortakçısının çiftlikte kaydı bulunmamaktadır fakat, sürüm hayvanını ortakçısının tedarik ettiği tahmin edilmektedir.

Çiftlikte ortak kullanım alanı bulunmamaktadır fakat Nagata'nın Çungara Çiftliği'nin Mütevelli Çiftliği'ne yakınlığı ve sonradan Mütevelli Çiftliği'ne dahil edilme meselesi dikkat çekmektedir. "1805 yılında aile mensuplarından Hacı Eyüp Ağa'nın satın aldığı Çungara Çiftliği'ne ait 4.000 dönüm toprak içinde mera ve boz yerleri bulunmaktaydı."¹⁸⁹ 1844-45 yılı kayıtlarına baktığımızda, bu çiftliğin 298 dönüm müstecir tarla ile sınırlı olduğunu görmekteyiz. 40 yıllık süreçte bu çiftliğin alanını

¹⁸⁸ Çungara Çiftliği'nin Temettüat kayıtlarında ortak kullanım alanlarına rastlanmamaktadır. Fakat, Karaosmanzadelerin tasarrufuna geçtiği yıllarda (1805) ortak kullanım alanlarına rastlanması açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple bu başlık altında incelenmiştir.

¹⁸⁹ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 106.

daralttığı söylenebilir (Bkz. Tablo 17). Fakat, bu daralma bir başka çiftlik oluşumu için mi gerçekleşti? yahut kayıtlardaki bu fark mali disiplinsizlikten mi kaynaklanmaktadır? bu iki soruya net bir cevap veremiyor olsak da ilk ihtimal bize daha baskın gelmektedir.

Tablo 17: 1805-1844 Yılları Arasında Çungara Çiftliği'nin Sınırları

1805	1844-45
Toplam Tarla Dönümü	Toplam Tarla Dönümü
4000	298

Kaynak: Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 106. (1805 verileri), BOA. ML. VRD: TMT., 2303. (1844-45 verileri)

Manisa Çiftliklerinin bulunduğu harita da (Bkz. Harita 2) Tokat nam-ı diğer Çungara Çiftliği'ni göremiyoruz. Mütevelli Çiftliği'nde Sadık Bey tarafından kiraya verilen ve köylü tarafından kiralanan tarlaların sağlanması yapıldığında, çiftlik dışından birilerine 169 dönüm tarlanın kiraya verildiği sonucuna varmıştık. Bu çiftlikte de 298 dönüm müstecir tasarruf edilen tarla bulunmaktadır. Acaba 169 dönüm tarla Mütevelli Çiftliği sınırlarında değil de yakında bulunan Çungara Çiftliği sınırları içerisinde mi? Ve Çungara Çiftliği'nde kiralanan 298 dönüm tarlanın 169 dönümünü bu bölüm mü oluşturmaktadır?

Çiftlikte 298 dönüm müstecir tasarruf edilen tarlada ortakçılık ilişkisi gerçekleşmektedir. Ortakçılık ilişkileri köylüler ve çiftlik dışından birileri ile yapılmaktadır. Hane 3, 4, 9'da kayıtlı erbabı ziraat ve hane 6'da kayıtlı ırgad yarı yarıya paylaşım içeren ortakçılık ilişkisine girmektedir.

Manisa- Birunviran (Burunören) Çiftliği¹⁹⁰

Manisa Kazası'na bağlı Birunviran (Burunören) Çiftliği'nin kayıtlı olduğu defterin ilk sayfasında Sadık Bey, validesi Şems Hatun ve 9 numro kayıtlanmıştır. Diğer sayfalarda haneler 1'den başlanarak tekrardan kayda alınmıştır. İkinci bölümde 12 hane 26 numro bulunmaktadır. İlk sayfada Sadık Bey ve Validesi Şems Hatun'un sırasıyla 2500 dönüm, 550 dönüm merası bulunmaktadır. Sadık Bey'in hanesinde kayıtlı 2500

¹⁹⁰ BOA. ML. VRD: TMT., 2282. Ayrıca bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, "Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu", *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, ss. 491-525.

dönümlük alan, “*tokat*¹⁹¹ ve *çiftlik hayvanlarına mahsus mera*” olarak kayıtlanmıştır. Sadık Bey’in hanesinde “*tarlay-ı mezkûr kır ve bayır ve tepe dere makulesinden olmağla kabil-i ziraat olmadığı*” açıklamasıyla kayıtlı 1176 dönüm gayri mezru tarlası bulunmaktadır. Ekili olmayan alanların 4226 dönüm gibi büyük bir alana tekabül ettiği görülmektedir.

Tablo 18: 1817 Hüseyin Ağa’nın 30 Ağılında Bulunan Koyun Ve Keçilerinden Elde Ettiği Gelirler (Kuruş)

13.457 re’s koyunun kira parası	10,092
2.087 re’s keçinin kira parası	1,304
10.631 kıyye peynirin değeri	10,631
40 kantar yünün değeri	1,800
235 re’s kuzunun değeri	1,880
31 re’s oğlağın değeri	24
Toplam	25,831

Kaynak: Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 139.

Tablo 19’da görüldüğü gibi, çiftlikte bulunan 1406 adet hayvanın 733 adeti Şems Hatun’a, 70 adeti kiralanan sağman koyun olmak üzere toplam 340 adeti çobanlara, 256 adeti Sadık Bey’e ve geri kalan 147 adeti köylülere aittir. Çiftlikte Şems Hatun’un kiraya verdiği 733 sağman koyun bulunmaktadır. Sağman koyunların 70 adeti 4 çoban tarafından kiralanmıştır. 70 adet koyunun Şems Hatun’dan kiralandığı varsayılırsa, çiftlikte toplam 1406 adet hayvan bulunmaktadır. Şems Hatun’un arta kalan 633 sağman koyunu kime kiraya verdiği kayıtlardan anlaşılmamaktadır. Nagata 1817 yılında Hüseyin Ağa’nın 30 ağılında bulunan hayvanlardan elde ettiği gelirlerle ilgili bilgiler vermektedir. 1817 yılında Hüseyin Ağa’nın ağılında bulunan koyunların toplamı 667 adet, kuzuların toplamı 15 adettir. Bu hayvanlardan elde edilen yün 2 kantar, elde edilen peynir 550 kıyyedir. Hüseyin Ağa’nın 30 ağılında bulunan koyun ve keçilerinden elde ettiği gelirlerin toplamı 25,831 kuruştur (Bkz. Tablo 18).¹⁹² Bu noktada hayvanların çiftlik sahibi için değeri elde ettiği gelirlere göre gözle görülecek derecede büyüktür. Sadece hayvancılıktan elde edilecek aynı ya da nakdi getiri bile çiftlik sahiplerinin çiftlik

¹⁹¹ Hayvan ağılı “Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde”. Online Erişim Tarihi: 19.01.2018 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a56612810ad13.81010336

¹⁹² Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 138-139.

hayvanlarının merada otlatmalarına müsaade etmesi açısından kıymetli görünmektedir. Bu durum tüm çiftlikler için geçerli ve yeterli bir nedendir.

Tablo 19: Birunviran Çiftliği'nde Çiftlik Sahibi ve Çiftlik Çalışanlarının Hayvan Sayısı

Meslek	Kiraya Verilen Sağman Koyun	Kiralanan Sağman Koyun	Diğer Hayvanlar	Toplam Hayvan Sayısı
Çiftlik Sahibi (Sadık Bey)			256	256
Çiftlik Sahibinin Annesi (Şems Hatun)	733			733
Çoban (7 Çoban)		70	270	340
Çiftlik Çalışanları			147	147
				1476-70= 1406 ¹⁹³

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2282.

Burada hayvanların merayı kullanması açısından çoban ve çiftlik sahibi ilişkisine bakmak gerekecektir. Şems Hatun 633 adet sağman koyunu çiftlik civarından birilerine kiraya vermiş olabilir. Ve civarda kiralayan kişilerin hayvanlarına, çiftlikte bulunan ve mesleğinden gelir elde eden 5 çoban, çobanlık edebilir. Çobanlık edilen hayvanların ve 7 çobana ait, 70 adeti kiralananmış olan 340 adet küçükbaş hayvanın bu alanlarda otlatıldığı aşıkardır. Çiftlik sahibinin hayvanlardan elde ettiği kira bedeli 3665 kuruştur. Hem çiftlik içi hem çiftlik dışı kiraya verilen hayvanların, elde edilen bu gelir karşılığında Şems Hatun'un 550 dönümlük merasında otlatılması düşünülebilir. Bir diğer dikkat çeken husus kiralanan sağman koyun başına 10 kuruş gelir elde edilip, tasarrufunda olan sağman koyun başına 12 kuruş gelir elde edilmesidir. Çobanların koyun başına 10 kuruş gelir elde edip, temettüat kısmında bu bedel düşülmemiş olsa da 5 kuruş ödemesi, Şems Hatun ile kiracılarının bir nevi 1/2 oranında ortakçılık ilişkisine girdiği varsayılabilir. (70*10=700 kiralanan sağman koyundan elde edilen gelir. 70*5=350 Şems Hatun'un aldığı kira bedeli. Bu durumda Şems Hatun 350 kuruş kira geliri elde ediyor, 3 çoban da 700 kuruşluk elde ettiği gelirin 350 kuruşunu kira bedeli olarak verdiğinden 350 kuruş gelir elde etmiş oluyor. Yani elde edilen gelirler 1/2 oranında oluyor.) 256 adet hayvanı bulunan Sadık Bey, kendi hayvanlarını da otlatması karşılığında, çobanlara 2500 dönümlük ağıl ve çiftlik hayvanlarına mahsus merasını kullanıma açabilir. Köylüler bu

¹⁹³ Kiraya verilen ve kiralanan 70 adet sağman koyun iki defa sayıldığı için (140 adet) 70 adet hayvan toplamdan çıkarılmıştır.

alanları hangi yükümlülükler çerçevesinde kullanabilir? Bu soruya cevap bulmak için Sadık Bey ve çiftlik ahalisinin kiracılık ilişkilerini incelemek gerekecektir.

Sadık Bey 990 dönüm tarlasını dönüm başına 1,5 kuruş karşılığında kiraya vermektedir. Çiftlik ahali 775 dönüm tarlayı kiralamaktadır. Arta kalan 215 dönümlük kısım çiftlik dışından birilerine kiraya verilmiş olabilir. 14 hane 775 dönüm müstecir tarla üzerinde kiracı konumundadır. Kiracı konumunda olan 3 hane 160 dönüm müstecir tarla üzerinden 1/2 oranında paylar alarak, ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Sadık Bey'in kiraya verdiği tarlanın yanında tasarrufunda bulunan 1150 dönüm mezru tarlası da bulunmaktadır ve tarlasından her iki yılın toplamı olarak (1260-1261) dönüm başına 14,5 kuruş gelir elde etmektedir. Sadık Bey'in, tıpkı diğer çiftliklerde olduğu gibi, mezru tarladan elde ettiği gelir kiraya verdiği tarladan elde ettiği gelirin 9-10 katıdır. "1817 yılında Burunören Çiftliği Hüseyin Ağa'nın tasarrufundayken çiftlikte 509 dönüm kiraya verilmiş, karşılığında 1,200 kuruş gelir elde edilmiştir. 28 yıl önce tarlaların dönüm başına 2,3 kuruş bedelle kiraya verildiği görülmektedir. Hüseyin Ağa 512 dönüm tasarrufunda olan mezru tarla için dönüm başına 8,35 kuruş, toplamda 4,275 kuruş gelir elde etmektedir."¹⁹⁴ Yani, dönüm başına mezru tarladan elde ettiği gelir, dönüm başına kiraya verdiği tarladan elde ettiği gelirin nerdeyse 4 katıdır. Görüldüğü gibi, Karaosmanzadelerin çiftlik üreticileri ile kurmuş olduğu kiracılık ilişkileri hep aynı Nagata yorumu doğrultusunda gelişmiştir. Bu gelirlerin görece birbirinden farklılaşmasını Nagata eserinde şöyle açıklamaktadır. "Eğer kayıtlı olan hayvanlar ve zirai aletler, İnalıcık'ın altını çizdiği şekilde, sadece beylik tarlalarında kullanılmış ise, kiraya verilen topraklarda kullanılan hayvan ve edevat kiracı tarafından tedarik ediliyor demektir. Bu durumda kiranın düşük olması normaldir."¹⁹⁵ Ortak kullanım alanlarının kullanımı da kiracılık meselesi ile ilintilidir. Köylüler çiftlik sahibinden kiraladığı tarlalarda, üretimi sağlaması ve tarlasını ziraat etmesi için sürüm ve yük hayvanlarına ihtiyaç duyacaktır. Bu hayvanların 2500 dönümlük merada otlatılması gerekecektir. Aksi halde hem çiftlik sahibine angarya hizmetler sunabilecek hem tarlasını kiralayacak hem de çiftlikteki üretimi destekleyecek bir köylüden söz edemeyiz. Kiranın görece düşük

¹⁹⁴ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s.125.

¹⁹⁵ Nagata, A.g.e., s.126.

olmasının bir diğ er nedeni, kiracı konumunda olan üreticilerin kendi tasarrufunda bulunan mezru tarlada ücretsiz tarım iş çisi konumunda olması dolayısıyla Nagata'nın tespiti olan angarya hizmetler sunması ve Sadık Bey'in çiftlik iç inden en verimli toprağı seçip daha az kabiliyeti olan toprağı ahaliye kiraya vermesi de olabilir. Her iki durum tek bir neden olabileceğı gibi beraber de düşünülebilir.

Tablo 20: 1817-1844 Yılı Burunören Çiftliğı Mezru Tarla Dökümü

1817	1844-1845
Ekili Tarla Büyüklüğü ¹⁹⁶	Ekili Tarla Büyüklüğü
Dönüm	Dönüm
1021	1925 (Çiftlik dışına kiraya verilen 125 dönüm tarla toplama eklenmemiştir.)

Kaynak: Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.125. (1817 verileri), BOA. ML. VRD: TMT., 2282. (1844-45 verileri)

Sadık Bey dışında tasarrufunda tarlası olan hane bulunmamaktadır. 775 dönümü köylü tarafından müstecir tasarruf edilen, 1150 dönümü çiftlik sahibinin tasarrufunda ve onun hesabına ziraat edilen tarla olmak üzere toplamda 1925 dönüm tarla bulunmaktadır.¹⁹⁷ 1817 yılında çiftlik sahibi hesabına ziraat edilen beylik tarlası dönümü 512 dönüm, kiraya verilen tarla dönümü 509 dönümdür (Bkz. Tablo 20). Kiraya verilen tarlaların toplam ekili tarlalar iç erisindeki payına bakıldığında, 1817 yılında bu oran %50 iken¹⁹⁸, 1845 yılında bu oran %46,26'ya düşmüştür. Karaosmanzadelerin üreticilerle kiracılık ilişkilerini az da olsa zayıflattığı görülmektedir.

1817-1845 yılında ekili tarlalarda yaşanan artışı izleyebiliyoruz. Ekili tarlalar (hem kiraya verilen tarlaları hem de çiftlik sahibi adına ziraat edilen tarlaları kapsamaktadır.) 1817'de 1021 dönüm iken, 1845'e gelindiğinde bu değ erin 1925 dönüm

¹⁹⁶ Ekili tarla büyüklükleri, 1817 ve 1845 yılı için hem kiraya verilen tarlaları hem de çiftlik sahibi adına ekilen tarlaları kapsamaktadır.

¹⁹⁷ Normalde kiraya verilen tarla dönümü 990 dönümdür fakat 775 dönümü çiftlik üreticileri tarafından kiralandığından sadece bu tarlalardan elde edilen gelire ulaşabiliyoruz. Yani, tüm tarla toplamı 990+1150=2140 tır ama 125 dönüm tarla çiftlik dışından birilerine kiraya verildiğ inden ve bu sebeple geliri hesaplanmadığından 775+1150= 1925 dönüm olarak almaktayız.

¹⁹⁸ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 125.

olduğu görülmektedir. Bu artışın nedenini ortak kullanım alanlarının ziraata açılmasına bağlayabiliriz. Daha da geri bir tarihe, 1788 yılına giderek bu durumu destekleyici verilere değinelim.

Tablo 21: 1788 Yılında Karaosmanzade El Hac Hüseyin Ağa'nın Burunören Çiftliği'nde Bulunan Tarla Dönümleri

Çiftlik-i Mezbur Tarlaları	Mezru Dönümü	Hali Dönüm
Ağıl Önü Tarlası	200	-
Uzun Tarla	100	-
Değirmen Altı Tarlası	100	-
Ova Altı Tarlası	-	12
Köşk Altı Tarlası	-	100
Çiftlik-i Mezbur Reayası İcarına Verilen Tarlalar (12 Hane)	381	128
Toplam	781	240

Kaynak: Yuzo Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*, s. 38-40.

1788 yılında Burunören Çiftliği¹⁹⁹ Karaosmanzade El Hac Hüseyin Ağa'ya aittir. Hüseyin Ağa'nın çiftliklerine dair tarla dökümlerinde ortak kullanım alanı sayılabilecek (Ova Altı ve Köşk Altı Tarlalar) hali tarlaların toplamı 240 dönüm, 781 dönüm mezru tarla olmak üzere toplamda 1021 dönüm tarla bulunmaktadır (Bkz. Tablo 21). 1817 yılında Nagata beylik tarlasının %23 ve kiraya verilen tarlanın %25'nin hali olduğundan bahsetmektedir.²⁰⁰ Yapılan hesaplamalarla 117 dönüm beylik tarlasından, 127 dönüm kiraya verilen tarladan olmak üzere 244 dönüm hali tarla bulunmaktadır. Böyle bir hesap üzerinden gidilince Hüseyin Ağa'nın sahibi olduğu çiftliğin büyüklüğü 1817 yılında (1021+244) 1265 dönüm olarak karşımıza çıkmaktadır. 1844-1845 yılına gelindiğinde, temettuat defterlerindeki bilgilere göre, çiftlikte 3050 dönüm mera ve 1176 dönüm ziraat olunmayan gayri mezru tarla olmak üzere toplamda 4226 dönüm ortak kullanım alanı bulunmaktadır. 1845 yılında ekili tarla toplamı 990 dönüm kiraya verilen tarla ve 1150

¹⁹⁹ Nagata, Burunören (Burunviran) çiftliğinin 16.yüzyılda Manisa Nahiyesinde bulunan bir köy olduğundan ve 18.yy. dan sonra Karaosmanoğullarının çiftliğine dönüştüğünden bahsetmektedir. Yuzo Nagata, "16. Yüzyılda Manisa Köyleri. 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Âit Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, 1979 s. 757.

²⁰⁰ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s.130.

dönüm Sadık Bey'in tasarrufunda ekili tarla olmak üzere toplamda 2140 dönümdür. Sadık Bey'in aynı adlı çiftliğinin büyüklüğü 6366 dönümdür.²⁰¹

Tablo 22: 1788- 1817- 1845 Yılları Arasında Birunviran Çiftliği'nin Sınırları

Yıl	1788		1817		1844-45	
Tarla Türü	Mezru Tarla	Hali Tarla	Mezru Tarla	Hali Tarla	Mezru Tarla	Mera-Gayri Mezru Tarla
Dönüm	781	240	1021	244	2140 ²⁰²	4226 ²⁰³
Toplam Dönüm	1021		1265		6276	

Kaynak: Tablo 20-21 verilerinden derlenmiştir.

56 yıllık geçen süre zarfında (1788-1844) yeni çiftliğin büyüklüğü eski çiftliğin büyüklüğünün 6 katı kadar genişlemiştir (Bkz. Tablo 22). Hem ekili alanların hem ortak kullanım alanlarının genişlemesini Tökin'in "meradan tarla açılır ve meradan açılan tarla yorgun düştüğü zaman yeniden mera olarak kullanılır." cümlesi ile açıklayabiliriz.

Manisa-Çavuşoğlu Çiftliği²⁰⁴

Çavuşoğlu Çiftliği'nde 21 hane 23 numro kayıtlıdır. Çiftlik sahibi Mehmet Ağa Bin Ahmed Ağa hane 21 numro 23'te kayıtlıdır. Çiftlik sahibi Mehmet Ağa Bin Ahmed Ağa'nın hanesinde 1000 dönüm "Çiftlik mezkûr ahali hayvanatına mahsusı merası" yer almaktadır. Çiftlikte 1000 dönümlük mera hangi koşullarda ve yükümlülüklerle kullanılmaktadır? Bu soruya yanıt bulmak için çiftlikte yapılan hayvancılık ve tarımsal üretim incelenmelidir.

Çiftlik sahibinin hanesinde hayvan kaydına rastlanmamaktadır. Çiftlikte 447 adet hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanların 274 adetini koyun oluşturmaktadır. Sürüm hayvanları olan öküz ve çift mandası 46 adet, yük hayvanı olan bargir, kısrak, tay ve

²⁰¹ 2500 dönüm Sadık Bey'in, 550 dönüm annesi Şems Hatun'un olmak üzere 3050 dönüm mera + 1176 "tarlay-ı mezkûr kır ve bayır ve tepe dere makulesinden olmağla kabil-i ziraat olmadığı" ibaresiyle kayıtlı gayri mezru tarla + 1150 dönüm çiftlik sahibi adına ekilen mezru tarla+ 990 kiraya verilen tarla olmak üzere 6366 dönümdür.

²⁰² 990 dönüm kiraya verilen tarla ile 1150 dönüm Sadık Bey'in hesabına ekilen mezru tarla toplamıdır.

²⁰³ 3050 dönüm mera ve 1176 ziraat edilmeyen gayri mezru tarla toplamıdır.

²⁰⁴ BOA. ML. VRD: TMT., 2285.

merkep toplamı 80 adettir. Kiracı konumunda olan üreticilerden 3 ırgad dışında her hanenin tarlayı ziraat etmek için gerekli sürüm ve yük hayvanı bulunmaktadır. Sırasıyla hane 6 numro 8, hane 7 numro 9, hane 10 numro 12, hane 12 numro 14, hane 13 numro 15 ve hane 14 numro 16 da kayıtlı 6 ırgadın yeterli sürüm ve yük hayvanları bulunmamaktadır. Bu durumda ırgadlar tarımsal ekipmanlara sahip olmadan tarımsal üretimi nasıl gerçekleştirecekler? Bu sorunun yanıtına defterde rastlanmamaktadır.

Çiftlik sahibi 3500 dönüm tarlayı 3 kuruş bedel karşılığında kiraya vermektedir. Çiftlikte 532 dönüm müstecir tasarrufunda olan tarlalarda 16 hane kiracı konumundadır. Kiraya verilen tarla 3500 dönüm, köylüler tarafından kiralanan tarla 532 dönüm olduğuna göre, geriye kalan 2968 dönüm tarla çiftlik dışından birileri tarafından kiralananmaktadır. Kiracı konumunda olan 16 haneden 10'u erbabı ziraat 6'sı ırgattır. Hane 13 numro 15'te kayıtlı ırgadın 8 dönüm müstecir tasarrufunda olan tarlasından 1260 yılında gelir elde ettiği halde öşür kısmında tarımsal ürünlere rastlanmamaktadır. Sebebi konusunda herhangi bir tahmin yürütülememektedir. Kiracı konumunda olan 6 ırgad mesleklerinden ortalama 400 kuruş gelir elde etmektedirler.

1000 dönümlük merayı köylüler hangi çerçevede kullanmaktadır sorusuna yanıt vermek epey güç görünmektedir. Çünkü, genelde ortak kullanım alanları çiftlik sahibi ve köylü arasında yapılan ortakçılık ilişkileri üzerinden netlik kazanmaktaydı. Yani, tarlayı, hayvanı, otlığı kimin sağladığına göre paylaşımlar değişmekte ve ortak kullanım alanı bu paylaşımı ciddi oranda etkilemekteydi. Bir diğer açıklayıcı unsur ucuz kira bedeli karşılığında köylülerin çiftlik sahibi adına ekili mezru tarlada angarya hizmetler sağlayarak, otlakları bu çerçevede kullanmalarıydı. Çiftlik sahibinin hanesinde hayvan bulunmadığından köylülerin kendi hayvanlarının yanında çiftlik sahibinin hayvanlarına da çobanlık edebileceği ve bu şartlarda otlığı kullanabileceği varsayımı da bu sebeple çürümektedir. Burada geriye bir ihtimal kalmaktadır. Çiftlik sahibi 3500 dönümlük tarlanın 532 dönümünü köylüye, 2968 dönümlük kısmını çiftlik dışından birilerine vermektedir. Çiftlik dışına 30 kuruş gibi düşük bir bedelle kiraya verilen tarlalarda köylüler kendi hayvanları ile angarya hizmetler sunabilir. Kiraya verdiği tarlalardan düzenli kira geliri sağlayan çiftlik sahibi de bunun karşılığı olarak köylülere ilgili alanları

kullandırabilir. Çiftlik dışından kiracı hanelerin kayıtlarına ulaşamadığımızdan tahminlerimiz varsayımdan ileri gidemeyecektir.

Denizli-Şamlı Çiftliği²⁰⁵

Denizli Kazası'na bağlı Şamlı Çiftliği'nin sahibi Tavaslızade Osman Ağa Bin Hacı Ömer Efendi'dir. Tavaslızade'ye ait "*çiftlik-i mezbur ahalisinin hayvan otağı*" ibaresiyle yer alan 2000 dönüm "*çayır arazisi*" bulunmaktadır. Ayrıca Tavaslızade'nin bulunduğu hane 41'de kayıtlı 3000 dönümlük gayri mezru tarla "*Çayırılı ve Güneşli mahallerde olmağla üç ve dört senede bir kere zer 'olunacağı ol vechle zer 'olunur ise hasılat vereceği*" açıklamasıyla deftere kayıtlanmıştır.

246 adet hayvan bulunan çiftlikte, 111 adet hayvan çiftlik sahibine aittir. 10 ırgad ve 2 hizmetkardan altısının toplamda 16 adet hayvanı bulunmaktadır. Çiftlikte bulunan hayvanların büyük çoğunluğunu sürüm ve yük hayvanları oluşturmaktadır.²⁰⁶ 246 adet hayvanın 111'i çiftlik sahibine aitse, arta kalan 135 adet hayvan çiftlikteki çalışanlara aittir. 135 adet hayvanın 2000 dönümlük hayvan otağında otlatılması olağan görünmektedir. 10 ırgad, 2 hizmetkar ve 1 devecinin 25-50 kuruş aralığındaki bir bedelle 1'er dönüm tarla kiraladığı halde ürün yetiştirmediği görülmektedir. Kiralanan alanların otlak olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Fakat, 5 ırgad ve 2 hizmetkarın otlatılacak hayvanı bulunmamaktadır. Bu sebeple kiralanan alanların ne amaçla kullanıldığı anlaşılmamaktadır. Peki otlak sayılabilecek alanı olmayan köylüler, çiftlik sahibine ait hayvan otağını nasıl bir ilişki çerçevesinde kullanmaktadır? Çiftlikte Tavaslızade'nin 111 adet hayvanını otlatılabilecek çoban bulunmamaktadır. Bu sebeple köylülerin bu hayvanları otlatma karşılığı olarak hayvan otağını kullanmaları düşünülebilir. Ürün elde edilecek hayvan türleri çiftlikte azınlığı oluşturduğundan otlatma karşılığı aynı bir ödeme yapılabilir tezi çürütülmektedir. Bir diğer açıklayıcı sebebi bulmak içinse köylüler ile çiftlik sahibi arasında yapılan kiracılık ilişkilerini irdelemek gerekir.

²⁰⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 1845.

²⁰⁶ Büyük çoğunluğu oluşturan hayvanlar: 50 öküz, 27 manda (13 dölsüz manda, 14 erkek manda), 35 kısırak (12'si gelir getiren döllu kısırak), 20 merkeb, 11 tay, 9 bargir, 2 deve, 6 erkek tosun, 4 dişi düğe...) Bunun dışında 29 sağman inek, 13 sağman manda, 3 sağman camış gibi gelir getiren hayvanlar da bulunmaktadır.

41 haneli çiftlikte hem ortakçılık hem kiracılık yapılmaktadır. Ortakçılık yapan tek hane çiftlik sahibinin kayıtlı bulunduğu hane 41'dir. Çiftlik çalışanları çiftlik sahibinin kiracısı konumundadır. Tavaslızade tasarrufunda bulunan 500 dönüm mezru tarladan her iki yılın toplamı olarak 23,400 kuruş gelir elde etmektedir. Tavaslızade 2228 dönüm tarlasını dönüm başına 2,84 kuruş karşılığında çiftlik çalışanlarına kiraya vermektedir. Çiftlik sahibi tasarrufundaki mezru tarladan dönüm başına 46,8 kuruş kazanç elde etmektedir. Bu durumda kiraya verdiği ve kiraya vermeden ziraat ettiği tarlalar arasındaki kazancın bu denli düşük oluşunu iki şey açıklayabilir. Biri daha evvelde bahsi geçen Nagata'nın tespiti olan angarya hizmetler, ikincisi ise çiftlik içinde verim kabiliyeti yüksek tarlayı kendi adına ziraat edip daha düşük kalitede olanları kiraya vermesidir. Fakat, verimliliğin 16-17 kat daha fazla olması hayli düşündürücü olduğundan, düşük bedelle kiraya vermenin nedenini Nagata'nın yorumu doğrultusunda, köylülerin çiftlik sahibine sunacağı angarya hizmetler açıklamaktadır. Ek olarak müştereken ziraat ettiği 600 dönüm penbe tarlası bulunmaktadır. Müşterikleri Rum Mahallesi'nden 4 gayri Müslim'dir ve 1260 yılında elde edilmiş olan ziraat gelirinin yarısını almaktadırlar.

Tavaslızade'nin "*çiftlik-i mezkurda iskân iden Ca'ir ve Tekeci Aşiretleri zirai eyledikleri arazileri icarı senevisi*" şeklinde kayıtlı 8,850 kuruş kira geliri söz konusudur. Tarlaların kaç dönüm olduğu defterde kayıtlı değildir. Bu sebeple dönüm başına düşen kira bedelinin düşük veya yüksek olduğu hususunda yorum yapılamamaktadır. Burada dikkat çeken husus iki aşiretin hayvan varlığının çok fazla olabileceğidir. Çiftlikte hali hazırda aşiretlerin yüksek miktardaki hayvanlarına otlak alanı sağlayacak 2000 dönüm hayvan otlığı bulunmaktadır. Bu durumda akla gelen ilk ihtimal; Tavaslızade'nin bu alanları aşiretlere sunmuş oldukları angarya hizmetler karşılığında kullanılabileceğidir. Bir diğer ihtimali İnalıcık'ın tespitinden yola çıkarak yapalım. "Ağalara kovan, otlak vs. karşılığında ödenen başka vergiler de vardı. Köylülerin ağalara ödediği toplamın, devlete ödenen vergilerle eşit, hatta daha fazla olduğu tahmin ediliyordu. Kethüdalar için geleneksel olarak yerine getirilen yükümlülükleri de eklemeliyiz."²⁰⁷ Tavaslızade'nin ve diğer ortak kullanım alanına sahip çiftlik sahiplerinin bu duruma paralel olarak aşiretlerden ve köylüden "*otlak rüsumu*"na eş ya da daha fazla miktarda, kayıtlara

²⁰⁷ Halil İnalıcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", s. 30.

geçmeyen otlak bedeli alabileceği tahmin edilmektedir. Her durumda otlakların belli bir uyum içinde değil, çatışmalı bir ilişki çerçevesinde kullanıldığı aşıkardır.

Denizli-Cedid-Acarlı Çiftliği²⁰⁸

Denizli Kazası'na bağlı Cedid Acarlı Çiftliği'nin sahibi Tavaslı Hacı Ahmed Ağa zade Ali ve İbrahim Ağa Bin Hacı Ahmed Ağa'nın hanesinde “*çiftlik-i mezkûr ahalilerinin hayvan otlığı*” şeklinde bir açıklama ile kayıtlı 600 dönüm *çayır arazisi* yer almaktadır. Çiftlik sahiplerine ait 500 dönüm gayrimezru tarla “*Güneşli Mahallesi'nde olup üç senede bir ziraat olduğu*” şeklinde kayıtlanmıştır.

Tablo 23: Denizli-Cedid-Acarlı Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinin Ekili Olmayan Tarlaları

Hane	Numro	Hane Sahibi	Meslek	Harab Bağ	Gayri- mezru Tarla	Çayır- Hayvan Otlığı
				Dönüm	Dönüm	Dönüm
36	36	Tavaslı Hacı Ahmed Ağa zade Ali ve İbrahim Ağa Bin Hacı Ahmed Ağa	Ashab-ı Çiftlikattan	5	500	600

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1834, s. 16.

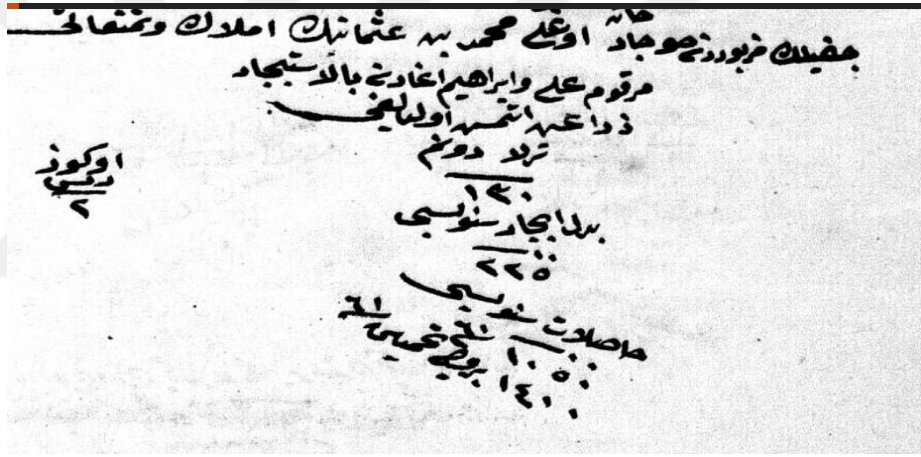
Çiftlik sahibinin ekili 2 dönüm bahçesi, 5 dönüm “*hayrat idüğü*” açıklamasıyla kayda geçmiş bağı, 2,185 dönüm kiraya verdiği tarlası, 50 dönüm tasarrufunda bulunan mezru tarlası ve 80 dönüm tasarrufunda bulunan pamuk tarlası olmak üzere toplamda 2,322 dönüm tarlası bulunmaktadır. Ekili tarlalar, 600 dönümlük çayırın neredeyse üçte biridir. 36 haneli çiftlikte 37'si çiftlik sahibine ait olan toplam 143 adet hayvan bulunmaktadır. (Çoğunluğunu, 22 sağman inek, 8 dömlü kısrak, 4 sağman camış gibi gelir getiren hayvanlar ve 43 öküz, 11 dölsüz kısrak, 17 merkeb, 10 erkek manda gibi sürüm ve yük hayvanları oluşturmaktadır.) Bu denli büyük bir alan neden sadece hayvanlar için ayrılmıştır? Bu bağlamda akla Şamlı Çiftliği'nde aşiretlere kiraya verilen tarlalar gelmektedir. Aşiretlerin genel olarak sahip olduğu yüksek oranda hayvan sayısı otlığa olan ihtiyacı da doğuracaktır. Civar aşiretler hayvanlarını belli bir bedel karşılığında bu

²⁰⁸ BOA. ML. VRD: TMT., 1834.

alanlarda mı otlatmaktadır? Bu bedel sürüm başına hayvan veya hayvan ürünleri olabileceği gibi, nakdi de olabilir. Otlığı kullanma bedeli belki de deftere yansımayan ama dönemlik kira bedeli de olabilmektedir. Bu durumda çiftlik sahibi ile aşiretler bir nevi kiracılık ilişkisine girmiş olacaktır. Çiftlik sahibi ile köylülerin kiracılık ilişkileri üzerinden aşiretlerle olan durumu da anlamaya çalışalım.

Çiftlik sahibi tarafından 2195 dönüm kiraya verilen tarlalarda 34 hane kiracı konumundadır. Aşağıdaki tablo 24’te ve fotoğraf 5’de görüldüğü gibi, kiralanan tarlaların kira bedeli defterde ayrı ayrı belirtilmiştir.²⁰⁹ Ayrıca, alınan kiralara yer yer farklılık göstermektedir. Bunun nedeninin toprağın verimi ile ilgisi olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 5: Kiralanan Tarla ve Alınan Kira Bedeli Üzerine Bir Hane Örneği

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1834.

Çiftlikte hane 16’da kayıtlı ihtiyar Osman veledi Hüseyin dışında herkes kiracı konumundadır. Kiracı konumunda olup kira bedeli deftere yansımayan 3 hane bulunmaktadır. Hane 10 ve hane 25’in “*bedel-i icar*” kısmı boş bırakılmıştır. Bu hanelerin neden kira ödemedikleri defterden anlaşılamamaktadır. Erbab-ı ziraat olan hane 10 ile ırgad ve erbab-ı ziraat olan hane 25’in tarladan elde ettikleri ürünlerin ve 1260

²⁰⁹ Okunan çiftliklerde bu duruma ilk defa bu çiftlikte rastlanılmıştır. Bundan başka Alaşehir Kazası’na bağlı Köseali Çiftliği’nde tarımsal ürünlerden alınan öşür kısmında “*tarla icaresi*” ibaresi ile kayıtlı değerler mevcuttur. Kiralanan bu tarlalar üzerinde ortakçılık ilişkileri kurulmaktadır. Çiftlik sahibinin almış olduğu icar bedeli genel olarak toprak hisselerinin %4 ü ile %9 u arasında değişmektedir. Bu çiftlikte 3 hanenin (1 erbab-ı ziraat, 1 kadın, 1 hizmetkar) tarla kiraladığı halde kira bedelleri yazılı değildir. Çiftlik sahibinin çiftlikte kaydı bulunmamakla beraber, çiftlik sahibi Manisa Hanedanlarından Karaosmanzade Yetim Ağa’nın oğlu Hüseyin Efendi’dir. BOA. ML. VRD: TMT., 1429.

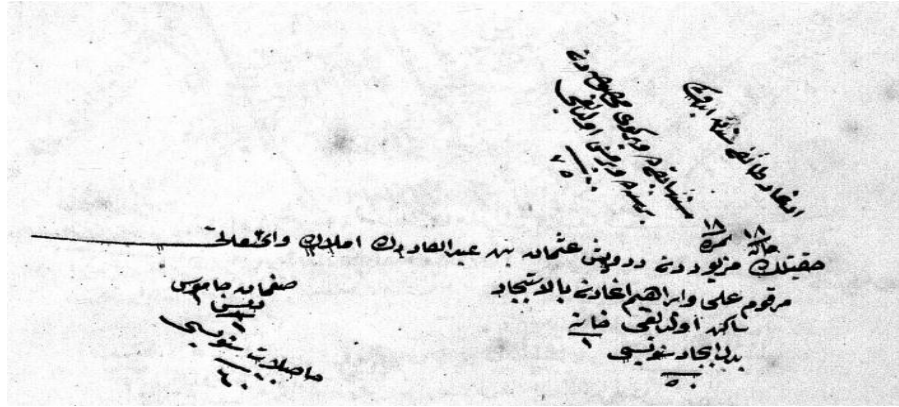
yılına ait gelirin hanelerde kayıtlı olmaması dikkat çekmektedir. Erbab-ı ziraat olan hane 22'nin ise "ıcar bedeli" kısmında "*çiftlik-i mezkurun kethüdası olmağla ve icar vermemiş olduğu*" yazmaktadır. Ve bu hanenin tarımsal ürünlerine, 1260-1261 yılına ait gelirlerine ulaşılmaktadır. Hane 32 ve hane 34'de kayıtlı ırgadlar kiralamış oldukları tarladan sadece 1261 yılında gelir elde etmektedir. Bu durum bize iki ırgadın 1260 yılında toprağı ekmeye kudreti olmadığını işaret edebilir. 12 ırgad içerisinde 2 ırgad hem ırgad hem erbabı ziraat olarak kayıtlanmıştır. Sırasıyla 70 ve 30 dönüm kiralamış oldukları tarlaları kayda geçilmiştir. Burada ırgad ve erbabı ziraat olarak kaydedilen hane sahibinin ırgadlık mesleğinden erbab-ı ziraat mesleğine doğru bir dönüşüm yaşadığı söylenebilir. Diğer ırgadların ise 1'er adet müstecir oldukları hanları bulunmaktadır (Bkz. Fotoğraf 6). Her biri 1'er adet olmak üzere toplamda 10 adet hanı ortalama 25,5 kuruş karşılığında kiralayan 9 ırgad ve 1 muhtar bulunmaktadır. 12 ırgadtan (2'si ırgad ve erbab-ı ziraat) 6'sı mesleklerinden gelir elde etmekte, 4'ü (1'i ırgad ve erbab-ı ziraat) "*zuhurattan*" gelir elde etmektedir.

Tablo 24: Cedid-Acarlı Çiftliği'nde Çiftlik Sahibinden Kiralanan Tarlalar ve Kira Bedelleri

Hane	Numro	Meslek	İcarlı Mezru Tarla	
			Dönüm	Bedeli İcar
1	1	Erbab-1 Ziraat	140	400
2	2	Erbab-1 Ziraat	120	120
3	3	Erbab-1 Ziraat	130	400
4	4	Erbab-1 Ziraat	60	150
6	6	Erbab-1 Ziraat	150	350
7	7	Erbab-1 Ziraat	125	250
9	9	Erbab-1 Ziraat	120	300
10	10	Erbab-1 Ziraat	50	0
12	12	Erbab-1 Ziraat	130	225
13	13	Erbab-1 Ziraat	90	300
15	15	Erbab-1 Ziraat	145	500
19	19	Erbab-1 Ziraat	125	280
20	20	Erbab-1 Ziraat	130	300
22	22	Erbab-1 Ziraat	80	0
23	23	Erbab-1 Ziraat	80	325
24	24	Erbab-1 Ziraat	60	225
25	25	Irgad ve Erbab-1 Ziraat	70	0
26	26	Erbab-1 Ziraat	70	225
28	28	Erbab-1 Ziraat	50	225
29	29	Erbab-1 Ziraat	60	325
30	30	Erbab-1 Ziraat	90	225
31	31	Erbab-1 Ziraat	50	125
32	32	Irgad ve Erbab-1 Ziraat	30	30
34	34	Irgad	30	20

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1834.

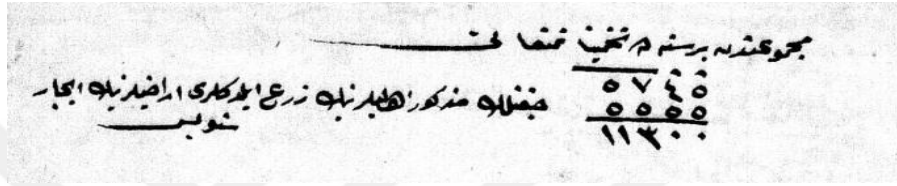
Fotoğraf 6: Irgadların Kiraladığı Hanlar Üzerine Bir Hane Örneği

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1834.

Çiftlik sahibi kiraya verdiği 2185 dönüm tarladan toplamda 5,300 kuruş kira geliri elde etmektedir. Kiraya vermiş olduğu 10 “han” dan 255 kuruş gelir elde etmektedir. Çiftlik sahibinin hanesinde bu gelirler tek başlık altında “çiftlik mezkurun ahalisinin ziraat eyledikleri arazilerinin icarı” şeklinde toplanmıştır ve 5,555 kuruş olarak yazılmıştır (Bkz. Fotoğraf 7). Bu 10 hanın ne amaçla kullanıldığı, han gelirinin neden tarla icarı altında belirtildiği anlaşılmamaktadır.

Fotoğraf 7: Çiftlik Sahibinin Kira Gelirleri

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1834.

Tablo 25: Cedid-Acarlı Çiftliği’nde Ortalama Kira Bedeli

Hane	Numro	Hane Sahibi	Meslek	Kiraya	Geliri	Dönüm
				Verdiği		
				Mezru		
				Tarla	Kuruş	Kuruş
				Dönüm		
36	36	Tavaslı Hacı Ahmed Ağa zade Ali ve İbrahim Ağa Bin Hacı Ahmed Ağa	Ashab-ı Çiftlikattan	2185 (1985) ²¹⁰	5,555	2,67

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1834, s. 16.

3 hanenin kiralamış olduğu toplam 200 dönüm tarlanın (50, 70, 80) kira bedeli belli olmadığından toplam kiraya verilen 2185 dönüm tarladan bu toplam düşüldüğünde, çiftlik sahibinin 1985 dönüm tarladan dönüm başına ortalama 2,67 kuruş gelir elde ettiği görülmektedir. Çiftlik sahibi tasarrufundaki 50 dönümlük mezru tarlasından her iki yıl için dönüm başına 36,8 kuruş elde etmektedir. Yaklaşık 18 kat daha çok kar elde etmesine rağmen tarlalarını neden kiraya vermektedir? Burada iki ihtimal yeniden gündeme gelmektedir. Çiftlik sahibi çiftlikteki verim açısından en iyi tarlayı kendine seçip

²¹⁰ Toplam kiraya verilen tarla büyüklüğü 2185 dönümdür, ama 3 hanenin toplam kiraladıkları 200 dönümlük tarlanın kira bedeli yazılmamıştır. Bu nedenle ortalama kira bedeli hesaplanırken 200 dönüm tarla dikkate alınmamıştır.

diğerlerini köylüye kiraya vermektedir. Böylelikle köylüleri hem kiraya verdiği tarlalarda çalıştırarak bir yandan görece az da olsa kendi gelirini artırmakta hem de bu vesile ile toprağa bağlı hale getirdiği köylüyü tasarrufundaki mezru tarlada ücretsiz tarım işçisi olarak çalıştırmaktadır. Çiftlik sahibinin 50 dönüm mezru tarlası yanında 80 dönüm mezru pamuk tarlası da vardır. Her iki tarlada da iş gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Çiftlikte mesleğinden gelir elde eden 6 ırgad bulursa da emek gücü toplam 130 dönüm tarlayı ziraat etmeye yeterli gelmeyecektir. Bu nedenle kiracı konumunda olan köylüler bu alanlarda da angarya hizmetlerde bulunabileceklerdir. Bir diğer husus da çiftlikte 1,000 kuruş değerinde hasılat elde edilen 2 değirmendir. Çiftlik içerisinde değirmenci mesleği ile kayıtlı hane bulunmamaktadır. Belli ki çiftlikte köylülerin bir bölümü değirmencilik ile uğraşmaktadır. Angarya hizmetlerde bulunabilecek bir diğer topluluk ise aşiretlerdir. Daha evvel 600 dönümlük hayvan otağında hayvanlarını otlatma karşılığı olarak belli bir kira bedeli, aynı veya nakdi otlak bedeli ödeyebileceğinden söz etmiştik. Fakat, aşiret guruplarının Tavaslızade'nin hayvan otağını kullanma karşılığı olarak tasarrufunda bulunan mezru ve pamuk mezru tarlasında angarya hizmetler sunabileceğini de ekleyelim.

Yukarıda bahsi geçen ve Tavaslızadelere ait Şamlı ve Cedit-Acarlı Çiftliği'nde yaşanan mera anlaşmazlığı dair Osmanlı Arşivi'nde herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak, bu döneme denk gelen (temettüat kaydına ulaşamadığımız) Varvil Çiftliği'nde ahali ile çiftlik sahibi Tavaslızade Hacı Mehmed Ağa arasında mera anlaşmazlığına dair mahkeme kayıtlarına rastlanmaktadır. Tavaslı Hacı Mehmed Ağa'nın tasarrufunda bulunan Milas Kazası'na bağlı Varvil Çiftliği'nde²¹¹ yaşanan mera anlaşmazlığına dair İzmirli Vasilaki'nin arzuhali bulunmaktadır.²¹² Arzuhalde hisar, bağ ve çayır içeren toplam 1700 dönümlük alanın²¹³ çiftlik dahilinde olmadığı ve ilgili alanların çiftlik

²¹¹ Adıyeke, Tavaslızade Hacı Mehmed Ağa'nın BOA. ML. VRD: TMT., 2370' de hane 94'de kayıtlı olduğunu yazmıştır. Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, Yeni Milas Matbaası, Milas, 1995, s. 187. Bu bilgiye dayanarak ilgili defter incelenmiş Tavaslızade Hacı Mehmed Ağa'nın kayıtlı olduğu hanenin ve numronun yazılı olmadığı ve hane 101'den sonra geldiği görülmektedir. (BOA. ML. VRD: TMT., 2370 s.29).

²¹² MVL_00577_00049_001.

²¹³ Hacı Mehmed Ağa'nın Cedit Karyesi'ndeki defter kaydına bakıldığında; Varvil Çiftliği ahalisine 2500 kuruş kira bedeli ile kiraya verdiği 767 dönüm tarla (dönüm başına ortalama 3,25 kuruş) olduğu görülmektedir. Ayrıca, 2600 kuruş bedelle 2027 dönüm (dönüm başına ortalama 1,28 kuruş) Yeniköy ahalisine, 1300 kuruş bedelle 342 dönüm (dönüm başına ortalama 3,80 kuruş) Tuzabad ve Kalınağıl ahalisine, 1200 kuruş bedelle 235 dönüm (dönüm başına ortalama 5,10 kuruş) Asin ahalarına tarla kiraya

ahalisinin kullanımında olması gerektiği yazılmış ve 1871 yılında Süleyman Paşa tarafından verilen karar da bu lehte gerçekleşmiştir. Fakat, iki yıl tasarrufuna erişilen 1700 dönümlük alanın tekrar Mustafa Paşa zamanında olaya hile ve garaz karışması sebebiyle yeniden gözden geçirilmesi istenmiş ve Defterdar Ali Nihad Efendi tarafından bu karar mühürlenmemiştir. İzmirli Vasilaki doğan olaylardan ötürü elinden alınan senedin tekrardan iadesini talep etmiştir.²¹⁴ Tavaslızade Hacı Mehmed Ağa Vasilaki' nin talebine karşılık, “*icâb-ı hâlin hüsn-i icrâsı*” nı talep etmiş, kendisinin ve ailesinin bu durumdan ötürü perişan olduğunu beyan etmiştir.²¹⁵

Güzelhisar-ı Aydın-Aliğa Çiftliği²¹⁶

Güzelhisar-ı Aydın Kazası'na bağlı Aliğa Çiftliği'nde hane 62 numro 131'de kayıtlı Baltacı Manolaki ve aynı hane numro 101'de kayıtlı Hacı Mehmed Ağa ve şeriki Hasan Ağa'nın “3-4 senede bir zer olunan” sırasıyla 1000 ve 900 dönümlük gayrimezru tarlaları bulunmaktadır. Çiftlik sahibi Baltacı Manolaki'nin ayrıca 1200 dönüm “*ağıl merası*” bulunmaktadır.

Çiftlikte 580 adet kiralanmış koyun dahil olmak üzere 2412 adet hayvan bulunmaktadır. Kiraya verilen sağman koyun sayısı 1200 adettir. Kiraya verilen koyunların 500 adeti Baltacı Manolaki' ye, 200 adeti Hacı Mehmed Ağa ve Şeriki Hasan

vermektedir. Mehmed Ağa'nın kira geliri toplamda 9100 kuruş olmaktadır. Bundan başka hanesinde kayıtlı 200 dönüm gayri mezru tarlası mevcuttur. BOA. ML. VRD: TMT., 2370, s.29.

²¹⁴ BOA. MVL. 00577. 00049. 001, s. 1.

²¹⁵ BOA. MVL. 00577. 00028. 003, s. 1. “...yetmiş bir senesi İzmir valisi bulunan devletlü Süleyman Paşa hazretlerinden lede'l-isti'lâm vâli-i müşârun ileyh hazretleri dahi bilâ-garaz tahkik için mahsûsan arazi me'mûru bendelerini ta'yîn buyrulmuş olduğuna.....çiftliklerde câri olduğu misillü öteden berü hâli mahallerinin hayvanât mer'ası olmak üzere zabt ve tasarruf olunageldiğine şehâdet olunmuşidi..... i'tâ buyurmuş olduklarından ilerüde suâle mahal kalmamış zarûret-i düyûn-ı âcizânem için çiftlikât-ı mezkûre iki sene mukaddem tâliblerine ferâğ olunmuş ise de..... bu def'a vâli-i eyâlet devletlü Mustafa Paşa hazretlerine be-tekrâr isti'lâm buyrulmasıyla..... yirmi dört seneden berü bilâ-nizâ' mutasarrıf olunup hudûd ve sınırı dâhilinde bir ferdin hak ve alakası olmadığı bedîhi bulunduğundan başka tanzimât-ı hayriyye icrâsıyla bi'l-fi'il sâbit olan hak-ı karar tasarruf yalnız bir harc-ı intikâl alınarak arazi-i mezkûrenin kanunen mutasarrıfa terki iktizâ edeceği meczûmâtdan bulunmuş iken izzetlü Ai Nihad Efendinin defterdârlığı zamanında bazı husûsdan dolayı iğbirârla habs ve hakâret etmiş ise meydana konulan işbu da'vâ-yı bî-esâsına itibar olunduğu takdirce hânümân harab sütte-i âcizânem bi'l-külliyeye perişan olacağı derkâr olup..... iki senedir ashâb-ı ağrâz iftirâsıyla nef olunup dört sene evlâd-ı iyâlimden dâr-ı mehcûr olup efvât-ı yemiyelerinde dahi âciz kaldığımdanbu vechle câri olduğundan Allahu te'âlâ ve Resul-i Kibriyâ aşkına senedât ve mezâbita ve arz-ı inhâ ve i'lâm ve hüccet-i şer'iyeler dahi manzûr-ı âlîleri buyrularak icâb-ı hâlin hüsn-i icrâsıyla her halde bilâ-mucib familyacek perişanıden vikâyesine müsâ'ade-i seniyyeleri irzân ve bu yüzden çerâğ ve şadümân buyrulmak bâbında emr ü fermân-ı lütf ve ihsân hazret-i veliyyü'l-emrindir”

²¹⁶ BOA. ML. VRD: TMT., 2028.

Ağa'ya, 400 adeti hane 11 numro 13'deki erbabı ziraata ve 100 adeti hane 34 numro 48'de kayıtlı yetime aittir. Müstecir olunan toplam sağman koyun 580 adet olduğuna göre geri kalan 620 baş hayvan çiftlik dışından birilerine kiraya verilmiştir. 580 adet sağman koyunun kiracısı 2 çobandır. Çiftlikte hayvanların büyük bir çoğunluğunun çobanlara ait olduğu görülmektedir. Çiftlikteki 2412 adet hayvanın 2006 adeti, 12 çobanın hanesinde kayıtlı görünmektedir. Çiftlikte bulunan çoban kahyası, 220 baş müstecir olduğu sağman koyun, 180 adet erkek, boz koyun olmak üzere 400 adet hayvandan gelir elde etmektedir. Hane 52 numro 69'da 1 çobanın sadece mesleğinden elde etmiş olduğu 600 kuruşluk geliri mevcuttur, hayvan varlığı bulunmamaktadır. Hane 14 numro 17'de kayıtlı erbabı ziraatın 60 sağman ve 55 erkek ve boz koyun, 2 öküz, 1 tay, 1 kısrağ ve 1 merkebtten oluşan 120 adet hayvanı bulunmaktadır. Mesleğinden gelir elde eden ve hayvanı olmayan hane 52 numro 69'daki çobanın erbabı ziraatın hayvanlarına çobanlık etme olasılığı yüksektir. Çünkü, erbabı ziraatın tasarrufunda 40 dönümlük mezru tarlası bulunmaktadır. Bireysel olarak ziraat ettiği tarla nedeniyle hayvanlarını otlatmak için bir çobana ihtiyaç duyacağı düşünülmektedir. Kâhya ve 11 çoban sadece hayvanlardan elde ettikleri gelirler bulunmaktadır. Çiftlikte çoban, çoban kahyası ve birkaç hanenin ek geçim kaynağı olan hayvanlar 1200 dönümlük ağıl merasını hangi ilişki çerçevesinde kullanabilmektedir? Çiftlik sahibi çobanlara hayvanları kiraya vererek gelir elde etmektedir. Bu sebeple ağıl merasını kullanmalarını sağlayabilir. Çiftlik sahibinden hayvan kiralayan 1 çoban kahyası ve 1 çobandır. Geriye kalan çobanlar için karşılıklı yükümlülüğü şekillendiren şey çiftlik ekonomisine, üretimine yapılan katkılardır. Çoban olmayan diğer çiftlik çalışanlarının kullanım alanlarına ilişkin durumlar biraz daha farklıdır. Farkı ortaya koyabilmek adına ortakçılık ilişkilerine bir göz atalım.

Çiftlikte hem kiracılık hem ortakçılık ilişkileri kurulmaktadır. 146 dönüm tarlanın 95 dönümlük kısmı hane 17 numro 23 ve hane 23 numro 33 tarafından kiraya verilmektedir. Arta kalan 51 dönümlük bölümün nereden ve kimden kiralandığı bilinmemektedir. 3 duhancı, 3 erbabı ziraat ve 1 bakkal köylülerden kiraladıkları tarlada kiracı konumundadır. 62 hane ve 152 numrolu çiftlikte 2 hane ve 8 numro ortakçılık ilişkisine girmektedir. 8 numrodan 2'si tasarrufunda bulunan mezru tarla üzerinden ortakçılık ilişkisine giren, Baltacı Manolaki ve Hacı Mehmed Ağa ve Şeriki Hasan Ağa'dır. Çiftlik ahalisinden 2 hane ve 4 numro tasarruflarında bulunan mezru tarla

üzerinden, 1 hane müstecir olunan tarla üzerinden ve 1 hane hem müstecir hem tasarrufundaki mezru tarla üzerinden ortakçılık ilişkisine girmektedir. Baltacı Manolaki 2'si çiftlik içinden, 9'u çiftlik dışından olmak üzere 11 erbabı ziraat ile, Hacı Mehmed Ağa ve Şeriki Hasan Ağa çiftlik ahalisinden 27 kişi ile ortakçılık kurmaktadır. Toplamda 38 ortağı olan çiftlik sahipleri yapılan ortakçılık münasebetinden 1/2 oranında pay almaktadırlar. Çiftlik sahiplerinden Baltacızade 2600 dönüm ve Hacı Mehmed Ağa ve Şeriki Hasan Ağa'nın tasarrufunda yer alan 4900 dönüm mezru tarla üzerinden ortakçılık yapmış oldukları görünmektedir. Köylülerin ortakçılık ilişkisi çerçevesinde ortak kullanım alanlarında hayvanlarını otlatabilmesi meselesine değinelim. Ortakçılık ilişkisinde bulunan çiftlik sahiplerinin tasarruflarında bulunan toplam 4900 dönüm mezru tarlayı ziraat edecek sürüm ve yük hayvanları yeterli değildir ve köylüler kendi sahip olduğu sürüm ve yük hayvanları ile tarlada çalışmaktadır. Yani toprak, hayvanların bir kısmı ve hayvan otlatma alanları çiftlik sahibi tarafından, gerekli hayvanların bir kısmı ve emek ortakçı köylüler tarafından karşılandığından bu paylaşım 1/2 oranında olmaktadır. Bu bağlamda çiftlik sahibi ve köylüler arasında gerçekleşen ortakçılık ilişkisinde ortak kullanım alanlarının etkisi de gözden kaçırılmamalıdır.

Çiftlik sahibi Baltacızade Manolaki ve köylüler arasında çiftlikteki ortak kullanım alanlarının kullanımı çerçevesinde şekillenen ilişkileri, karşılıklı yükümlülükleri ortakçılık, kiracılık ve hayvancılık bağlamında inceledik. Karşılıklı yükümlülüklerle beraber gelişen sosyal ilişkilerin bir uyum içerisinde olmadığı aşikardır. Her ne kadar bu döneme ait (Hicri 1260-1261 yıllara ait) yaşanmış olan çatışmalara ilişkin bir kanıt olmasa da geriye dönük değerlendirme yapabileceğimiz belgeler mevcuttur. Miladi 1 Haziran 1909 (Hicri 12 Cemâziyü'l-evvel 1327) yılında Menemen'e bağlı olan Aliaga Çiftliği'nin ahali ile o dönemde çiftlik sahibi olan Baltacızade Edvar Bey arasında yaşanan mera anlaşmazlığına dair mahkemeye intikal etmiş bir dava söz konusudur. Bu belgede Baltacızade tarafından ahalinin 30.000 dönümlük arazi ve mera alanlarını zorla kullanma ve bölüştürme yoluyla keyfi tasarruf ettiğine dair şikâyeti bulunmaktadır.²¹⁷ Şurayı devletçe verilen kararın uygulanması için gönderilen memurlara ahalinin çoluk

²¹⁷ BOA. BEO. 003569. 267635, s. 1. "...müte'arrızlar daha ziyade tecâvüze kıyâm ederek otuz bin dönüm mikdarı çiftlik ve arazi ve mer'anın taksîmine ve çiftçiler ile hayvanlarının tardına ve keyfe mâ yeşâü tasarrufa kıyâmetmekde bulduklarından..."

çocuklarını öne sürerek karşılık verdiği de eklenmektedir. Şurayı Devletçe arazi ve meraya saldırı gerçekleştirdiği ve sözleşmeyi ihlal ettiği gerekçesiyle çiftlik ahalisi suçlu bulunmuş ve ilgili dava dahiliye nezaretine sevk edilmiştir.²¹⁸

Soburca- Çakırbeyli Karyesi²¹⁹

Soburca (Sobice) Kazası'na bağlı Çakırbeyli Karyesi'nin sahibi defterde yazılı değildir. “*Teşrifât-ı hümayûn kisedârı izzetlü Ahmed Azi Efendinin Aydın Sancağında kâin Subice kazasında mutasarrıf olduğu Boydere ve Çakırbeğli nâm çiftliği toprağında başka mülk-i müşterâsı olan beş aded haneleri çiftlik-i mezkûr mültezimi sâbık müteveffâ Râşid ağanın malıdır.*”²²⁰ Şeklinde açıklama ile yer alan belgede Mutasarrıf'ın Ahmed Azi (İzzi) Efendi ve mültezimin Raşid Ağa olduğu anlaşılmaktadır.

Çiftlikte büyük bir gelir ve emlaka sahip olan “*Çakırbeyli ve Boyderesinin Der-aliyye'den amedi kalemi hulefası mümeyyizanından Ahmed Rı'fat (silik) Bey Efendi*”²²¹ nin 1000 dönümlük merası bulunmaktadır. Ayrıca herhangi bir açıklama yapılmadan kayda alınan 500 dönümlük gayrimezru tarlası bulunmaktadır.

Çiftlikte 56 haneden 47 hanenin hayvanı bulunmaktadır. Çiftlikte bulunan 491 adet hayvanın 21 adeti Ahmed Efendi'ye aittir. 16 öküz, 2 bargir ve 3 sağman ineği bulunmaktadır. 10 hane 19 öküzü kiraya vermektedir ve bu hanelerin ekili tarlaları bulunmamaktadır. Öküzü kiralayanlar defterde kayıtlı değildir. Bağımsız küçük toprak sahiplerinden 3 hanenin sürüm hayvanı bulunmamaktadır. 491 adet hayvanın 1000 dönümlük merada otlatılabileceği düşünülmektedir. Fakat, karşılıklı yükümlülükler çerçevesindeki ilişkiyi anlamak için köylülerin ekili tarla üzerindeki konumuna bakılması önem arz etmektedir.

Amedi Kalemi Ahmed Efendi 1260 ve 1261 yılında müştereken ziraat edilen 1000 dönümlük tarlada ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Bu ortakçılıkta “*şeriklikte*” 1260 yılı

²¹⁸ BOA. BEO. 003569. 267635, s. 2. “...gerek Baltacıoğlu veresesinin taht-ı tasarrufunda bulunan Ali ağa çiftliğine ve gerek bâ-sened-i hâkânî tasarruf edilen sâir mahallere vâki' olan müdâhalât ve tecâvüzâtın men'i için usûl ve nizâmât-ı mevzû'anın sûret-i tibkiyyesinde hükümet-i mahalliyece tedâbir-i mü'essire ve şedide icrâ ve mütecâvizleri haklarında dahi ta'kibât-ı kânuniye ifâ edilerek arazi mutasarrıflarıyla hazîne-i celîlenin vikâye-i hukûku esbabının istikmâli husûsunun taraf-ı vilâyete li-ecli't-tebliğ dâhiliye nezâretine havâlesi tezekkür kılındı.....” kararı verilmiştir.

²¹⁹ BOA. ML. VRD: TMT., 2538.

²²⁰ BOA. A. MKT. UM. 267. 00011. 001, s.1.

²²¹ BOA. ML. VRD: TMT., 2538.

gelirinden düşülen öşür oranının %5 olduğu göze çarpmaktadır. Öşür düşüldükten sonra Ahmed Efendi'nin tarladan elde ettiği 1260 yılı gelirinin (25,422 kuruşun) %47'sini (12,042 kuruşunu) Boyderesi'nden Kenan Bey'e verdiği ve kendisine gelirin %53'ünü (13,380 kuruşu) aldığı dikkat çekmektedir.

Köylülerin kendi hanesinde temettüatına yansıyan, çiftlik ağası Ahmed Efendi ve çiftlik ağası Raşid Ağa ile yapmış olduğu ortaklıktan hisseleri “şeriki hisseleri” mevcuttur. Raşid Ağa'nın çiftlikte kaydı bulunmadığından yorumumuzu Ahmed Efendi'nin tarlası üzerinde yoğunlaştıracamız. Yani müştereken yapılan ziraattan Raşid Ağa ve Ahmed Efendi'nin payına düşenleri ortak hesaplayacağız ve hisselerin oranını yazarken ikisini de çiftlik sahibi adıyla anacağız. Bu durumda toplamda 10,854 kuruşluk hisse alan 23 hane, Ahmed Efendi'nin tarlasındaki hangi yılın gelirlerine ortak olmaktadır? Kenan Bey'in payı sabit kalmak koşulu ile, köylüler 1260 gelirlerine ortak olursa, %42 oranında bir paya sahip olup, çiftlik sahibi %11 oranında pay almış olacaktır. Köylülerin 1261 yılı gelirlerinin ortağı olduğunu varsayarsak, köylüler 27,000 kuruş olan hissenin 10,854 kuruşluk kısmına yani, %40,2'lik bir paya sahip olacaktır. Ve böylece çiftlik sahibine dağılımdan düşen pay %59,8 olacaktır. Köylüler hem 1260 hem 1261 gelirlerine ortak ise, toplam hisse olan 52,422 kuruşluk toplamdan 10,854 kuruş hisse olarak %20,7 paya sahip olacaktır. Çiftlik sahibi %56,3 oranında pay almış olacaktır. Köylülerin hangi yıl veya yılların gelirine ortak olduğu kayıtlardan anlaşılmamaktadır. Fakat, ortaklık ilişkilerinde çiftlik sahibinin almış olduğu payın ortalama 1/2 oranında olduğu düşünülürse, yani köylülerin ya 1261 yılı ya da hem 1260 hem 1261 yılı ortağı olduğu varsayılırsa, paylaşımların niteliği nasıl olmaktadır? Ortaklık ilişkilerinde daha evvel bahsettiğimiz gibi toprağı ve gerekli hayvanların tamamını karşılaması sonucu çiftlik sahibi 2/3 oranında pay alarak köylü ortakçısına 1/3 oranında pay vermektedir. Fakat hem sürüm hem yük hayvanlarının tamamına sahip olmaması nedeniyle, yani 16 öküz ve 2 bargirin 1000 dönümlük mezru tarlayı ziraat etmek için yetersiz gelmesi nedeniyle Ahmed Efendi'nin pay oranı düşecektir. Bu durumda Ahmed Efendi'nin ortaklık münasebetinde gerekli toprağı, bir kısım hayvanı (çoğunlukla sürüm hayvanı) ve yanında hayvan otlatma alanı sağlayarak 1/2 oranında pay elde ettiği ortaya çıkacaktır. Bu da ortak kullanım alanlarının ortaklık ilişkilerinde oynadığı rolün kanıtı niteliğindedir.

Tablo 26: Soburca- Çakırbeyli Karyesi’nde Çiftlik Sahibi ve Ortakçılık İlişkileri

Müşterek Tarla	1260 Yılı Geliri	Öşür (-)	1260 Yılı Brüt Geliri	Kenan Bey Hissesi	1260 Yılı Net Gelir	1261 Yılı Geliri	Toplam
Dönüm	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
1000	26,760	1,338	25,422	12,042	13,380	27,000	40,380

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2538, s. 22.

Ahmed Efendi’nin tasarrufunda bulunan 500 dönümlük mezru tarlasından elde ettiği gelir 6,125 kuruştur. Küçük bağımsız toprak sahipleri de mevcuttur. Tasarruflarında bulunan 169 dönüm mezru tarlayı ziraat eden 12 hane bulunmaktadır ve hepsi erbab-ı ziraattır. 10 hane hem tasarruflarındaki tarlayı bireysel ziraat etmekte hem de çiftlik ağalarıyla ortaklığından gelir elde etmektedir. Bu durumda çiftlik sahibi ile ortakçılık ilişkisine giren hanelerin çiftlik sahibine ait mezru tarlada angarya hizmetler verebileceği akla gelmektedir. Çiftlik sahibinin toplamda ekili tarlası 1500 dönüm, sahip olduğu sürüm hayvanı 16 adettir. 16 adet öküzün yanında köylülerin hayvanlarının ve emeğinin kullanıldığı aşıkardır. Şöyle ki, ortakçılık ilişkisi kurulan Kenan Bey “Bey” lakabından anlaşılacağı üzere nüfuzlu bir şahsiyettir. Çiftlik sahibi ve Kenan Bey tarım işçiliği yapamayacağına göre, ya çiftlikte bulunan 11 ırgad ve 5 hizmetkarı ücret karşılığı tarlada çalışacaktır ki hepsinin yeterli sürüm hayvanı bulunmamaktadır. Ya da ortakçılık ilişkisine giren haneler kendi hayvanları ile birlikte hem müşterek tarla hem de tasarrufunda bulunan mezru tarla üzerinde çalışacaktır. Köylülerin bu çerçevede hayvanlarını 1000 dönümlük merada otlattığı tahmin edilmektedir.

Çiftlik sahibi ve ahali arasında yaşanan mera anlaşmazlığının bir diğer örneği Çakırbeyli Çiftliği’nin Adnan Bey’in (Adnan Menderes) tasarrufunda olduğu dönemde yaşanmıştır. Bu dava Miladi 5 Ocak 1910 (Hicri 23 Zilhecce 1327) yılında meydana gelmiştir. Davaya konu olan mera, 400 nüfuslu karyenin sınırları içerisinde yer almaktadır. Hayvanlarını ilgili merada otlatmaktan yoksun olan köylü hükümetten yardım istemişlerdir.²²² Şuray-ı Devlet meranın ahalice önceden nasıl kullanılıyorsa öylece

²²² BOA. DH. MUİ. 00047. 00041, s. 3. “Dört yüz nüfûstan ibâret karyemizin ma’lûmü’l-hudûd mer’ası yedimizde mahfûz i’lâmla inde’l-muhâkeme karyemizde ifâsına geçen sene hükm verildiği halde işbu hükm

kullanımına ve bu süreçte çiftlik sahibi ve kiracısının katiyetle müdahale etmemesine karar vermiştir. Fakat verilen karara Miladi 26 Mart 1910 (Hicri 14 Rebiülevvel 1328) tarihli belgede konu olduğu gibi Adnan Bey itiraz etmiştir. Adnan Bey'in itirazı sadece hukuki değil fiili de olmuştur. Adnan Bey'in jandarmalar aracılığıyla meraları zorla ziraat ettirdiği ve çiftlik kiracısının mera alanlarını tarıma açmaya teşebbüsü dikkat çekmektedir. Ahali tarafından yapılan şikayetler üzerine Aydın Valisi tarafından Adnan Bey'in iddia edildiği gibi hukuki itaatsizliğinin olmadığı vurgulanmıştır. Yani, bu davada Adnan Bey lehine karar verilmiştir.²²³

2.5.2. Çiftlik Sahiplerinin Kayıtlı Oldukları Mahallede Kayıtlı Olan Otlak Tarlaları

Aşağıda yer alan iki çiftlikte çiftlik sahiplerinin kaydı bulunmamaktadır. Çiftlik sahiplerinin kayıtlı buldukları mahalledeki emlaklarına baktığımızda, her ikisinin de sahip olduğu otlak tarlalarına rastlıyoruz. Otlak tarlalarının nerede olduğu yazılı olmasa da bu iki ortak kullanım alanlarının adı geçen çiftliklere ait olduğu tahmin edilmektedir.

Alaşehir-Akkeçilü Çiftliği²²⁴

Alaşehir Kazası'na bağlı Akkeçilü Çiftliği'nin sahibi Berberzade Hacı Mehmed Ağa'dır ve çiftlikte kaydı bulunmamaktadır. Çiftlik sahibinin kayıtlı olduğu Alaşehir Kadısının Mahallesi'nde²²⁵ 500 dönüm "otluğ tarlası" kayıtlıdır. Kayıtlı olan otlığın

hilâfında meclis-i idâre-i livâ kararıyla karyemiz kurbündeki çiftlik Hacı Adnan Beğ'e teslim mahalline sevk olunan jandarma müfrezesi vâsıtasıyla cebren ziraat ettirilmekte....hayvanâtımız meydanda ziraatımız yüzüstü kaldı bundan başka mer'amız hayvanâtımıza tahsîs olunmuş mahallimiz yoktur merhametinize sığınarak adâlet bekleriz"

²²³ BOA. DH. MUİ. 00075. 00061, s. 3. "...işbu iş'âr-ı âcizîden haberdâr olan diğer taraftan edilen şikâyete binâen istifsâr-ı keyfiyet buyrulduğu anlaşılmuş ise de vilâyet muktezâ-yı ma'deletin ifâsıyla bi't-tabî' mükellef olmakla beraber evâmîr ve nizâmât-ı mevcûde dâiresinde bir taraftan lehinde karar ittihâz etmeye mecbûrdur bu ise dâimâ diğer taraftan adem-i memnûniyyetini ve şikâyetini bâdî olarak fazla muhâberât ve mu'âmelâtı tevliid etmektedir benâberin bu babda cereyân eden mu'âmele bundan ibâret olduğunu ve müstakillen bu misillü şikâyâta ehemmiyet verilmemesi lüzûmunu arz eylerim ol bâbda emr ve irâde hazret-i men lehü'l-emrindir. Aydın Valisi".

²²⁴ BOA. ML. VRD: TMT., 1424. Berberzade Hacı Mehmed Ağa 22 kişi ile 2500 dönümlük mezru tarlada 1260 yılı için ortakçılık ilişkisine girmektedir. 1,5 'ar dönüm bağ ve bahçesi bulunmaktadır. 113 adet hayvanı (50 si koyundur) bulunan Berberzade' nin geliri 11657 kuruştur. Alaşehir Kazası'nda Himmed Ağa'dan sonra en çok gelire sahip kişidir.

²²⁵ BOA. ML. VRD: TMT., 1432. Alaşehir mahalleleri ile alakalı daha fazla bilgi için bkz. Ertan Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 3 Sayı 6, Yaz 2010, s. 213-236.

nerede olduğu yazılmamaktadır. Adı geçen alanın Akkeçilü Çiftliği'nde veya civar çiftliklerde olabileceği tahmin edilmektedir. Şayet Hacı Mehmed Ağa'nın kaydı bu çiftlikte olsaydı, durum daha fazla netlik kazanacaktı. Burada varsayımı güçlü kılan durum, Hacı Mehmed Ağa'nın çiftlikte kaydı bulunmamasından dolayı Akkeçilü Çiftliği'ne ait otlakların da mahalledeki kaydına işlenmiş olabilme ihtimalidir. Diğer bir ihtimal çiftlik sahibine ait bütün otlakların toplam dönümünün kayda yansiyebileceği hususudur. Yani, mahalledeki kaydında bulunan 299 dönüm otlak, çiftlik sahibinin farklı çiftliklerinde ayrı ayrı bulunan otlaklarının toplamı da olabilir.

22 haneden oluşan çiftlikte 216 adet hayvan bulunmaktadır. Fakat bu çiftlikte hayvanların otlatılabileceği mera, gayrimezru tarla veya otlak bulunmamaktadır. Çiftlikte bulunan toplam 6 ırgadın sahip olduğu hayvan sayısı 9'dur. Geri kalan hayvanların erbabı ziraat olarak yazılan çiftçilere ait olduğu görülmektedir. Ortakçılık “şeriklik” ilişkisi kuran her hanenin tarlayı sürmek için gerekli olan çift öküzü mevcuttur.

Hem ortakçılık hem kiracılık yapılan çiftlikte 22 haneden 14'ü ortakçılık yapmaktadır. Ortakçılıklar çiftlik dışı ve çiftlik sahibi ile yapılan ortaklıkları içermektedir. Ortakçılık yapan 14 haneden 8'i sadece çiftlik sahibi ile ortakçılık yapmakta, 3 hane ise hem çiftlik sahibi ile hem çiftlik dışından birileri ile ortakçılık yapmaktadır. Sadece çiftlik sahibi Berberzade Hacı Mehmed Ağa ile hane sahibi arasında yapılan ortaklıklarda çiftlik sahibi genellikle yarı yarıya (1/2) pay almıştır. Tarlasını kiraya veren tek hane, hane 9 da Hacı oğlu Mehmed'tir. Erbabı ziraat olan hane sahibi, 8 dönümlük tarlasından 25 kuruş gelir elde etmektedir ve tarlasını kime ve nereye kira verdiği kayıtlardan anlaşılmamaktadır. 2 hane şerikinin tasarrufunda bulunan mezru tarlasında ve 1'i şerikinin müstecir olduğu tarlasında şehirden ileri gelenlerle ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Bu hanelerden hane 8 ve 9 ortağı Şehirden Kasapzâde Hacı Mehmet Efendi'ye ait tarlada ortakçılık ilişkisi kurarak sırasıyla %12 ve %15 oranında paylar almaktadırlar. Kasapzade Hacı Mehmed Efendi'nin Akkeçilü Çiftliği'nde tarlası olduğu dikkat çekmektedir. Hane sahibi ve erbabı ziraat olan Koca Hüseyin oğlu Hasan 20 dönümlük Şehirden²²⁶ Kirlizade Mehmet Ağa'nın müstecir tarlasında ortakçılık yapmaktadır. Paylaşımları öşür düşmeden yarı yarıya yapılmıştır. Kirlizade Mehmet

²²⁶ Hangi şehir olduğu defterde yazmamaktadır. Çiftliğin Alaşehir Kazası'na bağlı olmasından dolayı Alaşehir olduğu düşünülmektedir.

Ağa'nın Akkeçilü Çiftliği'nde kiralamış olduğu tarlası mevcuttur ve kira bedeli deftere yansımamıştır. Adı geçen hane 8, 9 ve hane 20 dışında diğer haneler tasarruflarında bulunan 487 dönüm mezru tarla üzerinde ortakçılık ilişkisi kurmaktadır.

Çiftlik sahibi ile ortakçılık ilişkisi kuran 11 hanenin kendi hayvanlarının 500 dönümlük otlakta otlatıldığı tahmin edilebilir. Paylaşımın niceliğinde rol oynayan toprak ve hayvan varlığına bir göz atalım. Çiftlik sahibinin sadece toprak sağladığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sadece toprağın çiftlik sahibi tarafından sağlanıp hayvan gücünün ortakçı tarafından sağlanması ile paylaşım 1/2 oranında olmaktadır. Fakat, hayvanların üretimdeki tamamlayıcı rolü nedeniyle çiftlik sahibi ortakçıların hayvanlarına otlak sağlamak durumunda kalacaktır. Bu alanın da çiftlik sahibinin kayıtlı bulunduğu mahallede ve hanede kayıtlı olan 500 dönüm "otluğ tarlası" olduğu düşünülmektedir. Ziraat için gerekli olan hayvanların yanı sıra köylüye ait diğer hayvanların otlak kullanımı çiftlik sahibi ve köylü arasında karşılıklı yükümler çerçevesinde ilerlemektedir. Peki, çiftlik sahibi ile ortakçılık ilişkisi kurmayıp şehrin ileri gelenleri ile ortakçılık kuran haneler hangi yükümlülükler çerçevesinde otlığı kullanabilecektir? Çiftlik içerisinde ortakçılık eden hane 8 ve 9, ortakçısı Şehirde (hangi şehir olduğu yazmamaktadır) Kasapzade Mehmet Efendi'dir. Ortakçılık ilişkisi Kasapzade'nin müstecir olarak tasarrufunda bulunan tarlasında gerçekleşmektedir. Ortakçı Kasapzade çiftlik sahibine belli bir kira bedeli ödediğinden ve hane 8-9 kendi sürüm ve yük hayvanları ile ziraat gerçekleştirdiğinden hayvanlarını 500 dönümlük otlakta otlatabilecektir.

Alaşehir- Çakırcaali Çiftliği²²⁷

Alaşehir Kazası'na bağlı Çakırcaali Çiftliği'nin sahipleri "Alaşehir Kazasına bağlı Şeyhistan Mahallesi'nde mütemekkin Ali Ağazade Mehmed Bey²²⁸ ve Cami Kebir Mahallesi'nde mütemekkin Hacı Kazman Yetimi Raşid Mehmed" tir. Çakırcaali Çiftliği sahiplerinden olan Kazmanoğlu Yetim Mehmed'in kayıtlı bulunduğu Alaşehir Cami-i Kebir Mahallesi'nde²²⁹ adına kayıtlı 299 dönüm "otluğ tarlası" mevcuttur. Tarlanın

²²⁷ BOA. ML. VRD: TMT., 1463.

²²⁸ BOA. ML. VRD: TMT., 1438. (Hane 144, Numro 144.) 1000 dönüm mezru tarla üzerinden 14 kişi ile ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Bu ortakçılık ilişkilerinin 9'u adı geçen çiftlikteki köylüler ile yapılmaktadır. Ayrıca, kiraya verdiği 30 dönüm bahçesi bulunmaktadır.

²²⁹ BOA. ML. VRD: TMT., 1430. (Hane 137, Numro 137) Yetim üç yaşındadır. 562 dönüm mezru tarla üzerinden 8 kişi ile ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Bu ortaklıklardan 5'i adı geçen çiftlikteki köylüler ile

nerede olduğu hususunda bir bilgi yoktur. 299 dönüm “otluğu tarlası”nın Çakırcaali Çiftliği’nde kaydına rastlanmamaktadır. Otluğu tarlasının çiftlikte kaydı olmamasının nedeni, çiftlik sahibinin kaydının bahsi geçen çiftlikte bulunmamasıdır.

13 haneli çiftlikte 349 adet hayvan bulunmaktadır. 186 adet gelir getiren hayvan bulunmaktadır ve bu hayvanların 150 adetini küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. Arta kalan hayvanlar ise ziraata destekleyici güç olan sürüm ve yük hayvanlarıdır. Hayvanların otlakta hangi yükümlülükler çerçevesinde otlatıldığını anlamak için çiftlik sahibi ile köylünün ekili toprak üzerindeki ilişkilerine bakmak gerekecektir.

Çiftlikte hem ortakçılık hem kiracılık yapılmaktadır. 675 dönüm çiftlik sahiplerinin tasarrufunda bulunan tarlası ve 12 dönüm tasarrufunda bulunan tarlası olmak üzere toplamda 687 dönüm tarla üzerinde ortakçılık yapılmaktadır. Ortakçılık ilişkisinde bulunan toplam 10 hane, çiftlik içi, çiftlik dışı ve çiftlik sahipleri ile hisselerini paylaşmaktadırlar. Tablo 27’de kurulan ortakçılık ilişkilerinde çiftlik sahiplerinin çoğunlukla %22’den fazla pay aldığı görülmektedir.

Tablo 27: Alaşehir- Çakırcaali Çiftliği’nde Çiftlik Sahiplerinin Ortakçılıktan Almış Oldukları Paylar

Toplam Hisse	Çiftlik Sahiplerinin Payı	Ortak Sayısı	Çiftlik Sahipleri Payı
Kuruş	Kuruş	(Hane Sahibi Dahil)	%
1994,5	812,5	4	0,41
5278	1969	2	0,37
4400	964	5	0,22
2087	189	4	0,09
2027	906	2	0,45
644	322	2	0,50
5216	2608	2	0,50
540	180	2	0,33
2205	520	4	0,24
3237	954	6	0,29

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1463.

yapılmaktadır. 2 dönüm bağı ve 8 adet hayvanı bulunmaktadır. Ayrıca nakit mevcudu 11000 kuruş olarak kayda geçmiştir. Alaşehir mahalleleri ile alakalı daha fazla bilgi için; Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir’de Tarım ve Hayvancılık”, ss. 213-236.

Tablo 28: Çakırcaali Çiftlik Sahiplerinden Aliağazade Mehmet Efendi'nin Almış Olduğu Paylar

Toplam Hisse	Almış Olduğu Pay	Ortak Sayısı	Almış Olduğu Pay
Kuruş	Kuruş	(Hane Sahibi Dahil)	%
1994,5	553,5	4	0,28
5278	1969	2	0,37
4400	300	5	0,07
2087	189	4	0,09
2027	906	2	0,45
644	322	2	0,50
5216	2608	2	0,50
540	Yok	2	Yok
2205	180	4	0,08
3237	270	6	0,08

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 1463.

Tablo 28'de çiftlik sahiplerinden Aliağazade Mehmet Efendi'nin 1 kişi ile yapmış olduğu ortaklıktan %37-%50 oranında pay aldığı görülmektedir. Almış olduğu payların ortakçılara sağlamış olduğu ortak kullanım alanlarının rolü olduğu tahmin edilmektedir. Genelde ortakçı köylülerin gerekli sürüm ve yük hayvanını ve çiftlik sahibinin toprağı tedarik etmesi ile pay edilen oranlar 1/2 olmaktadır. Çünkü, ziraat için gerekli olan toprak sadece Ali Ağazade Mehmet Efendi'ye ait değildir. Çiftlik sahiplerinden Aliağazade'nin mahalle kayıtlarında da yeterli sürüm ve yük hayvan varlıklarına rastlanmadığından²³⁰ tarlaların ziraatı için gereken sürüm ve yük hayvanlarının köylü ortakçılar tarafından karşılandığı aşikardır. Üretim ilişkilerinin bileşenlerden biri olan sürüm ve yük hayvanlarının köylü ortakçı/ortakçılara ait oluşu, ziraatın tamamlanması açısından önemlidir. Çiftlik sahibi tarımsal üretimin devamlılığının sağlanması amacıyla köylü ortakçılarının hayvanlarını 299 dönümlük otlakta otlatmasına müsaade edecektir. Otlak alanı sağlaması ve çiftlik sahipleri iki kişi olduğundan toprağın bir kısmını tedarik etmesi nedeniyle Ağazade'nin ortaklıktan almış olduğu pay yer yer artmaktadır.

²³⁰ BOA. ML. VRD: TMT., 1438. Hane 144 numro 144, 4 adet hayvanı bulunmaktadır: 1 sağman camış, 1 boz camış, 1 bargir ve 1 buzağı.

2.5.3. Çiftlik Sahiplerine Ait Ortak Kullanım Alanları Bağlamında Tire Çiftliklerinin Sınırları (18. ve 19. Yüzyıl)

Tire Kazası'na bağlı bazı çiftliklerde ortak alanların ziraata açılarak ve çiftlik sahibinin tasarrufuna geçerek hem çiftliklerin oluşmasında hem de çiftliklerin sınırlarının genişlemesinde büyük rol oynadığına dair birtakım ipuçları bulunmaktadır. 1788 yılından başlayarak, 1845, 1850, 1883 ve 1895 yıllarına dair bilgilerle bu ipuçlarının izini süreceğiz.

Nagata, eserinde 1788 yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterlerde Tire Voyvodası Yeğen Mehmet Ağa'nın çiftlikteki varlıklarını incelemiştir. Bu incelemede 1788 yılında Tire Rahmanlı²³¹, Subaşı ve Tulum Çiftliklerinde mera kayıtlarına rastlanmıştır.²³² Rahmanlar Çiftliği'nde "mer'a ve kovalık min haysil mec'u 1500 dönüm", Tulum Çiftliği'nde "boz mer'a ve kovalık ber-vech-i tahmin 1500 dönüm", Subaşı Çiftliği'nde "boz mer'a ve kovalık ber-vech-i tahmin 2000 dönüm" ortak kullanım alanı mevcuttur. 1845 yılı Temettuat defterlerinde adı geçen 3 çiftlikte ortak kullanım alanlarına rastlanmamaktadır. Bu bilgiler bize 1788 yılından 1845 yılına kadar geçen 57 yıllık süreçte, ortak kullanım alanlarının daraldığını ve alanların tahvili ile çiftliklerin genişlediğini gösterilebilir.

Tablo 29: 1788 Yılı Tire Voyvodası Yetim Mehmed Ağa'nın Tire Kazası'na Bağlı Çiftliklerin Dökümü

Kaza Adı	Çiftlik Adı	Tarla Dönümü/Kıta	Otlak Dönümü/Kıta
Tire	Rahmanlı Çiftliği	500	1500
Tire	Tulum Çiftliği	1500	1500
Tire	Subaşı Çiftliği	1000	2000

Kaynak: Yuzo Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftliks) of the Notables in Western Anatolia*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo, 1976, s. 8-10.

²³¹ Rahmanlar Çiftliği olduğu düşünülmektedir.

²³² Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftliks) of the Notables in Western Anatolia*, s. 8-10.

Tablo 30: 1844-45 Temettuat Defterlerine Göre Tire Kazası'na Ait Çiftliklerin Dökümü

Kaza Adı	Çiftlik Adı	Tarla Dönümü	Otlak Dönümü
Tire	Akçameşhed Çiftliği	Yok ²³³	Yok
Tire	Rahmanlar Çiftliği	78 Dönüm Müstecir Tarla	Yok
Tire	Tulum Çiftliği	252 Dönüm Müstecir Tarla	Yok
Tire	Subaşı Çiftliği	338 Dönüm Müstecir Tarla	Yok
Tire	Yeni Çiftlik	264 Dönüm Müstecir Tarla	Yok
	Toplam	932 Dönüm Müstecir Tarla	

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 2728 (Akçameşhed), 2740 (Rahmanlar), 2701 (Tulum), 2690 (Subaşı), 2694 (Yeni Çiftlik).

Fransız Edebiyatçı ve devlet adamı olan Lamartine, “1848 seçimlerinde aldığı ağır yenilgiden sonra, 24 Nisan 1849’da sadrazam Mustafa Reşit Paşa’ya ve onun aracılığıyla Sultan Abdülmecit’e yolladığı mektuplarla Osmanlı’dan, İzmir veya İzmit’ten modern yöntemlerle işleteceği bir çiftlik için imtiyaz istemiştir.”²³⁴ “Sadrazam, adamlarından Baltacı Manulaki’ye ait çiftlikleri kendi adına satın alır ve Lamartine’e bir sözleşme karşılığında kiralar.”²³⁵ Lemartine’e kiralanan “çiftlikler, 38.500 dönümden ibaret olup, bugünkü Tire Kazası’ndaki Meşhet Çiftliği, Yeniçiftlik ve Hayrettin çiftlikleriyle Tulum, Subaşı, Rahmanlar, Işıklar çiftliklerindeki tarla, dükkân, değirmen, mera, ağıl ve zeytinlik hâsılatlarıyla koyun hâsılatlarının gelirinden ibaretti.”²³⁶ Fakat, 1844-45 yıllarında yani, Lemartine’e kiraya verilmeden 5-6 sene öncesinde bu çiftliklerde (Işıklar ve Hayreddin Çiftliği dışında)²³⁷ bulunan toplam tarla büyüklüğü 932 dönüm (müstecir tarladan) ibarettir (Bkz. Tablo 30).

²³³ Sadece hayvancılık yapılmaktadır.

²³⁴ Haykıran, A.g.t., s.101-102. “Lamartine’in vekili Charles Rolland ile imzalanan 16 Muharrem 1266 tarihli sözleşmenin birinci maddesi şöyledir; “*Evvla bila istisnaen kaffe-i müstemilat ve mülhakatı yirmi bin dönüm kadar merasıyla malumü’l-hudut Akçameşhet Çiftliği’nde ve saniyen sekiz bin dönüm sahası olan Tulum ve Subaşı Çiftliği’nde ve salisen Hayreddin Çiftliği ile beraber beş bin beş yüz dönüm merası olan Yeniçiftlik Mahallesi’nden ve rabian takriben beş bin dönümden ibaret olan Rahmanlar ile Işıklar Çiftliği’nden mürekkep olarak mecmuu tahminen otuz sekiz bin beş yüz dönüme baliğ ve Tire kazasında vaki olarak devletlü fehametlü Reşit Paşa hazretlerinin mülkü olup bu kere mahsusan saltanat-ı seniye canibinden iltizam buyrulan araziyi yirmi beş sene müddet-i muayyene ile bin sekiz yüz elli sene-i iseviyesi ibtidasından bin sekiz yüz yetmiş beş sene-i iseviyesi ibtidasına kadar Mösyü dö Lamartine’e icar buyurmuştur.*” Ahmet Refik Altınay, *Lamartine’in Türkiye’ye Müracaat Kararı, İzmir’deki Çiftliği 1849-1853*, İstanbul 1925, s. 30.’den aktaran Haykıran, A.g.t., s.101-102.

²³⁵ Haykıran, A.g.t., s.102-103.

²³⁶ Haykıran, A.g.t., s.104.

²³⁷ Bu çiftliklerin temettuat kayıtlarına ulaşılamamıştır.

Burada asıl dikkat çeken husus, 1844-45 yıllarına ait temettuat defterlerinde Tire Akçameşhed Çiftliği'nde herhangi bir arazi türüne dair kayıt bulunamazken, 1850 yılında Lamartine'nin kiracılığı döneminde, alınan kira bedellerinden anlaşılacağı üzere Akçameşhed'in aslında çeşitli arazilere sahip olduğudur. Tablo 30'a bakıldığında, mera, otlak gibi ortak alanlar dahil, ekili/ekili olmayan hiçbir tarlaya rastlanılmamaktadır. Tablo 31'deki bilgilerden, çiftlikte; değirmen, dükkân, kahve, han, bahçe, zeytinlik, rençber hanı ve en önemlisi *mera icaresi ve eşcâr gölgesi* bulunduğu anlaşılmaktadır.²³⁸

Tablo 31: 1850 Yılında Lamartine'e Kiralanan Çiftlikler ve Hasılatların Dökümü

Akçameşhed Çiftliği	Değirmen	4200
	Dükkân ve kahve ve han	1400
	Bahçe icaresi ve ta'yinâtı	1500
	Mera icaresi ve eşcâr gölgesi	700
	Rençber hanesi icaresi	900
	Zeytinlik hasılatı	500
	Tarla icaresi	10000
	Toplam	19200
Tulum Çiftliği	Dükkân icaresi	700
	Koyun hasılatı	2875
	Tarla icaresi	6000
	Toplam	9575
Yeniçiftlik ve Hayreddin Çiftliği	Dükkân icaresi	200
	Koyun kıstı	4600
	Tarla icaresi	7000
	Toplam	10800
Subaşı Çiftliği	Tarla	2500
	Toplam	2500
Rahmanlar Çiftliği	Koyun Hasılatı	1380
	Tarla İcaresi	2600
	Işıklar tarlalarının icaresi	2500
	Toplam	6480

Kaynak: Aysun Sarıbey Haykıran, "Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)", *E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi*, 2013, s. 103-104.²³⁹

²³⁸ Akçameşhed (Meşhed) Çiftliği'nin sınırlarındaki (toprak büyüklüğüne) değişime dair bilgilere daha sonra değinilecektir.

²³⁹ Tablolar, Ahmet Refik Altınay'ın adı geçen eserindeki bilgilerden yararlanılarak Aysun Sarıbey Haykıran tarafından hazırlanıp aktarılmıştır. Daha fazla bilgi için Bkz. Ahmet Refik Altınay, *Lamartine'in Türkiye'ye Müracaat Kararı*, İzmir'deki Çiftliği 1849-1853, İstanbul 1925.

“II. Abdülhamid, Aydın Emlak-ı Hümayun içerisinde sahip olduğu on dokuz çiftliğin²⁴⁰ arazilerinin bir kısmını H.1301 (M. 1883/1884) tarihinde satın almıştır.”²⁴¹ Bu çiftlik arazilerinin bir bölümüne ait dökümler Tablo 32’de verilmiştir.

Tablo 32: 1883 Yılında Emlak-ı Hümayun’a İlave Olunan Aydın Vilayeti Dahilindeki Çiftliklerin Bazılarının İsim ve Dönüm Miktarı²⁴²

Mahalli	Atık Dönüm	Cedid			Sened Tarihi	Mülâhazat
		Arşın Mezra	Evlek	Dönüm		
İzmir Sancağı Tire Kazası	2980	-	-	-	29 Muharrem 1301 (Miladi 30 Kasım 1883)	Tulum Çiftliği arazisinden tarla
İzmir Sancağı Tire Kazası	1100	-	-	-	29 Muharrem 1301	Tulum Çiftliği arazisinden mera
İzmir Sancağı Tire Kazası	6550	-	-	-	29 Muharrem 1301	Subaşı Çiftliği arazisinden tarla
İzmir Sancağı Tire Kazası	1000	-	-	-	29 Muharrem 1301	Subaşı Çiftliği arazisinden mera
İzmir Sancağı Tire Kazası	4250	-	-	-	29 Muharrem 1301	Rahmanlar Çiftliği arazisinden tarla
İzmir Sancağı Tire Kazası	1000	-	-	-	29 Muharrem 1301	Rahmanlar Çiftliği arazisinden mera
İzmir Sancağı Tire Kazası	2290	497	97	783	25 Safer 1301 (Miladi 26 Aralık 1883)	Meşhed Çiftliği ²⁴³ arazisinden
İzmir Sancağı Tire Kazası	3280	354	155	1202	25 Safer 1301	Meşhed Çiftliği arazisi
İzmir Sancağı Tire Kazası	200	64	13	73	25 Safer 1301	Hayreddin Çiftliği arazisinde tarla

Kaynak: Aysun Sarıbey Haykıran, “Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)”, *E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi*, 2013, s. 124-130.

²⁴⁰ “Bu çiftliklerden; Tepeköy, Hamidiye (Özbey), Yeniköy, Ahmetli, Sepetçiler, Arapçı ve Eğerci köylerindeki İzmir Sancağı Torbalı Kazası’na bağlı iken, Rahmanlar, Eğerci, Kırbaş, Yeniçiftlik, Koldere, Arapçı, Tulum, Naime, Bülbülderesi, Tepeköy, Dereköy, Ahmetli, Abidiye, Meşhet, Selâtin, Yeniköy, Ayaklıkırı, Işıklar ve Mecidiye köyleri arazilerinde kurulan çiftlikler ise idari açıdan İzmir Sancağı Tire Kazası’na bağlıydılar.” Haykıran, A.g.t., s. 117.

²⁴¹ Haykıran, A.g.t., s. 124.

²⁴² Arazi büyüklükleri senet numaraları ile birlikte tek tek verilmiştir, bu çalışmadaki tabloda ise toplam büyüklükler esas alınmıştır.

²⁴³ Akçameşhed Çiftliği olduğu tahmin edilmektedir.

“XIX. yüzyılın sonlarında Baltacı Manolaki'nin Tire ve Torbalı Kazalarındaki çiftlikleri aile üyelerinden Aristidi Baltazzi'ye geçer. Aristidi'ye geçen çiftliklerin dökümünü Düyun-u Umumiye'nin kuruluşundan sonra meydana gelen alacak verecek ilişkilerine ilişkin bir belgeden öğreniyoruz.”²⁴⁴ Belgede yer alan çiftlikler Tablo 33'te verilmiştir.

Tablo 33: 1895 Aristidi Baltazzi'ye Ait Tire Kazası'na Bağlı Çiftliklerin Dökümü

Kaza Adı	Çiftlik Adı	Tarla Dönümü/Kıta	Otlak Dönümü/Kıta
Tire	Meşhed Çiftliği ²⁴⁵	5.297/346	8.353/200
Tire	Rahmanlar Çiftliği	7.180/413	2.200/88
Tire	Tulum Çiftliği	4.470/310	741/20
Tire	Subaşı Çiftliği	4.150/160	2175/20
Tire	Yeni Çiftlik Maa Hayrettin ²⁴⁶	2.652/190	2.859/10

Kaynak: Aysun Sarıbey Haykıran, “Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)”, *E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi*, 2013, s. 109-111.

1788 yılından 1845 yılına doğru çiftliklerin ortak kullanım alanlarının yok olduğuna daha önce değinmiştik. 19. yüzyıl sonlarına doğru çiftliklerin ortak kullanım alanlarına bakıldığında ortak kullanım alanlarının varlığı dikkat çekmektedir. Bu değişimin ana sebebi sürekli ortak kullanım alanlarının ziraata açılarak tahvilinin gerçekleşmesidir. Ortalama 50 yıllık bir süreçte hem ortak kullanım alanlarında hem ziraat edilen tarlalarda gerçekleşen artışın nedeni başka yerlerde aranmamalıdır. Yıllara bağlı olarak otlakların ve tarlaların dönümünde yaşanan azalma ve artışlar çiftliklerin parçalanarak (parsellenerek) başka çiftliklerin kurulmasının da bir işareti gibi görünüyor.

Tire Kazası'nda bulunan çiftliklerin sınırlarında yıllara göre yaşanan değişimler göze çarpmaktadır. Tulum Çiftliği'nin²⁴⁷ 1788 verilerine göre sınırları 1500 dönüm tarla, 1500 dönüm otlak olmak üzere 3000 dönümden oluşmaktadır. 1844-45 yılı temettüat

²⁴⁴ Haykıran, A.g.e., s. 107-108. “Duyun-u Umumiye' nin kurulmasından sonra Galata bankerlerinden yapılan borçlanma bitmiş, Hükümete uzun süre borç veren Aristidi Baltazzi, Maliye Nezareti'ne borçlu çıkmıştır. Baltazzi'nin devlete iltizam ihalelerinden dolayı 49.000 lira borcu tespit edilmiştir.”

²⁴⁵ Akçameşhed Çiftliği olduğu tahmin edilmektedir.

²⁴⁶ Yeni Çiftlik ile Hayrettin Çiftliği olduğu tahmin edilmektedir.

²⁴⁷ BOA. ML. VRD: TMT.,

defteri kayıtlarına göre sınırları 252 müstecir tarladan ibarettir. 56 yıllık süreçte sınırların azaldığı dikkat çekse de bununla ilgili olasılıklara daha sonra değineceğiz. 1883 yılında II. Abdulhamid'in satın aldığı bu çiftliğe ait toprak büyüklüğü 2980 dönüm tarla, 1100 dönüm otlak olmak üzere toplam 4080 dönümdür. 1788-1883 yılları arasında çiftliğin sınırlarının genişlemesi yeni otlakların (ortak alanlar) tarlaya tahvili ile gerçekleşmiş, hayvan otağı olarak kullanılan alanlarda azalma yaşanmıştır. 1895 yılında tasarrufu Aristidi Baltazzi'ye geçen bu çiftliğe ait toprak büyüklüğü 4470 dönüm tarla ve 741 dönüm otlak olmak üzere toplamda 5211 dönüme ulaşmıştır. 1883-1895 yılları arasında ekili tarlanın oranı ortak alanların çiftliğe dahil edilmesiyle artarak kullanılan hayvan otağında azalma yaşanmıştır. Yani, çiftliğin genişlemesi hem yeni otlakların çiftliğe dahil edilmesiyle hem de eskiden çiftlikte hayvan otağı olarak kullanılan alanların tarıma açılmasıyla sağlanmış görünmektedir. Yıllara göre, Tulum Çiftliği'nin sınırlarındaki değişim çiftliklerin oluşumunda ve genişlemesinde ortak alanların rolünü açıklar niteliktedir.

1788 yılında Tire Kazası'na bağlı Subaşı Çiftliği'nin²⁴⁸ sınırları 1000 dönüm tarla ve 2000 dönüm otlaktan oluşmaktadır. 1844-45 temettuat kayıtlarından bu çiftliğin sınırlarının 338 dönüm müstecir tarladan ibaret olduğu görülmektedir. 1883 yılında aynı adlı çiftliğin 6550 dönüm tarla ve 1000 dönüm otlakla sınırlarını 2-3 kat genişlettiği görülmektedir. 1788-1883 yılları arasında ekili tarlada artış, otlaklarda ise azalma yaşanmıştır. Ekili tarlada yaşanan artış otlaklarda yaşanan azalışı karşılamadığından çiftliğin yeni otlakları sınırlarına dahil ettiği ve eskiden hayvan otağı olarak kullanılan yerlerin de tarıma açıldığı söylenebilir. 1895 yılında bu çiftlikte 4150 dönüm tarla ve 2175 dönüm otlak bulunmaktadır. 1883-1895 yılları arasında ekili tarla oranında azalış ve otlaklarda bir artış olduğu görülmektedir. Bu veriler bize çiftlikte tarımdan hayvancılığa doğru bir geçiş yaşandığını işaret ediyor olabilir.

Tire Kazası'na tabi Rahmanlı/Rahmanlar Çiftliği'nde²⁴⁹ de ortak alanların çiftlik oluşumundaki rolü gözle görülür şekildedir. Yıllara göre Rahmanlar Çiftliği'nde yaşanan değişim şu şekildedir; 1788 yılında çiftlikte 500 dönüm tarla ve 1500 dönüm ortak kullanım alanı mevcuttur. 1845 yılına gelindiğinde çiftlikte sadece 78 dönüm müstecir

²⁴⁸ BOA. ML. VRD: TMT., 2690.

²⁴⁹ BOA. ML. VRD: TMT., 2740.

tarla mevcuttur ve ortak kullanım alanı bulunmamaktadır. Yani, bu çiftlik başka bir çiftlik oluşumu için alanını daraltmış gibi görünmektedir. 1883 yılında Rahmanlar Çiftliği'nin II. Abdülhamit'in satın aldığı dönemdeki tarla büyüklükleri şu şekildeydi; 4250 (atik dönüm) tarla, 1000 dönüm (atik dönüm) mera. 1895 yılına gelindiğinde, Rahmanlar Çiftliği'nde 7180 dönüm 413 kıta tarla, 2200 dönüm 88 kıta otlak bulunmaktadır (Bkz. Tablo 34). Rahmanlar Çiftliği özelinde, çiftliklerin sınırlarının bu denli genişlemesinin ortak kullanımda olan alanların tarıma açılması ile alakalı olabileceği düşünülmektedir. Çiftlik sahibi tarafından "çitlenerek" tasarruf altına alınan otlakların zamanla tarıma açılması ve başka yeni otlakların tasarruf altına alınarak çiftliklerin sınırlarının genişlediği görülmektedir. 1883 yılından 1895 yılına doğru hem otlak hem tarlanın sınırları genişlemiştir. 1000 dönüm otlak, 2200 dönüm; 4250 dönüm tarla 7180 dönüme yükselmiştir. Demek ki, tasarruf altına alınan eski otlak tarıma açılmış ve buna ek olarak yeni otlakların bir kısmı da tarıma açılarak kalan kısmı hayvan otlağı olarak kullanılmıştır. 1788-1895 yılları arasında çiftliğin sınırları 2000 dönümden 9380 dönüme doğru artış göstererek 4-5 kat genişlemiştir.

Tablo 34: 1788-1895 Yılları Arasında Rahmanlar Çiftliği'nin Sınırlarındaki Değişim

Yıllar/Tarla Türü	Çiftlik Sahibi	Tarla Dönümü/Kıta	Mera Dönümü	Otlak Dönümü/Kıta	Toplam Dönüm/Kıta
1788	Tire Voyvodası Yetim Mehmed Ağa	500	-	1500	2000
1844-45	Baltacı Manolaki	78 Müstecir Tarla	-	-	78
1883	II. Abdulhamid	4250 (atik dönüm)	1000 (atik dönüm)	-	5250
1895	Aristidi Baltazzi	7180/413	-	2200/88	9380/501

Kaynak: Yukarıdaki tablolardan derlenmiştir (Bkz. tablo 29,30,32 ve 33).

Meşhed Çiftliği'nin sınırlarındaki değişim diğer çiftliklerden farklı bir grafik çizmektedir. Meşhed Çiftliği'ne dair ilk verilere 1844-45 yılındaki temettuat defterlerinde rastlamaktayız (Bkz. Tablo 30). Daha önce değindiğimiz gibi, bu tarihlerde adı geçen çiftliğe dair hayvan otlağı dahil herhangi bir arazi kaydına rastlanmamakta ve köylüler hayvancılık ile uğraşmaktadır. 1850 yılında Lamartine'e kiraya verilen bu çiftliğin büyüklüğü bilinmese de mera ve tarla üzerinden alınan kira gelirinin varlığına

rastlamaktayız. 5-6 yıllık süreçte ortak alanların bu çiftliğe dahil edilerek tarıma açıldığı ve bir kısmının da çiftliğin özel merası olarak kullanıldığı görülmektedir. 1883 yılında yukarıda da bahsi geçen cedit (yeni) tarlaların çiftliğe dahil edildiği görülmektedir. Tarlaların cedit olarak kaydı bize yeni tarla dahil edildiğini ve çiftliğin ortak kullanımındaki alanların tahvili ile genişlediğini işaret edebilir niteliktedir. Bu varsayım üzerinden hareket ettiğimizde, atik (eski) ve cedit (yeni) tarlaların “Meşhed Çiftliği Arazisinden” şeklindeki kaydında 4482 dönüme rastlamaktayız. Hemen altındaki kayıta “Meşhed Çiftliği Arazisinden” ibaresiyle eski ve yeni dönüm toplamı 3073 dönüm olarak kayıtlanmıştır. Arazilerin kaydının ayrı ayrı yapılması ikisinden birinin ortak kullanım alanı olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü, Tire Kazası’na bağlı diğer çiftliklerde tarla ve mera olarak araziler ayrı kayıtlanmıştır. Bu çiftlikte ise tarla ve mera ayrımı yapılmadan araziler iki ayrı yerde belirtilmiştir. Bu ihtimal üzerinden gidildiğinde, Meşhed Çiftliği’nin 4482 dönüm tarlası ve 3073 dönüm merası bulunmaktadır ki 1850 yılında bu çiftliğe ait mera kaydına rastlamaktayız (Bkz. Tablo 31). Bu bağlamda, yeni ortak kullanım alanlarının çiftliğe dahil edildiği ve çiftliğin sınırlarını genişlettiği görülmektedir. 1895 yılına gelindiğinde, bu çiftliğin 5297 dönüm tarla ve 8353 dönüm otlığı bulunmaktadır. 12 yıllık süreçte (1883-1895) çiftliğin sınırları toplamda 7555 dönümden 14650 dönüme doğru artarak 2 kat genişlemiştir (Bkz. Tablo 32-33).

1844-45 yılında Yeni Çiftlik’te²⁵⁰ 264 müstecir tarla bulunmaktadır. 1850 yılında toprak büyüklükleri bilinmese de Yeni Çiftlik ve Hayrettin Çiftliği birlikte ele alınarak tarla kirası 7000 kuruş olarak kayda geçmiştir. 1883 yılında Yeni Çiftlik’e dair bilgi bulunmamaktadır ama Hayrettin Çiftliği’nin toprak büyüklüğü 200 dönüm atik 73 dönüm cedit olmak üzere 273 dönüm olarak karşımıza çıkmaktadır. 1895 yılına gelindiğinde adı geçen iki çiftliğin toprak büyüklüğü yeniden bir arada verilmiştir. Bu çiftliklerde 2652 dönüm tarla, 2859 dönüm otlak olmak üzere yaklaşık 5500 dönüm toprak bulunmaktadır. Buradan varmak istediğimiz nokta şudur: çiftliklerin ayrı ayrı yıllardaki dökümünden yola çıkarak, 1844-45 yılında 264 dönüm tarlası olan Yeni Çiftlik ve 1883 yılında 273 dönüm tarlası olan Hayrettin Çiftliği, 1895 yılına gelindiğinde ortalama 5500 dönümlük bir alana yayılmıştır. Bu çiftlikler toplamda 537 dönüm tarlaya sahipken yaklaşık 10-11

²⁵⁰ BOA. ML. VRD: TMT., 2694.

kat sınırlarını genişletmiştir. Bu noktada, her iki çiftlikte de 1844 ve 1883 yıllarında ortak kullanım alanları yokken, yaklaşık 3000 dönümlük otlak çitlenerek çiftlik sahibinin tasarrufuna geçmiştir. Ayrıca tarla ibaresiyle kaydedilen alanların da bu denli genişlemesi geçmişte buna benzer otlak, mera alanlarının ziraata açılarak çiftliklere dahil edildiğini gösterebilir niteliktedir.

Gerek Nagata gerek Haykırın tarafından okunmuş olan kaynaklar ve gerekse bu çalışmada incelenen defterlerdeki bilgilerin bu denli farklı olması dikkat çekmektedir. Temettüat defterlerinde kayıtlı toprakların diğer kaynaklara göre daha düşük olmasının iki olası nedeni olabilir. İlki mali kayıttaki disiplinsizlik, ikincisi, Temettüat defterleri vergilendirme temelli yapıldığından, vergi ödemesinin daha düşük olması için yapılmış bir kayıt dışı eylemdir. Ancak, bu sorunun nedeni bilinmemekte ve yazılan olası nedenler tahminden öteye gitmemektedir.

2.5.4. Çiftlik Çalışanlarının Tasarrufunda Bulunan Ortak Kullanım Alanları

Temettüat defterlerinde çiftliklerde yer alan ortak kullanım alanlarının çiftlik çalışanlarının da tasarrufunda yer aldığı görülmektedir.

Manisa-Karaağaçlı Çiftliği (Dönmezler Karyesi)²⁵¹

Defterde çiftliğin sahibi yazılmamıştır. Ama Gürpınarlı eserinde, Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa'ya ait olan bu çiftliğin kendisinin en büyük çiftliği olduğundan bahsetmektedir.²⁵² 1816 yılında Hüseyin Ağa'nın vefatından sonra oğul bırakmadığından, muhallefati kardeşi Mustafa tarafından satın alınmış olsa da bedelini ödeyemediğinden Karaağaçlı ve Burunören Çiftlikleri Mehmed Sadık Bey tarafından müzayedede satın alınmıştır.²⁵³

Çiftlikte Karaosmanzade Sadık Bey'in kaydı bulunmamaktadır. Ağıl Kahyası Kostanti'nin kayıtlı olduğu hane 81 numro 84'te tasarrufunda bulunan 800 dönüm mera bulunmaktadır. Çiftlikte 2452 adet hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanlar arasında 50 adeti müstecir tasarruf edilen erkek koyun olan 1401 adet koyun ve 475 adet kuzudan oluşan

²⁵¹ BOA. ML. VRD: TMT., 2285.

²⁵² Gürpınarlı, A.g.m., s. 493.

²⁵³ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 109.

1876 adet küçükbaş hayvan bulunmaktadır. 1817 yılında Hüseyin Ağa'ya ait ağıllardaki koyunların toplamı 715, kuzuların toplamı 15'tir. Bunlardan elde edilen yün 2 kantar, elde edilen peynir 550 kıyyedir.²⁵⁴ 28 yıllık süreçte koyun ve kuzu topluluğunun oluşturduğu küçükbaş hayvan sayısı 2-2,5 katına çıkmıştır. Daha evvel Hüseyin Ağa'nın küçük baş hayvanlardan elde ettiği ayni ve nakdi gelirlerden bahsetmiştik. Bu bilginin çiftlik hayvanlarının merada otlatılması için yeterli ve geçerli bir sebep olacağı hususunun da altını çizmiştik. Fakat bu çiftlikte ortak kullanım alanının tasarruf hakkı ağıl kahyasında görünmektedir. Bu çerçevede ortak kullanım alanlarının kullanım koşullarına değinelim.

Ağıl kahyasının kayıtlı olduğu hane 81 numro 84'te 150 sağman koyun, 150 kuzu, 30 erkek koyun, 4 tosun, 3 sağman inek ve 2 öküz bulunmaktadır. Ağıl kahyasının hane 83 numro 92'de hayvan gelirleri üzerinden yapılan ortakçılığını gösteren bir kaydı daha mevcuttur. İkinci kaydında 400 sağman koyun, 250 kuzu ve 50 müstecir tasarruf ettiği erkek koyun bulunmaktadır. Hayvanlardan 4,200 kuruş gelir elde ederek ortakçısına 1/2 oranında yani 2,100 kuruş vermektedir. Çiftlikte bulunan 2452 adet hayvanın 1039 adeti yani neredeyse yarısı ağıl kahyasının hanesinde kayıtlanmıştır. Ortak kullanım alanı mevcut olan ağıl kahyası kendi tasarrufunda bulunan hayvanları burada otlatacaktır. Köylü bu alanları çiftlik sahibinden sonra ikinci güç olan ağıl kahyasının mezru tarlasında angarya hizmetler verme karşılığında kullanabilir. Bir diğer ihtimal çiftlikteki hayvanların yarısının tasarruf hakkına sahip olan ağıl kahyasının hayvanlarını kendi hayvanları ile birlikte otlatma karşılığında 800 dönümlük merada otlatılabilir.

Çiftlikte 1775 dönüm köylünün tasarrufunda bulunan mezru tarla ve 2596 dönüm müstecir olarak tasarruf edilen tarla olmak üzere 4371 dönüm tarla bulunmaktadır. 2596 dönüm müstecir tarlanın kimden kiralandığı yazılmasa da bu tarlaların çiftlik sahibi Karaosmanzade Sadık Bey tarafından kiraya verildiği düşünülmektedir. 83 hane 93 numrodan oluşan çiftlikte 30 hane müstecir tasarruf ettikleri tarlada, 6 hane kendi tasarruflarındaki mezru tarlaya ek müstecir tasarruf ettikleri tarlada kiracı konumundadır. Çiftlikte sadece 2 hane ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Hane 78 numro 80 ve hane 81 numro 84'de kayıtlı köylüler 870 dönüm tasarrufundaki mezru tarlada ortakçılık ilişkisi

²⁵⁴ Nagata, A.g.e., s. 138.

gerçekleştirmektedir. Hane 81 numro 84'te kayıtlı Ağıl Kahyası 5 ortakçısı ile 830 dönüm tarla üzerinde ortakçılık ilişkisi kurmaktadır. Ağıl kahyası ortakçuları ile 1/2 oranında paylaşım yaparken, hane 78 numro 80 ortakçısına %23 pay vererek kendisine %77 oranında pay almaktadır. Ağıl kâhyasının ortakçuları toplam paydan %17,5, %11,5, %10,5, %6,5 ve %4 oranında pay alırken, kendi aralarında %35, %23, %21, %13 ve %8 oranında pay almaktadırlar. Ağıl kahyasının tasarrufunda bulunan 830 dönüm tarlayı ziraat etmek için yeterli sürüm ve yük hayvanı bulunmamaktadır. Çiftlikte kaydı bulunmadığından hayvansal varlıkları hakkında bilgimiz olmasa da hayvanları ortakçıların tedarik ettikleri açıktır. Bu durumda, ağıl kahyası mera ve tarlayı tedarik ederken, ortakçılar tarımsal ekipmanlardan olan sürüm ve yük hayvanlarını ve tarımsal emek gücünü sağlamaktadır. Bu sebeple aralarındaki paylaşım 1/2 oranında olmaktadır.²⁵⁵

Tablo 35: 1817-1844/1845 Yılı Karaağaçlı Çiftliği Mezru Tarla Dökümü

1817	1844-1845
Ekili Tarla Büyüklüğü ²⁵⁶	Ekili Tarla Büyüklüğü
Dönüm	Dönüm
1698	4371

Kaynak: Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 121. (1817 bilgileri), BOA. ML. VRD: TMT., 2285. (1845 yılı bilgileri)

1817'de Karaağaçlı Çiftliği'nin sahibi Hüseyin Ağa'nın 790 dönüm beylik, 908 dönüm kiraya vermiş olduğu tarla olmak üzere toplamda 1698 dönüm tarla bulunmaktadır.²⁵⁷ 1845 yılında çiftlik içinde bulunan ekili tarlalara bakıldığında; 1775 dönüm mezru tarla ve 2596 dönüm müstecir tasarruf edilen tarla olmak üzere toplamda 4371 dönüm tarla bulunmaktadır. Karaağaçlı Çiftliği'nde 1817 yılında ekili alanlar 1698 dönüm iken, 1845 yılına gelindiğinde bu alanlar 4371 dönüme yükselerek, 28 yıllık süreçte 2,5 kat artmıştır (Bkz. Tablo 35). 1817 yılında kiraya verilen tarlanın toplam tarla

²⁵⁵ Alp Yücel Kaya, "On the Çiftlik Regulation in Tırhala Mid Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-Holders, Subaşıs and Sharecroppers", Ottoman Rural Societies And Economies, *Halcyon Days in Crete VIII A Symposium Held in Rethymno* 13-15 January 2012, Crete University Press Rethymno 2015, s. 342-343.

²⁵⁶ 1817 ve 1845 yılı için belirtilmiş olan ekili alanlar hem kiraya verilen tarlaları hem de çiftlik sahibi adına ekilen tarlaları kapsamaktadır.

²⁵⁷ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 121, 125.

içindeki payı %57 iken, 1844-1845 yılında bu oran %59,4'e yükselmiştir. Kiracılık ilişkilerinde artış yaşandığı gözlemlenmektedir.

Tablo 36: 1788 Yılı Karaosmanzade El Hac Hüseyin Ağa'nın Karaağaçlı Çiftliği'nde Bulunan Tarla Dökümleri

Çiftlik-i Mezburun Tarlaları	Mezru Dönümü	Hali Dönüm
Penbe Tarlası	160	10
Karaağaçlı Tarlası	250	-
Tepet Tarlası	50	-
Kum Tarlası	60	-
Hazinedaryeri Tarlası	50	-
Pembe Tarlasına Muttasil Tarla	15	-
Karaağaçlı Tarlası	40	-
Bahçe Ardı Tarlası	120	-
Hazinedaryeri İttisalında Burçak Tarlası	-	20
Bahçe Üstünde Tarla	-	15
Çiftlik Bahçesi	38	-
Çiftlik-i Mezbur Reayası İcarına Verilen Tarlalar (21)	677	236
Toplam	1460	281

Kaynak: Yuzo Nagata, *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*, s. 45-48.

1788 yılında Karaağaçlı Çiftliği'nin sahibi Karaosmanzade El Hac Hüseyin Ağa'dır. Çiftlikte bulunan mezru tarla 1460 dönüm, hali tarla 280 dönümdür. 1788 yılında bu çiftliğin büyüklüğü bu verilere göre, 1740 dönümdür. Nagata 1817 yılında Hüseyin Ağa'nın tasarrufundaki beylik tarlalarının %5,7'si ile kiraya verdiği tarlaların %29'unun hali bırakıldığından bahsedilmektedir.²⁵⁸ Bu bilgiden hareketle hali bırakılan (ekilmeden bırakılan) tarlalar sırasıyla 46,61 dönüm ve 263,32 dönüm olmak üzere toplamda yaklaşık 310 dönümdür. Böylece Hüseyin Ağa'nın elimizdeki verilere göre, 1817 yılındaki çiftlik büyüklüğü 2008 dönüm olmaktadır. 1788-1817 yılları arasında çiftliğe 268 dönüm yeni tarla eklendiği görülebilir. Çiftliğe dahil edilen bu tarlaların ortak kullanım alanları olabileceği de not edilmelidir. 1844-45 yılı temettüat defterlerin kayıtlarına göre, Sadık

²⁵⁸ Nagata, *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s. 130.

Bey'in aynı adlı çiftliğinde tasarrufunda bulunan mezru tarla 1775 dönüm, köylünün müstecir olarak tasarruf ettiği 2596 dönüm tarla ve Sadık Bey'in tasarrufunda bulunan 800 dönüm mera olmak üzere toplamda 5171 dönüm tarla bulunmaktadır. 1817 yılı ile 1844-45 yılı arasında çiftliğin sınırlarını 28 yılda yaklaşık 2 kat genişlettiği söylenebilir. 1788 yılında 1740 dönüm ekili ve hali tarla bulunurken, 1844-45 yılında toplamda 5171 dönüm tarla bulunmaktadır. Karaağaçlı Çiftliği'nin sınırlarını 57 yıllık süreçte 3-4 kat genişlettiği görülmektedir (Bkz. Tablo 37).

Tablo 37: 1788- 1817- 1845 Yılları Arasında Karaağaçlı Çiftliği'nin Sınırları

Yıl	1788		1817		1844-45	
	Mezru Tarla	Hali Tarla	Mezru Tarla	Hali Tarla	Mezru Tarla	Mera
Dönüm	1460	281	1698	310	4371	800
Toplam Dönüm	1541		2008		5171	

Kaynak: Tablo 35-36'daki verilerden derlenmiştir

Alaşehir- Menmak Çiftliği²⁵⁹

Alaşehir Kazası'na bağlı Menmak Çiftliği'nde hane 24 ve hane 32 de kayıtlı erbabı ziraatların sırasıyla 10 ve 4 dönüm olmak üzere toplamda 14 dönüm “*otluğ tarlası*” bulunmaktadır. Çiftlikte yer alan toplam 214 adet hayvan iki haneye ait 14 dönümlük otluğ tarlasında mı otlatılmaktadır? Söz konusu hanelerden hane 24'ün 12 adet, hane 32'nin 4 adet hayvanı bulunmaktadır. Bu haneler sırasıyla 55 ve 25 dönümlük çiftlik tarlası üzerinden çiftlik sahibi Karaosmanzade Yakup Paşa ile yarı yarıya paylaşım içeren bir ortaklık ilişkisi kurmaktadır.

Çiftlikte bulunan tarlaların toplamı 1007,5 dönümdür. 921 dönümlük tarla üzerinde ortaklık, 10 dönümlük tarla üzerinde kiracılık gerçekleşmektedir. Bağımsız tarla toplamı 76,5 dönümdür. 21 hanenin yapmış olduğu ortaklıkların 20'si Yakup Paşa ile yapılmıştır ve yaklaşık 17 si ile 1/2 oranında paylar almıştır. Geriye kalan 3 hane ile yaklaşık 2/5, 3/10 ve 3/10 oranında bir paylaşım gerçekleştirmiştir. Kiracı konumunda olan tek bir hane mevcuttur. (Hane 19'un hanesinde sakin damadı, erbabı ziraat Efendi

²⁵⁹ BOA. ML. VRD: TMT., 1408.

oğlu Mustafa) Sadece hane 16'daki 4,5 yaşındaki yetim Halil ve Mehmet dışarıdan biriyle (*Yağmurlardan*²⁶⁰ *Veli Paşa ile*) 1/2 oranında pay alarak ortakçılık ilişkisi kurmaktadır.

Bireysel mülkiyete sadece çiftlik sahipleri özelinde konu olan ortak kullanım alanları bu kez karşımıza çiftlik çalışanlarının tasarrufu olarak çıkmaktadır. Çalışanlara ait otlakların kullanımına ilişkin yapılacak yorumlar kısır bir döngüde ilerlemektedir. Çünkü, ortak kullanım alanlarının hangi yükümlülükler çerçevesinde köylü-köylü ilişkisini etkileyeceği konusunda argümanlar zayıf kalmaktadır.

Tire-Urfaloğlu Çiftliği ²⁶¹

Urfaloğlu Çiftliği'nin sahibi defterde kayıtlı değildir. Göllüce Çiftliği'nde hane 5'te kayıtlı ve mesleği belli olmayan Hacı İbrahim oğlu Numan'ın hanesinde kayda geçen, 500 dönüm imaretten hali mera bulunmaktadır. Meranın yanı sıra 300 dönüm kiraya verdiği tarla, 200 dönüm gayri mezru tarla, 2 adet kiraya verdiği asiyyab dükkânı ve 1 adet kiraya verdiği dükkân bulunmaktadır. 200 dönüm gayri mezru tarla, 500 dönüm "imaretten hali mera tarla" ve 300 dönüm kiraya verdiği tarla "nısf olarak mutasarrıf olduğu Urfaloğlu Çiftliği Arazisi" açıklaması altında kayda alınmıştır. 200 dönümlük gayrimenzru tarlanın yanında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

1000 dönümlük arazinin yarı kullanım hakkı Hacı İbrahim oğlu Numan'da ise, diğer yarı kullanım hakkı kimdedir? Defterde bu sorunun cevabına rastlanmamaktadır. Urfaloğlu Çiftliği'nde Hacı İbrahim oğlu Numan'ın kaydı bulunmadığından yarı tasarruf hakkına sahip olduğu arazilerin de bu çiftlikte kaydına rastlanmamaktadır. Diğer taraftan arazilerin yarı kullanımına sahip olan diğer kişinin Urfaloğlu Çiftliği ahalisinden olmadığı görülmektedir.

Hacı İbrahim oğlu Numan'ın Urfaloğlu Çiftliği'nde dönüm başına 5 kuruş karşılığında kiraya verdiği tarla 300 dönümdür ve söz konusu çiftlikte müstecir olunan tarla 297 dönümdür. Urfaloğlu Çiftliği'ndeki üreticilerin Göllüce Çiftliği'nde kayıtlı Hacı İbrahim oğlu Numan'ın 300 dönümlük tarlası üzerinde kiracı olduğu açıktır. 25 haneli çiftlikte 12 hane üretim araçlarından biri olan tarlada kiracı konumundadır. Dönüm başına 5 kuruş kira bedeli alınan tarlada kiracılık yapanlar 9 erbabı ziraat, 1 ırgad, 1 dul

²⁶⁰ Alaşehir'e bağlı Yağmurlar Köyü olduğu düşünülüyor.

²⁶¹ BOA. ML. VRD: TMT., 2662.

ve 1 mesleği belli olmayan hanedir. Urfalıoğlu Çiftliği'nin sahibi her ne kadar defterde yer almasa da Hacı İbrahim oğlu Numan çiftliğin yarı sahibi konumundadır. Köylülere görece düşük bir bedelle kiraya vermiş olduğu tarlaların köylüyü çiftlikte tutmak ve üretimin devamını sağlamak için olduğu tahmin edilmektedir. Aynı varsayım kiracı olan köylülerin kendi hayvanlarını 500 dönümlük merada otlatmaları için de geçerlidir. Hem sürüm hayvanları hem yük hayvanları çiftlikteki üretimin temel bileşenleri olduğundan, üreticilerin hayvanlarını bu alanda otlattıkları tahmin edilmektedir. Mera sahibinin hayvan varlığı ve ekili tarlası bulunmamaktadır. Bu bağlamda ortak kullanım alanlarını köylüler hangi yükümlülükler karşılığında kullanabilecektir? Bu durumda akla gelen ihtimal, köylülerin mera sahibine otlak bedeli olarak hayvan ve hayvan ürünlerinden verebileceğidir.

Tire-Göllüce Çiftliği²⁶²

Sahibi yazılı olmayan Göllüce Çiftliği'nde, hane 2'de kayıtlı devecinin hanesinde zevcesi Halime Hatun'un 400 dönüm gayri mezru tarlası "*ormanlık olmakla hali kalmış idiği*" açıklaması ile kayda alınmıştır. Halime Hatun'un bundan başka kirası 1000 kuruş olan 200 dönüm kiraya verdiği tarlası ve 1 adet kiraya verdiği nısf (yarım) asiya (değirmeni) vardır. Hayvan varlığı bulunmamaktadır. Halime Hatun'un adına kayıtlı varlıkları "*mutasarrıf olduğu göllüce çiftliği arazisi*" ibaresinin altında kayıtlanmıştır.

Halime Hatun'un dönüm başına 5 kuruşa kiraya verdiği 200 dönümlük tarlası mevcuttur. 34 haneli çiftlikte 17 hane 345 dönümlük tarla üzerinde kiracı konumundadır. Bunun 200 dönümlük kısmını Halime Hatun'dan kiraladığı tahmin edilmektedir. Köylülerin geriye kalan 145 dönümlük kısmı nereden ve kimden kiraladıklarına dair bir bilgi yoktur. Halime Hatun'un hayvanı ve ekili bir tarlası yoktur. Gelirlerini kiraya verdiği tarla ve değirmenden elde etmektedir. Halime Hatun, eşi deveci Pehlivan Mustafa Bin Ali'nin hanesinde kayıtlanmıştır. Devecinin 16'sı taşıma hayvanı olmak üzere 21 hayvanı bulunmaktadır.

400 dönümlük ormanlık alanın ne amaçla kullanıldığı kayıtlardan anlaşılmamaktadır. Çiftlikte bulunan toplam 175 adet hayvanın söz konusu alanda

²⁶² BOA. ML. VRD: TMT., 2666.

otlatıldığı akla gelen ilk ihtimaldir. Köylülerin bu alanı kullanmaları ve Halime Hatun ile karşılıklı ilişkilerinin çerçevesini ne oluşturmaktadır? Halime Hatun çiftliğin bir nevi sahibi konumundadır. Hayvanların ilgili alanda otlatılması karşılığında köylülerden kendi hayvanlarına çobanlık edilmesini, otlatma bedeli olarak belli sayıda hayvan veya hayvan ürünleri talep edebilir. Diğer bir olasılık da çiftlik sahibinin kendi tasarrufundaki tarlasında 17 hanenin kiracı olmasından kaynaklı elde ettiği kira gelirinin, bağlantılı olarak köylünün sunduğu angarya hizmetlerinin ve ayrıca üretimden elde edilen vergi (öşür) vs. gelirlerinin devamlılığını sağlamak adına otlatmalarına müsaade edebileceğidir. Sayılan gerekçelerin temeline inildiğinde aslında bu bedelin sadece nakdi ve aynı olmadığını görmekteyiz. Kiracı olan hanelerin o konumda olmaları, çiftlik sahibine düzenli gelir getiren, çiftlikte üretimi sağlaması açısından bir gelir kaynağıdır. Çiftlik sahibi için temettüatına direkt nakit olarak yansımayan ama dolaylı olarak gelirini artıran ya da giderini azaltan durumlar da söz konusudur. Hanelerin kiracı konumunda toprağın düzenli ziraat emesi sebebiyle toprak kalitesi artar ve düşük kira bedeli ile kiracı konumunda olan haneler çiftlik sahibine angarya hizmetler sunar. Bu da çiftlik sahibinin hanesine artı olarak yazılır.

2.6. Çiftliklerde Ortak Alanlar, Sürüler ve Çobanlar

Ortak kullanım alanlarının yanı sıra çoban ve hayvanların yoğunlaştığı çiftlikleri incelediğimizde 15 çiftlik göze çarpmaktadır. Bu çiftliklerin 12'sinde veya yakınlarında ortak kullanım alanlarına rastlanmaktadır.

Daha önce ortak kullanım alanları ve bu çerçevedeki ilişkilere konu olan çiftlikleri bu kez yüzeysel olarak inceleyeceğiz. Foçateyn-Güzel-i Hisar Aliğa Çiftliği'nde 13 çobana ait 560 adeti müstecir tasarruf edilen toplam 2006 adet hayvanın, Manisa-Mütevelli Çiftliği'nde 3 çobana ait toplam 327 adet hayvanın, Manisa- Çobanisa Çiftliği'nde 8 çobana ait toplam 509 adet hayvanın, Manisa-Hamzabeyli Çiftliği'nde 8 çobana ait toplam 1063 adet hayvanın, Manisa- Koldere Çiftliği'nde 36 çobanın adına kayıtlı toplam 4429 adet hayvanın, Manisa- Papatlı Çiftliği'nde 11 çobana ait toplam 812 adet hayvanın, Manisa- Karaağaçlı Çiftliği'nde 8 çobana ait toplam 701 adet hayvanın ve Manisa- Birunviran (Burunören) Çiftliği'nde 7 çobana ait 70 adeti müstecir tasarruf

edilen olmak üzere toplam 340 adet hayvanın otlatılması için gereken ortak kullanım alanları mevcuttur (Bkz. Tablo 38).

Manisa-Yazıcı-Çullos Çiftliği 2 “*karye-i mezkurun reayası*” olarak kayda alınmıştır ve bu karyede 18 çobana ait 1256 adet hayvan bulunmaktadır. Hayvanların otlatılması için gereken ortak kullanım alanları aynı defterde aynı isimle kayıtlı Yazıcı-Çullos Çiftliği’nde bulunmaktadır. İlgili çiftlikte 400 dönüm mera ve hayvan otlağı olarak kullanılan 2000 dönüm gayri mezru tarla vardır. Ortak kullanım alanı bulunan Yazıcı-Çullos1 Çiftliği’nde çoban bulunmamaktadır. Bu sebeple ikinci çiftlikte yer alan 18 çobanın ilk çiftlikte yer alan ortak kullanım alanında hem kendilerine ait 1256 adet hayvanı hem de ilk çiftlikte bulunan 89 adet hayvanı otlattığı düşünülebilir.

Menmak Çiftliği Civarındaki Aşiretlerin bulunduğu 3. bölümde 7 çobanın toplamda 268 adet hayvanı vardır. Çiftlikte mera, otlak gibi hayvan otlatılabilecek ortak kullanım alanı yoktur. Fakat, 32 haneli çiftlikte 29 hane yaylakıye ve kışlakıye vergisi ödemektedir. Çakırcaali Çiftliği’nde 1 çobanın 47 adet hayvanı vardır. Çiftlikte mera bulunmamaktadır. Fakat çiftlik sahibinin kayıtlı olduğu mahallede 299 dönüm otlağına rastlanmaktadır.

Manisa-Hacı Haliller Çiftliği’nde²⁶³ 4 çobana ait 200 adeti müstecir sağman koyun olan, 380 adet hayvan bulunmaktadır. Bu çiftliğin devamında yer alan *çiftlik-i mezkûr reayasının* defter kaydında ise 7 çoban mevcuttur ve çobanlardan birinin hayvan varlığı bulunmamaktadır. 6 çobana ait 150 adeti müstecir sağman koyun olan, 742 adet hayvan bulunmaktadır. Her iki kayıta çobanlara ait olan toplam hayvan sayısı 1122 adettir ve hayvanların otlatılabileceği ortak kullanım alanı bu çiftlikte bulunmamaktadır. Aynı defterde kayıtlı ve yine Karaosmanzadelere ait Hamzabeyli Çiftliği’nde²⁶⁴ bulunan Manisa Hanedanı’ndan Yetim Ahmed Ağazade İzzed Efendi’ye ait 500 dönüm ağıl merası ve 1500 dönüm kabil-i ziraat olunmayan gayrimezru hali tarla bulunmaktadır. Bu bağlamda aynı deftere kayıtlı çiftliklerin yakın olacağı varsayımıyla Hacı halliler Çiftliği’ndeki hayvanların burada otlatılacağı akla uygun düşmektedir.

²⁶³ Daha fazla bilgi için bkz. Hilal Ortaç Gürpınarlı, “Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu”, *XIV. CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*, 18-22 Eylül 2000, İzmir-Çeşme-Manisa, ss. 491-525.

²⁶⁴ BOA. ML. VRD: TMT., 2318, s. 22.

2 hane ve 23 numrolu Foçateyn-Tavşan Çayırı Çiftliği'nde 17 adet çoban bulunmaktadır. Çiftlikte bulunan 17 çobanın 50 adeti müstecir olunan koyun olmak üzere toplamda 1405 adet hayvanı mevcuttur. Çiftlikte herhangi bir çayır, mera ve otlak bulunmamaktadır. Foçateyn-Arap Çiftliği'nde 34 hane, 73 numro ve ayrıca 1 hane ,9 numro kayıtlanmıştır. Ağıl kahyası Merhum Baltacı Manolaki'nin oğlu kahyası Abustol ikinci grupta hane 1 de kayıtlıdır. Ve hanesinde 8 adet çoban vardır. 8'inin de hayvan varlığı yoktur. Hanesinde bulunan çobanlar mesleklerinden 4,350 kuruş kazanç elde etmektedirler. Ağıl kahyasına ait 400 adet koyun ve 300 adet müstecir olduğu koyun bulunmaktadır. Kâhya Abustol babasından kiralamış olduğu 300 adet koyun için toplamda 1500 kuruş ağnam icarı (koyun kirası) ödemektedir. Hayvancılığın önemli bir yer tuttuğu bu çiftlikte ortak kullanım alanı olmadığına göre, hayvanlar nerede otlatılmaktadır?

Adı geçen 3 çiftliğin (Tavşan Çayırı, Hacıhaliller ve Arap Çiftliği) ortak kullanım alanı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Söz konusu 3 çiftliğin yaylak, kışlak veya otlak vergisi ödediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çiftliklerde bulunan hayvanlar nerede otlatılmaktadır? Birkaç ihtimal akla gelmektedir. İlki gerçekte var olan ortak kullanım alanının deftere kayıtlı olmaması. İkincisi adı geçen çiftliklere yakın olan bir çiftlik, köy veya kasaba ahalisine tahsis edilmiş ortak alanı kullanmaları. Bir diğeri çiftlik sahibine ait bir çiftlik veya köy otağını kullanıyor olmaları. Olasılıklardan ilki defter yazımındaki usule, ikincisi ise 1858 yılında çıkarılacak olan Arazi Kanunnamesi'ndeki hükümlere ters düşmektedir.

Tablo 38: Çoban ve Hayvan Yoğunluğu Olan Çiftlikler

Kaza/Çiftlik Adı	Mera/Otlak	Çoban	Çobanın Tasarruf Ettiği Hayvan Sayısı
Foçateyn ²⁶⁵ -Güzel-i Hisar Aliğa Çiftliği	1200 dönüm mera	13	2006
Foçateyn- Tavşan Çayırı Çiftliği	-	17	1405
Foçateyn-Arap Çiftliği	-	8	-
Manisa- Mütevelli Çiftliği	700 dönüm mera ²⁶⁶	3	327
Manisa- Çobanisa Çiftliği	660 dönüm ağıl merası ²⁶⁷	8	509
Manisa- Hamzabeyli Çiftliği	500 dönüm mera	8	1063
Manisa-Hacıhaliller Çiftliği ve Reayası	-	11	380+742 ²⁶⁸ =1122
Manisa- Koldere Çiftliği	1000 dönüm ağıl merası	36	4429
Manisa- Papaslı Çiftliği	800 dönüm hayvan mezkûr merası ²⁶⁹ ve 400 dönüm ağıl mezkûr merası	11	812
Manisa- Yazıcı Çullos Çiftliği 2	19 hane yaylak vergisi ödüyor. ²⁷⁰	18	1256
Manisa-Karaağaçlı Çiftliği	800 dönüm mera ²⁷¹	8	701
Manisa- Birunviran (Burunören) Çiftliği	3050 dönüm mera	7 ²⁷²	340 ²⁷³
Manisa-Harbendeli Çiftliği	450 dönüm ağıl merası	7	322
Alaşehir- Çakırcaali Çiftliği	299 dönüm otluğu tarlası ²⁷⁴	1	47
Alaşehir- Menmak Çiftliği Civarındaki Aşiretler 3	Yaylak, kışlak vergisi ödüyorlar.	7	268

Kaynak: BOA.MVL.TMT. 2028, 1940, 1940, 2271, 16177, 2318, 2318, 2272, 2284, 2304, 2285, 2282, 2285, 1463, 1461. (Çiftliklerin defter numaraları tablodaki sıraya göre yazılmıştır.)

²⁶⁵ Temettüat defterleri kullanılarak Foça ile ilgili yapılmış çalışma için bkz. Cihan Özgün, “XIX.Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik”, *International Journal of Social Sciences*, Cilt 5, Sayı 6, ss. 371-395.

²⁶⁶ Ayrıca bu çiftlikte 1400 dönümlük gayrimezru tarlanın üzerinde “*kur ve bayır ve orman olmağın kabil-i zira 'at olmayub çiftlik-i mezkûr hayvanatına mahsus olmağın*” yazmaktadır.

²⁶⁷ Ayrıca ağıl kahyasının 20 dönümlük çayırılığı bulunmaktadır.

²⁶⁸ 150 adet müstecir tasarruf edilen sağman koyun toplama dahil edilmiştir.

²⁶⁹ 800 dönümlük alan “*hayvan mezkûr merası*” açıklamasıyla gayri mezru tarla adı altında kayıtlanmıştır.

²⁷⁰ Ayrıca aynı defterde kayıtlı diğer çiftlikte 2000 dönüm hayvan otluğu ve 400 dönüm ağıl merası var.

²⁷¹ Ağıl Kahyası Kostanti'nin tasarrufunda bulunmaktadır.

²⁷² 1 çoban hizmetkârı bulunmaktadır. Çoban hizmetkarının hayvan varlığı bulunmamakta, mesleğinden gelir sağlamaktadır. Çoban toplamına dahil edilmemiştir.

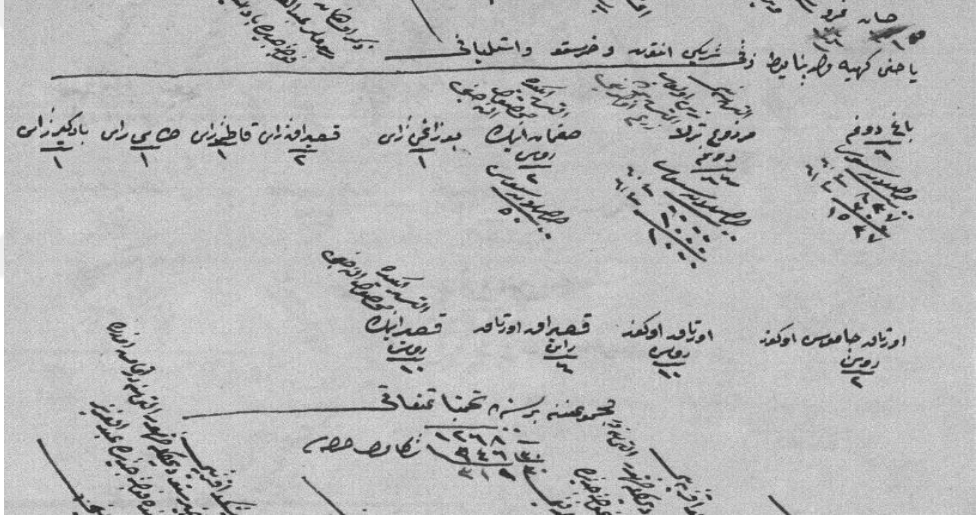
²⁷³ 70 adet müstecir tasarruf edilen sağman koyun toplama dahil edilmiştir.

²⁷⁴ Çiftlik sahibinin kayıtlı olduğu mahallede hanesinde kayıtlı 299 dönüm otluğu tarlası var.

2.6.1. Foçateyn Çıkrıklı Çiftliği

Bu bilgilere ilaveten hayvanların ortak kullanımı söz konusu olan Foçateyn Kazası'na bağlı Çıkrıklı Çiftliği'nden ayrıca bahsedelim. Hane 15 numro 16'da kayıtlı Panayut'un hem kendine ait hem de ortak tasarruf ettiği hayvanların varlığı dikkat çekmektedir. Yahni Kâhya Panayut'un (erbab-ı ziraat) 10 ortak öküz, 2 ortak camış öküz ve 4 ortak kısrak olmak üzere toplamda 16 ortak tasarruf ettiği hayvan bulunmaktadır. Bunun yanında 2 sağman inek, 1'er tay, bargir, katır, buzağı ve 12 kısrak bulunmaktadır (Bkz. Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8: Çıkrıklı Çiftliği'nde Hayvanların Ortak Tasarrufu

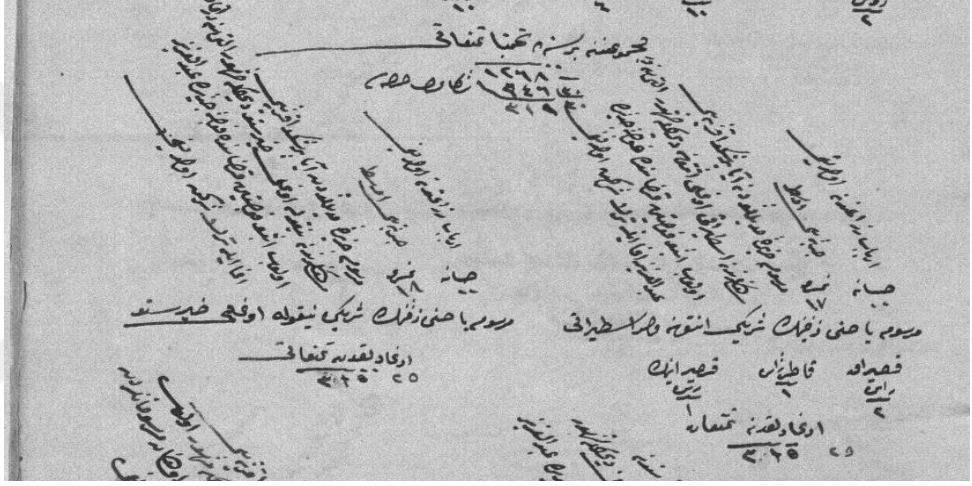
Kaynak: BOA.MVL.TMT. 1940, s. 17.

Panayut, üç erbabı ziraat ile 64 dönüm mezru tarla ve 6 dönüm bağ üzerinden ortakçılık yapmaktadır. Hayvanların ortak tasarrufunun kiminle yapıldığı yazılmamaktadır. Ama, ortakçıları ile olabileceği düşünülmektedir. Çünkü, elde ettiği gelirin 1/4 'ünü kendine alırken, 3/4 'ünü ortakçılarına "ırgatlıktan temettü" olarak eşit oranda paylaşmaktadır (Bkz. Fotoğraf 9). Ortakçılar Panayut'un hanesinde görünmektedirler ve bunun dışında 2 hizmetkarın da Panayut'un hanesinde kayıtlı olması dikkat çekmektedir.²⁷⁵ Çiftliğin sahibi defterde kayıtlı değildir fakat Panayut'un yukarıda

²⁷⁵ BOA.MVL.TMT. 1940, s. 17.

bahsi geçen bilgilerinden dolayı çiftlik sahibine benzer bir profil çizdiği görülmektedir. Mesleğinde erbab-ı ziraat yazılmasına rağmen adının önünde geçen kâhya lakabı mesleğine de atıfta bulunuyor olabilir. Bu çiftlikte köylülerin bağımsız tasarruf ettiği toplam 230 dönüm mezru tarla, 104 dönüm bağ ve 24 zeytin ağacı bulunmaktadır. Hane 1’de kayıtlı bağban 60 dönüm mezru tarlasından gelir elde etmemektedir. Ya ekmeye kudreti yoktur ki bu durumda gayri mezru tarla olarak kayda alınırdı ya da mahsulden henüz gelir elde etmemiştir.

Fotoğraf 9: Çıkrıklı Çiftliği’nde Ortakçılık İlişkileri

Kaynak: BOA.MVL.TMT. 1940, s. 17.

SONUÇ

Bu çalışmada, 19. yüzyıl ortalarında Aydın Vilayeti'nde (Batı Anadolu'da) yer alan çiftliklerde yaşanan üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin ortak alanlarla olan dengesini daha iyi anlayabilmek için iktisadi ve sosyal ilişkiler birlikte ele alındı. Köylüler ve çiftlik sahipleri arasındaki ilişkinin, ortak tasarruf hakkı, bireysel tasarruf hakkı çerçevesinde çatışmalı olduğu görüldü. Bunları somutlaştırmak gerekirse, Tavaslızadeler, Karaosmanzadeler, Baltacızadeler gibi dönemin nüfuz sahibi kişilerin ve Adnan Bey'in (Menderes) tasarrufunda bulunan çiftliklerde mera-arazi anlaşmazlığı yaşandığı (19. yüzyıl ortalarından başlayarak 20. yüzyıl başlarına kadar süren döneme ait) belgelerden izlenmektedir. Bunlar da bize sermayenin doğayı tahakküm altına aldığına ve ortak alanların yok oluşuna dair izleri gösterebilir niteliktedir.

İncelenen dönemde ve öncesinde Osmanlı iktisat tarihinde bu konuya dair pek çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Nagata, 18. yüzyılda "Koru-ı Cebel-i Manisa" has mukataasının çevresinde köylülerin hayvan otlakları için mera gibi koruduğu alanların bir kısmının zamanla Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından ziraata açıldığını ve Karaosmanoğulları ile Manisa köylüleri arasında çatışma yaşandığını mahkeme kayıtlarından anlamaktadır. Hatta Hacı Mustafa Ağa'nın ölümünden sonra bu aileye ait çiftliklerin bir kısmının (Mütevelli, Karaağaçlı, Mihaili, Burunören, Koldere ve Papaslı vb.) bu yörede kurulmuş olduğunu belgelemektedir.²⁷⁶ Kurmuş'a göre 1860'ın ortalarına kadar Batı Anadolu'da yeni topraklar ormanların yakılması veya ağaçların kesilmesiyle kazanılmaktaydı. Bu duruma yaptığımız araştırma sonucu verilecek örneklerden biri 1844-45 yılında Tire Kazası Göllüce Çiftliği'nde 400 dönüm "*ormanlık olmakla hali kalmış idiği*" açıklamasıyla kaydedilmiş "*gayri mezru tarla*"dır. İkinci örnek olarak, Manisa Kazası Yazıcı-Çullos Çiftliği'nde "*her ne kadar tarla denilmiş ise de tarla olmayıp kır, orman ve dağ olarak fakat hayvan râ'î olmakdan başka bir fâidesi olmadığı*" ibaresi ile kaydedilen 2000 dönüm "*gayri mezru tarla*" verilebilir. Tökin de eserinde, Batı Anadolu'da toprak darlığından kaynaklı tarıma açılan ormanların varlığından bahsetmektedir.

²⁷⁶ Yuzo Nagata, "Manisa Şerî Mahkeme Sicil Defterlerinden Bir Kaç Not", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1992, Sayı 3, s.295-296.

19. yüzyıl ortalarında Aydın Vilayeti'nde incelenen çiftliklerin büyük bir kısmı büyük ölçeklidir. Bu çiftliklerin Karaosmanoğullarına ve Baltacızadelere ait olan bölümünün yıllara göre ölçeklerinin genişlediğine dair belgelere rastladık. Bu belgeler ortak alanlar konusunda nerede olduğumuzu izlemenin ve tartışmanın etkili bir dayanağı olabilir. Karaosmanoğullarına ait 18. yüzyıl kayıtları ile 19. yüzyıl ortalarına ait kayıtlarına ulaşabildiğimiz birkaç çiftlikte (Hamzabeyli Çiftliği, Çullo Çiftliği, Karaağaçlı Çiftliği, Birunviran Çiftliği) çiftliklerin genişlediğini somut verilerle net bir şekilde görmekteyiz. Çiftliklerin genişlediğine dair bilgiler şu şekildedir; 1788 yılında Hamzabeyli Çiftliği'nin sınırları 820 dönüm iken, okumuş olduğumuz 1844-45 tarihli temettüat defterinde çiftliğin sınırları 6-7 kat artarak 5500 dönüme ulaşmıştır. 1788 yılında ortak kullanım alanı bulunmayan Hamzabeyli Çiftliği'nin 1844-45 yılı kayıtlarında 2000 dönüm (500 dönüm mera ve 1500 dönüm ziraat olunmayan gayrimezru tarla) ortak kullanım alanına rastlanmaktadır. Yazıcı Çullos Çiftliği'nin sınırları 1788 yılında 685 dönüm iken, 1844-45 tarihli temettüat defterinde sınırların 6-7 kat artarak 4600 dönüme ulaştığı görülmektedir. 1788 yılında bu çiftlikte ortak alanlara dair bir kayda rastlanmazken, 1844-45 kayıtlarında çiftliğin neredeyse yarısı 2400 dönüm mera ve hayvan otlagından oluşmaktadır. 1788 yılında Karaağaçlı Çiftliği'nin sınırları 1541 dönüm iken, 1844-45 tarihli temettüat defterindeki kayıtlara göre çiftliğin sınırları 3-4 kat artarak 5171 dönüme ulaşmıştır. 1788 yılında ortak alanlarla ilgili herhangi bir kayda rastlanmazken, 1844-45 yılında Karaağaçlı Çiftliği'nde 800 dönümlük meranın ağıl kahyası Kostanti'nin tasarrufunda olması dikkat çekmektedir. Birunviran Çiftliği'nin 1788 yılındaki büyüklüğü 1021 dönüm iken, 1844-45 yılı temettüat kayıtlarında çiftliğin sınırları 6 kat artarak 6276 dönüme ulaşmıştır. Bu çiftlikte 1788 yılında ortak alanların varlığına rastlanmazken, 1844-45 yılında 3050 dönüm mera ve 1176 ziraat olunmayan gayrimezru tarla olmak üzere toplamda 4226 dönüm ortak kullanım alanına rastlanmaktadır. Sayılan çiftliklerin hepsinin Karaosmanzadelere ait olduğu ve zamanla ortak kullanımda olan alanları “çitleyerek” sınırlarını genişlettiği açıkça görülmektedir.²⁷⁷

Karaosmanzadelere ait Çungara (Tokat) Çiftliği'nde yer alan toprak büyüklüğünün 1805 kayıtlarında 4000 dönüm (ortak kullanım alanları dahil) olduğunu

²⁷⁷ Yine de 1788 ve 1844-45 yılı belgelerinin hazırlanış dinamikleri ve doğalarını düşünerek bu artışların farklı kaynaklarla da desteklenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Nagata'nın eserinde okumaktayız. 1844-45 temettuat defterlerinde Çungara iftliği'nde ortak kullanım alanlarının olmadığını ve 298 dönüm müstecir tarlanın var olduğunu gördük. Bu bize çiftliklerin bölünerek (parsellenerek) başka çiftliklerin oluşumuna katkıda bulunmuş olabileceği kuşkusunu yarattı. Baltacızadelere ait olduğu anlaşılan Tire çiftliklerinde de aynı duruma rastlanmaktadır. 1788 yılında Tire Voyvodası Yetim Mehmed Ağa'ya ait olan Rahmanlı, Tulum ve Subaşı Çiftlikleri 1844-45 yıllarında Baltacızade Manolaki'ye geçmiştir. Temettuat defterlerinde bu alanların 1788 yılına oranla daha düşük toprak büyüklükleri ile kaydına rastlamaktayız. Burada 1788 yılında 1844-45 yıllarına kadar bu çiftliklerin parçalanarak başka çiftliklere dahil olduğu şüphesine kapıldık. 1844-45 yılları temettuat defterlerinde Akçameşhed Çiftliği'nde kayıtlı herhangi bir arazi türüne rastlanmamaktadır. Fakat, 5-6 yıl sonra yani, 1850 yılında Lamartine'e kiraya verilen çiftliklerin hasılat dökümlerinde Akçameşhed Çiftliği'nin mera ve tarla kirasına dair bilgilerine ulaştık ki bu bilgi çiftliklerin genişlediğinin bir diğer kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. 33 yıl sonra (1883 yılında) II. Abdülhamit'in tasarrufuna geçen Rahmanlar, Tulum, Subaşı, Akçameşhed ve Yeni Çiftlik sınırlarının ortak alanların çiftliğe dahil olması ile genişlediğini tespit ettik. 1895 yılında tasarrufu Aristidi'ye ait çiftliklerin genellikle sınırlarının genişlediğine şahit olduk. Subaşı Çiftliği'nde 1895 yılında küçük bir azalma söz konusu olmakla birlikte Tökin'in de eserinde konu ettiği toprağın üçlü rötasyon sistemi çerçevesinde kullanımı ile ortak alanların daralması çiftliklerin oluşumuna ve genişlemesine neden olmuş gibi görünmektedir. Yani, ürünün ekili olduğu tarla verimini yitirince meraların, ormanların ziraata açılma meselesi zemininden yola çıkarak Karaosmanoğullarına ve Baltacızadelere ilişkin daha somut örnekler verilebilir. Bu tür çiftlik oluşumuna dair örneklere De Moor'un çalışmasına konu ettiği Güney Hollanda'nın Batısında yer alan Flanders Bölgesi'nde de rastlamaktayız. Dolayısıyla burada farklı dönemlere denk gelen evrensel bir dönüşümden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, Aydın Vilayeti'ndeki çiftliklerde ortak alanların varlığı, Stahl'ın vurguladığı gibi, ortak alanların Akdeniz'de devamlılığını ve çitlenerek daraldığını işaret etmektedir. Zaten McGowan, Kurmuş ve Nagata çalışmalarında çiftlik oluşumunda ve genişlemesinde ortak alanların rolünü vurgulamışlardır.

Bir diğerk mesele, çiftliklerin temettüat defterlerinde kayıtlı olan mera ve tarlaların diğerk belgelerle ciddi oranda farklı oranlarla kayıtlanmasıdır. Kayıtlı alanların büyüklüğü konusunda yaşanan tutarsızlığın nedenleri arasında mali disiplinsizlik ya da vergi ödemesinin daha az çıkması için yapılmış kayıt-dışı bir eylem olabilir.²⁷⁸ De Moor'un çalışmasında değindiğı gibi bu alanlar sahip olduğı "küçük mali önemi" nedeniyle kayıtlanmamış olabilir. Sonrasında bir grup insan tarafından özel mülk haline girince kayıtlanmış olabilir. Kayıtlarda ortak kullanım alanların azalması da artması da "çitleme" pratiklerine ve sermayeye mülk olmalarına bağlanabilir. Yani, ortak mülkiyete el koyma (bireysel mülkiyete girme) ortak alanların önce özelleştirilip kayda alınması sonra da tarıma açılmasıyla hem daralıp hem genişleyebiliyordu. Ama her hâlükârda sermayeye konu olabiliyordu. Mesela, Tire çiftlikleri Tulum, Subaşı ve Rahmanlar Çiftliği üzerinden somutlaştıralım: 1788 yılında Tulum Çiftliği'nde 1500 dönüm tarla, 1500 dönüm otlak alanı mevcutken²⁷⁹, 1883 yılında 2980 dönüm tarla 1100 dönüm otlak alanı bulunmaktadır. Yani, ekili alanı artırmak için hem yeni otlaklar tarıma açılmış hem de özelleştirilen otlakların bir kısmı da tarlaya dahil olmuştur. 1895 yılına gelindiğinde, ekili tarla 4470 dönüm, otlaklar 741 dönüm görünmektedir. Yine ekili alanın arttığı, otlakların azaldığı görülmektedir. Ama otlaklardaki azalış tarladaki artışı karşılamadığından bunun hem mevcut otlaklar hem de tarıma yeni açılan otlaklar sayesinde olduğu anlaşılmaktadır. Rahmanlar Çiftliği için bu durum 1788-1895 yılları arası ve Subaşı Çiftliği için bu durum 1788-1883 yılları için benzer bir grafik çizmektedir. Ama 1883-1895 yılları arasında Subaşı Çiftliği için bu durum tam tersine işlemiştir. 1883 yılında tarla dönümü 6550 iken 1895'te 4150 dönüm olmuş, otlaklar 1883 yılında 1000 dönüm iken 1895'te 2175 dönüm olmuştur. Yani, tarlalar azalmış otlaklar artmıştır. Bu da bize eskiden ziraata açılan otlakların nadasa bırakılmış olabileceğini ve yeni otlak alanların çiftliğe dahil olduğunu gösterebilir. Bu gibi ortak alanların özelleştirilmesine yönelik araştırmalarda hem mikro hem makro anlamda örneklere rastlanmaktadır. İspanya, Güneydoğu Hollanda,

²⁷⁸ Defterlerin tutulmasındaki olası ihtimal ve mücadeleler için bkz. Alp Yücel Kaya "In the Hinterland of Izmir: Mid-nineteenth Century Traders Facing a New Type of Fiscal Practice", Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein (ed.), *Merchants in the Ottoman Empire*, Leuven, Peeters, 2008.

²⁷⁹ Tulum Çiftliği'nde 1844-45 yılı temettüat kaydında 252 müstecir tarla bulunmakta ve otlak kaydı bulunmamaktadır.

Güneydoğu Avrupa, İngiltere ve çalışmamıza konu olan Batı Anadolu bu örnekler arasında sayılabilir.

19. yüzyıl ortalarında Batı Anadolu'da (Aydın Vilayeti'nde) toprağın kullanım şekli nadas olarak karşımıza çıkmaktadır. Tökin'in yorgun düşen tarlanın nadas veya dinlendirme döneminde mera olarak kullanıldığından bahsetmesi, birçok çiftlikte gerek köylülerin gerekse çiftlik sahiplerinin hanesinde kayıtlı gayrimezru tarlaları işaret etmiştir. Bazı çiftlik sahiplerinin hanesinde hayvan otlatma amacı ile kullanıldığı veya nadasa bırakıldığı açıklamasıyla yer alan gayrimezru tarlalar mevcutken bazılarında herhangi bir açıklama yapılmaksızın kayıtlı gayrimezru tarlalar bulunmaktadır. Nadasa bırakılan ve kullanımı konusunda açıklama yapılmaksızın yazılan gayri mezru tarlaların büyüklüğü de dikkat çekmektedir. Bu bilgiler bize söz konusu alanların ortak kullanım alanı olabileceği şüphesini uyandırmaktadır. Diğer taraftan, Tökin'in vurguladığı gibi, gayri mezru tarlaların daha öncesinde meradan tahvili gerçekleşmiş ve dinlendirildiği süre içerisinde mera olarak kullanılabilirdiği şüphesini de uyandırmaktadır.

Literatürde tartışılan meselelerden biri kapitalist üretim tarzının işaretlerinden biri olan ücretli emektir. 19.yüzyıl ortalarında incelenen çiftliklerde yer yer ücretli emeğe rastlansa da kullanılan baskın emek şekli kiracılık ve ortaklıktır. Köylülerin büyük çoğunluğu çiftlik sahibinden kiralamış oldukları tarlada kiracı konumundadır. Köylülerin bir kısmı çiftlik sahibinin tasarrufundaki tarlada kendi hayvanlarıyla ya da çiftlik sahibinin hayvanlarıyla beraber ortaklığa dahil olurken, diğer bir kısmı çiftlik sahibinden kiralamış olduğu tarlada başka hanelerle hayvanı kendi ya da ortağı tedarik edecek şekilde ortaklık ilişkisi kurmaktadır. Kiracılık yapan çiftliklere en çok Baltacızadelere ait Tire Çiftliklerinde rastlamaktayız. Karaosmanoğullarına ait Manisa Kazası çiftliklerinin genelinde kiraya verilen tarlalar ve çiftlik sahibinin tasarrufundaki mezru tarlalara rastlanırken diğer bir bölümünde kiracılık ve ortaklığa aynı anda rastlamaktayız. Tavaslızadelerin çiftliklerinde de kiracılık ve ortaklık ilişkilerine ve yer yer çiftlik sahibinin tasarrufunda ekili tarlalara rastlamaktayız. Kira bedelleri çoğu çiftlikte toplu olarak kayıtlanmıştır. İstisnai bir durum olarak, Tavaslızadelerin tasarrufundaki Cedid-Acarlı Çiftliği'nde kira bedelleri kiralanan tarlaların altında tek tek belirtilmiştir. Bazı çiftliklerde genellikle Tire Kazası'na bağlı çiftliklerde kira bedeli

kayıtlara geçmemiştir. Çiftliklerde kısmen de olsa küçük köylü tasarruflarına da rastlanmaktadır.

19. yüzyıl ortalarında Aydın Vilayeti'nde köylüler ile toprak sahipleri arasında arazinin kullanımı, kullanılan alet ve edevatın türü, aralarında gerçekleşecek olan yarıcılık, kiracılık, ortakçılık, ücretli emek gibi sistemlerden hangisinin kullanılacağı, tarım ve hayvancılık ile bağlantılı olarak ortak kullanım alanlarının dengesi konusunda çatışmalı bir ilişki olduğu da hissedilmektedir. Ortakçılık, yarıcılık, kiracılık gibi üretim ilişkileri çoğu zaman arazi ve hayvan varlığı üzerinden pay edilen hisseler bağlamında tanımlanmıştır. Ancak, bu tanımlama içerisinde ortak kullanım alanlarının rolü azımsanmayacak derecede büyüktür. Bu nedenle, ortak alanları bölgesel tarımsal örgütlenmenin bir bileşeni olarak ele almak gerekmektedir. Köylü ortakçının hayvan varlığı söz konusu olduğunda otlatmak için gerekli otlakların çiftlik sahibi tarafından sağlanması bile bu hisselerin paylaşımını ciddi oranda etkilemiş olmalıdır. Çiftlik sahibinin tasarrufunda olan ortak kullanım alanlarının çiftlik sahibinin alacağı hisselerle sağlayacağı maddi faydaların dışında hisselerle yansımayan faydaları da mevcuttur. Şöyle ki, köylüler hayvanlarını otlatabileceği ortak kullanım alanlarının (otlak, mera gibi) tasarrufunu elinde bulunduran çiftlik sahibinin hesabına ücretsiz (Nagata'nın altını çizdiği gibi) angarya hizmetler verebilir. Çiftlik sistemi içerisinde köylünün üretim araçlarından koparılarak bu araçlara (tarla, hayvan ve alet edevat) ilişkin ödemiş olduğu kira, devlete ödemiş olduğu vergi (öşür) ve niteliği değişse de çiftlik sahibine sunmuş olduğu angarya hizmetler de çatışmanın bir diğer kolunu oluşturmaktadır. Yani, köylüler McGowan'ın belirttiği gibi, sadece devlete veya tımar sahibine karşı değil artık toprak sahibine karşı da sorumlu olduğu "*ismi mülksüzleşme*" sürecine itilmiş gibi görünmektedir. Buna ilişkin mahkeme kayıtları olmasa da okunan çiftlik defterlerinden çelişkili, çatışmalı ilişkilere dair izlerin varlığından bahsedebiliriz.

Köylülerin çiftlik sahibi hesabına sunmuş olduğu zorunlu angarya hizmetlerin ortak kullanım alanları ile ilintili olabileceği tartışmasına daha geniş yer vermek gerekmektedir. Nagata'nın incelemiş olduğu Karaosmanoğlu çiftliklerinden hem Hüseyin Efendi'nin hem de Sadık Bey'in çiftliklerinde köylülere geçimlik ihtiyacını karşılamak için ucuz bir bedelle kiraya verilen tarlalar karşılığında, köylülerin mahsulün doğrudan çiftlik sahibine gideceği tarlada "angarya hizmet sunduğu", ücretsiz tarım

işçiliği yaptığı görülmektedir. Temettuat defterleri üzerinden incelemiş olduğumuz çiftliklerdeki veriler Nagata'nın bu tezini doğrular niteliktedir. Çiftliklerde Karaosmanoğullarının kiraya verdiği "müstecir tarlalar" ve çiftlik sahibi hesabına ziraat edilen "mezru tarlalar" bulunmaktadır. Çiftlik sahibinin tasarrufundaki mezru tarladan elde edilen gelir köylülere kiraya verilen tarladan elde edilen gelirden bir hayli yüksektir. Bu noktada çiftlik sahibinin tarlaları köylülere ucuz bir bedelle kiraya vermesi Nagata'nın yorumu doğrultusundaki angarya hizmetlerle açıklanabilir. Üretici köylüler çiftlik sahibi hesabına ücretsiz tarım işçiliği yaparak ucuz bir bedelle geçimlik ihtiyaçlarını karşılayacağı tarlada kiracı konumunda yer almaktadır. Bu duruma sadece Karaosmanoğulları çiftliklerinde değil Tavaslızadelerin Şamlı Çiftliği'nde de rastlanmaktadır. Bu bağlamda nüfuz sahibi kişilerin çiftliklerinde otlakların, meraların, vs. gibi ortak kullanım alanlarının tarıma açılması, karı artırmak isteyen çiftlik işletmesi açısından elverişli bir yol haline gelmektedir. Çiftlik sahibi için yorulan toprağı dinlendirmeye almak hem üretimi durduracak hem de köylüyü toprağı bağlayacak şartların oluşmasını engelleyecektir. Bu bağlamda yorulan toprağın dinlenmeye alındığı süreçte yerine orman, mera, çayır vs. gibi ortak alanların tarıma açılması çiftlik sahibi açısından karlı görünmektedir. Ortak alanların tarıma açılmasıyla hem üretim aksamayacak hem de köylünün çiftlik sahibi hesabına angarya hizmet sunması karşılığında ucuz bedelle kiraya verilen tarlada bir azalma yaşanmayacaktır.

Tökin'in vurguladığı gibi, Batı Anadolu'da asıl uğraşları ziraat olup hayvanlarını yakın çayırlar ve yaylalarda otlatanlara rastlanmaktadır. Çiftliklerin de bu yapıya sahip olduğu düşünülünce, akla köylülerden angarya hizmet alabilmenin başka bir yolunun olduğu da gelmektedir. Ziraatın gerçekleşmesi için gerekli üretim araçlarından biri olan hayvanlarını otlatabilmek için köylüler ortak kullanım alanlarına ihtiyaç duyacaktır. Arazi Kanunnamesi'nin maddelerinden yola çıkarak Halil Cin'in altını çizdiği gibi, çiftliklerde bulunan özel meralar bu ihtiyacı karşılamak için yeterli olacaktır. Ama Halil Cin'in gözden kaçırdığı şekilde, köylü hayvanlarını otlatmak için bu alanları kullanabilir ve bunun karşılığında çiftlik sahibinin tarlasında ücretsiz tarım işçiliği ve/veya çiftlik sahibinin hayvanlarına çobanlık edebilir. Bu türlü hizmetler de bir nevi angarya sayılmaktadır. Ulaşmak istediğimiz nokta şudur; çiftlik sahibi ortak kullanım alanlarını

her durumda kendi lehine kullanmaktadır. Ve her iki durumda da köylü çiftlik sahibine Nagata'nın yorumladığı gibi angarya hizmetler sunmaktadır.

Bu çalışmada, müşterekler (ortak alanlar) literatüründe güncel tartışmalar bağlamında Hardin, Ostrom ve De Moor'un ortak alanlar ile ilgili çalışmalarına ve görüşlerine yer verilmiştir. Fakat, Ostrom ve Hardin'in müşterekleri şekillendiren ekonomik, sosyal ve politik nüvelere değinmemesi ve bunları soyutlaması dikkatimizi çekmiştir. De Moor ise müşterekleri tarihsel bağlamda ele almış fakat, müşterekler etrafında yaşanan çatışmalara çalışmasında yer vermemiştir. Oysa, Marx müşterekleri ekonomi-politik ve bağlantılı olduğu sermaye birikim koşulları çerçevesinde ele alarak sayılanların müşterekleri (ortak alanları) nasıl şekillendirdiğini neden ve sonuçlarıyla beraber sorgulamıştır. Marx'ın ortak alanlara dair eski ve köklü bir yazımında; 17. yüzyıl İngiltere'sinde önce toprak sahibi beylerin bireysel eylemleriyle başlayan sonrasında parlamentonun desteğiyle gelişen ve kurumsallaşan çitleme hareketlerinin çerçevesi çizilmiştir. Çitleme kanalıyla, ortak kullanılan otlaklar, ormanlar ve ziraat edilen topraklar gibi ortak mülkiyetteki alanlar özel mülkiyet altına alınarak ortak kullanıma kapatılmıştır. Çitleme pratikleriyle ortak alanlar sermayeye konu olmuş ve köylüler üretim araçlarından yoksun bırakılmıştır. Dolayısıyla, çitleme hareketleri sermaye-emek kutuplaşmasına neden olmuştur. Çalışmamıza konu olan Aydın Vilayeti'ndeki ortak alanların "çitleme" kanalıyla büyük ölçekli çiftliklerin oluşumunda rol oynadığı ve bu sürecin çatışmalı bir şekilde işlediği ve dirençle karşılandığı görülmüştür. Bu çiftliklerde Marx'ın anlatısından farklı olarak köylünün topraktan tamamen kopmadığı ve toprağa kiracı ve ortakçı statüsünde katılımı olduğu görülmüş, buna ek olarak bu üretim ilişkileri ve ortak alanlar dengesi bağlamında köylüye angarya hizmetler yüklendiği ayrıca izlenmiştir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

Maliye Nezareti (Temettüat Defterleri)

BOA. ML. VRD: TMT. d... 1407, 1408, 1411, 1417, 1419, 1420, 1421, 1422, 1424, 1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1438, 1445, 1447, 1453, 1461, 1463, 1467, 1545, 1683, 1687, 1794, 1812, 1834, 1835, 1845, 1909, 1940, 2028, 2107, 2121, 2249, 2271, 2272, 2275, 2282, 2284, 2285, 2295, 2303, 2304, 2318, 2503, 2538, 2545, 2607, 2662, 2666, 2683, 2690, 2694, 2701, 2724, 2725, 2728, 2739, 2740, 2747, 16128, 16177.

Amedi Kalemi

BOA. A. MKT. UM. 267. 00011.

Babiâli Evrak Odası

BOA. BEO. 003569. 26735.

Meclis-i Vükela Mazbataları

BOA. MVL. 00577. 00049.

BOA. MVL. 00577. 00028.

Yıldız Tasnifi

BOA. Y. MTV. 00031. 00078.

Dâhiliye Nezareti Evrakı

BOA. DH. MUİ. 00047. 00041.

BOA. DH. MUİ. 00075. 00061.

KİTAPLAR, MAKALELER, TEZLER

Barkan, Ö.L. (1980). Çiftlik. *Türkiye’de Toprak Meselesi /Toplu Eserler 1* (ss.789-797). İstanbul.

Béaur, G. and Chevet, J.M. (2013). Institutional Changes and Agricultural Growth, Property Rights, *Land Markets and Economic Growth in the European Countryside (13th-20th Centuries)* (ss. 19-68). Ed. Gérard Béaur et al, Belgium: Brepols.

Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 454.

Cin, H. (1975). *Eski ve Yeni Türk Hukukunda Mera Yaylak ve Kışlaklar*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara.

De Moor, T. (2015). *The Dilemma Of Commoners: Understanding the Use of Common Pool Resources in Long-Term Perspective*, New York USA: Cambridge UP.

Engels, F. (1986). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 9. Baskı.

Engels, F. (1992). Mark. *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* (ss. 285-304). Çev. Mihri Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2. Baskı.

Ergenç, Ö. (2012). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzara'a ve Muraba'a Sözleşmeler. *Osmanlı Tarihi Yazıları, Şehir, Toplum, Devlet* (ss.246-256). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Goñi, I.I. ve Berasain, J.M.L. (2013). The Concurance and Hyerarchization of Rights to Property: the Case of Spain. *Property Rights, Land Markets and Economic Growth in the European Countryside (13th-20th Centuries)* (ss.123-138). Ed. Gérard Béaur et al, Belgium: Brepols.

Gökmen, E. (2010). XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3(6): 213-236.

Gökmen, E. (2015). XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal Ve Ekonomik Durumu, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3): 199-226.

Güran, T. (2000). 19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (ss.73-94). H. İnalçık ve Ş. Pamuk (der). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Gürpınarlı, O. H. (2000). Manisa Kazasında Bulunan Çiftlik Köylerinin Durumu, XIV. *CIEPO, Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi* (ss. 491-525.), İzmir-Çeşme-Manisa.

Haykıran S, A. (2013). Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918). *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*.

İnalcık, H. (1996). Köy, Köylü ve İmparatorluk. *Osmanlı İmparatorluğu- Toplum ve Ekonomi* (ss. 1-14). İstanbul: Eren Yayıncılık. 2. Baskı.

İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, H. (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ss. 15-34). Ç. Keyder ve F. Tabak (der.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Çev. Zeynep Altok.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt 1, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Kaya, Y. A. (2008). "In the Hinterland of Izmir: Mid-nineteenth Century Traders Facing a New Type of Fiscal Practice", Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein(ed.), *Merchants in the Ottoman Empire*, Leuven, Peeters.

Kaya, Y. A. (2015). On the Çiftlik Regulation in Tırhala Mid Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-Holders, *Subaşı*s and Sharecroppers. Ottoman Rural Societies And Economies. *Halcyon Days in Crete VIII A Symposium Held in Rethymno* (ss. 333-379). Yunanistan: Crete University Press Rethymno (2015).

Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Kütükoğlu, M. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. *Belleten*. 59 (225): 395-412. Ankara.

Marx, K. (2011). İlk Birikim. *Kapital Birinci Cilt* (ss. 686-730). Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 1. Basım.

McGowan, B. (1981). *Economic Life in Ottoman Europe. Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*. Cambridge.

Nagata, Y. (1976). *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik)s of the Notables in Western Anatolia*. Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa.

Nagata, Y. (1979). 16. Yüzyılda Manisa Köyleri. 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Âit Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32: 731-758.

Nagata, Y. (1992). Manisa Şerî Mahkeme Sicil Defterlerinden Bir Kaç Not. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.*, Sayı 3. ss. 285-296.

Nagata, Y. (1997). *Tarihte Ayanlar Karasomanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nagata, Y. (2013). 19.Yüzyıl Ortalarında Manisa Kazası ve Karaosmanoğulları. *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan* (ss. 256-276), Ed. Doç. Dr. Ümit Ekin, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım.

Neeson, J.M. (1993). *Commoners: Common Right, Enclosure And Social Change in England 1700-1820*. Cambridge University Press.

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. The Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge UK: Cambridge UP.

Oyan, O. (2016). *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*. İstanbul: Yordam Kitap.

Özgün, C. (2012). XIX.Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik. *International Journal of Social Sciences*. 5(6): 371-395.

Stahl, H.H. (1986). *Household, Village and Village Confederation in Southeastern Europe*, Trans. Linda Scales Alcott, Columbia University Press, New York.

Thompson, E.P. (2006). *Avam ve Görenek*. İstanbul: Birikim Yayınları, 1. Baskı.

Tökin, İ.H. (1990). *Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Veinstein, G. (1998). Çiftlik Tartışması Üzerine. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (ss. 35-56). Ç. Keyder ve F. Tabak (derl), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Zeynep Altok.

İNTERNET KAYNAKLARI

Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 135, BİON Matbaacılık, İstanbul 2014, Online Erişim Tarihi ve Adresi: 07.06.2018

https://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/135_TANZ%C4%B0MAT_SONRASI_ARAZ%C4%B0_VE_TAPU_kpdf.pdf

Kamusi Türki Osmanlıca Türkçe Sözlük, Online Erişim Tarihi ve Adresi: 10.01.2018

<http://www.kamusiturki.com/>

“Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde”. Online Erişim Tarihi ve Adresi: 19.01.2018

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a56616f8eda86.00941309

EKLER

EK 1: Halil Cin: Tanzimat Sonrası Ortak Alanların Hukuki Rejimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda 3 Kasım 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile beraber kanunlaştırma hareketleri başlamıştır. Arazi Kanunnamesi'nden önce arazi çeşitleri mülk, miri ve vakıf arazi iken, Kanunname sonrası sınıflandırma genişletilmiş ve Arazi Kanunnamesi'nin 1. maddesinde arazileri beş bölüme ayırmıştır.²⁸⁰

*“Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de olan arazi beş kısımdır. Kısım-ı evvel, arazi-i memlûke yani ber-vech-i mülkiyet tasarruf olunan yerlerdir. Kısım-ı sâni, arazi-i mîriyedir. Kısım-ı sâlis, arazi-i mevkûfedir. Kısım-ı râbi', arazi-i metrûkedir. Kısım-ı hâmis, arazi-i mevâtdır.”*²⁸¹

Mülk, miri, vakıf, mevat ve metruk arazi şeklinde sınıflandırdığı bu arazi çeşitlerini ilgili Kanun'un 1 ve 6. maddelerinde tanımlamıştır.²⁸² Ortak alanları içermesi sebebiyle arazi çeşitlerinden metruk arazinin hukuki ve idari düzenlemesini incelememiz faydalı olacaktır. Arazi Kanunnamesi'nin 5.maddesi metruk araziye şöyle tanımlamıştır:

*“Arazi-i metruke iki kısımdır. Biri umum nas için terk olunmuş yerlerdir ki tarık-i am bu kabildendir. Diğeri bir kariye ve kasaba veya kur'a ve kasabat-ı müteaddidenin umumahalisine terk ve tahsis olunan yerlerdir ki ahal-i kur'a ve kasabata tahsis kılınmış olan mer'alar bu kabildendir.”*²⁸³

Metruk araziye ilişkin hiç kimse fiili ve hukuki bir tasarruftan söz edemez. Metruk araziye zorla el koyma veya çitleme gibi bir durum söz konusu olursa birinci grup metruk arazide halkın; ikinci grup metruk arazide ise tahsis olunan yerden yararlanan köy halkının dava açma hakkı vardır. Mecelle'nin 1645.maddesi uyarınca bahse konu olan köy 100 kişiden fazlaysa 1 kişinin dava açması yeterli görülmektedir. Şayet bahse konu olan köy 100 kişiden az ise hepsinin birlikte dava açması gerekmektedir.²⁸⁴

²⁸⁰ Halil Cin, *Eski ve Yeni Türk Hukukunda Mera Yaylak ve Kışlaklar*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1975, s. 25.

²⁸¹ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s. 103.

²⁸² Cin, A.g.e., s. 25.

²⁸³ Cin, A.g.e., s. 26.

²⁸⁴ Cin, A.g.e., s. 27.

Metruk arazinin hukuki düzenlemesine bakıldığında genel olarak söz konusu araziye diğerlerinden ayıran hususlar bulunmaktadır.

- a) “Metruk arazide ferdi tasarruf mümkün değildir.
- b) Metruk arazide istifade karşılıksızdır. İstifade edenlerden ücret ve vergi alınmaz. Fakat bazı istisnalar vardır. Yaylak, kışlak, panayır ve pazar yeri için alınan vergileri bu grupta sayabiliriz.
- c) Metruk arazide zaman aşımı cereyan etmez.
- d) Metruk araziye ilişkin davalarda sulh caiz değildir.
- e) Metruk arazide sınır değişikliği geçerli değildir. Yani, metruk araziye yeni katılan yerler hakkında metruk arazi hükümleri tatbik edilmediği gibi, metruk araziden gasp edilen yerler, metruk arazi vasfını kaybetmez.
- f) Metruk arazide teberru hükümler cereyan etmez. Yani, bir kimse kendi arazisinden bir kısmını yol haline getirirse veya mevcut yola katılmak üzere terk etse o yer arazi-i metrukeden sayılmaz. Çünkü, mülk terk ile sakut olmadığından malik bu teberrudan her zaman vazgeçebilir.
- g) Metruk arazide haksız inşaat hükümleri uygulanmaz. Yani, diğer arazilerin aksine metruk arazide haksız yere bina, ağaç dikilirse kıymeti ne olursa olsun yıktırılır.
- h) Metruk arazide müşterek tasarruf iddiası, müstakil tasarruf iddiasına tercih edilir.”²⁸⁵

Cin’e göre, metruk arazi deyimini ilk defa Arazi Kanunnamesi’nde kullanılmış ve bununla ilgili kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. Meralara ait hükümler metruk araziye ait hükümlerle benzerlik gösterip bazı detaylar ile ayrılmaktadır. Cin eserinde meranın özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

- 1) “Bir yerin mer’a sayılabilmesi için bu amaçla bir köy veya kasabaya tahsis edilmesi gerekir.
- 2) Bir tahsis bulunmadığı takdirde, kadimden²⁸⁶ beri o yerin mer’a olarak kullanıla gelmiş olması gerekir.

²⁸⁵ Cin, A.g.e., s. 29-30.

²⁸⁶ Başlangıcı bilinmeyecek kadar eski.

3) Mer'a hangi köy veya kasabaya tahsis edilmiş veya hangi köy veya kasaba kadimden beri o yeri mer'a olarak kullanıyorsa, ancak o köy veya kasabaların ahalisi mer'adan istifade edebilirler; başkalarının mer'adan faydalanma hakkı yoktur.

4) Mer'a olarak tahsis edilmiş olan veya kadimden beri mer'a olarak kullanıla gelen yerler alınıp satılamaz.

5) Mer'a yerleri üzerine bina yapılmaz, ağaç dikilerek kuru, bağ ve bahçe tesis edilemez.

6) Mer'a sınırları daraltılıp genişletilemez.

7) Mer'aların zaman aşımı ile özel mülkiyete geçirilmesi mümkün değildir.

8) Mer'anın vasfı değiştirilemez. Yani mer'a sökülüp ziraat arazisi haline sokulamaz.”²⁸⁷

Arazi Kanunu'nun 78. maddesi uyarınca,

*“Bir kimse arazi-i mîriye ve mevkûfeyi bilâ-nizâ' on sene ziraat ve tasarruf etmiş olur ise hakk-ı kararı sâbit olup gerek yedinde ma'mûlün-bih sened bulunsun ve gerek asla sened bulunmasın ol araziye mahlûl nazarıyla bakılmayıp yedine meccânen ve müceddeden tapu senedi verilmek lâzım gelir. Fakat ol arazi mahlûl olmuş iken bi-gayrı hakkın zabt eylemiş olduğunu kendisi ikrar ve itiraf ederse mürûr-ı zamana itibar olunmayıp ol arazi tapu-yı misliyle kendisine teklif olunur ve eğer kabul etmez ise bi'l-müzâyede tâlibine verilir.”*²⁸⁸

Cin'e göre, Kanun'un 78. maddesi her ne kadar metruk araziden söz etmemiş olsa da mer'a, yaylak ve kışlakların ve buna benzer kamu mallarının özel tasarrufa geçemeyeceğinden bahsetmiştir.²⁸⁹

Arazi Kanunu'nun 105. maddesine göre,

“Kur'a ve kasabat ahalisine mahsus olan mer'alardan başka bir kariyenin hudud dahilinde otlak mahalli olduğu halde kariye ahalisi bir güne resim

²⁸⁷ Cin, A.g.e., s. 32-33.

²⁸⁸ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s.118-119.

²⁸⁹ Cin, A.g.e., s. 45-46.

*vermeksizin hayvanatını otlatıp otundan ve suyundan istifade eder, hariçten hayvanat getirüb ol otlığın otundan ve suyundan intifa murad eden kimselerden canibi miri için münasip miktar resmi otlak alınıb ahali-i kariye onları men'e kadir olamaz ve onlardan resim ve otlakdan hisse alamaz.”*²⁹⁰

Buradan anlaşılacağı üzere, köy halkı hem meradan hem otlaktan ücretsiz yararlanabilmektedir. Ancak, köy ahalisi dışında hayvanlarını otlatmak isteyenlerden devlet otlak resmi almaktadır. Mera ile otlak arasında farklar mevcuttur. Mera devlet tarafından belli bir köyün ve kasabanın istifadesine sunulur ve dolayısıyla sadece o köyün ahalisi tarafından kullanılabilir. Otlak hangi köyün sınırları içerisindeyse o köyün malı sayılır ve hem o köyün hem de diğer köy ahalileri buradan faydalanabilirler. Meradan yararlananlar bir vergiye tabi olmadığı halde, köy dışından gelen ve otlaktan yararlananlar vergiye tabi tutulurlar. Arazi Kanunnamesi'nin 99. maddesi uyarınca:

*“Bir kariye veya kasaba dahilinde bulunan çiftliğin mine'l-kadîm ol kariye veya kasaba merasında ne mikdar hayvanâtı ra'y olunagelmiş ise yine ol kadar hayvanâtı ra'ydan men' olunamaz. Fakat bu makûle çiftlikâta ol kasaba ve kariye meralarından başka mine'l-kadîm müstakillen mahsus olan meralar, ahali-i kurâ ve kasabâta mine'l-kadîm terk ve tahsis kılınmış olan meralar gibi arazi-i metrûkeden olmayıp bu makûle çiftlik meralarında yalnız mutasarrıfî hayvanâtını ra'y etdirip sairini ra'ydan men' eder ve bunlar bâ-tapu tasarruf olunup haklarında sair arazi-i mîriye muamelesi olunur ve bu misillü çiftlik meraları için öşre muâdil senevî icâre alınır.”*²⁹¹

Yani, köy sınırları içerisinde bulunan çiftlikler köy veya kasaba merasında hayvan otlatılmaktan men edilmemiştir. Fakat, köy ve kasaba sınırlarında yer alan çiftlikte bulunan özel meradan yalnızca çiftlik sahibi yararlanabilir. Çünkü, bu tür meralar arazi-i metrûkeden sayılmaz, miri arazi muamelesine tabi olur. Bu meradan yararlanmak isteyen kişiler de öşre denk düşen bir ücret karşılığı buradan faydalanabilirler. Mera öşrü şu şekilde hesaplanmaktadır. “Çiftlik mer'asının 5 senelik kira bedeli hesab edilir ve bu

²⁹⁰ Cin, A.g.e., s. 65.

²⁹¹ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s. 122.

değer gerçek değer farzedilerek öşürü bulunur. İşte alınacak ücret bu öşür miktarı kadardır.”²⁹²

Yaylak ve kışlaklar meralarla ortak hükümlere tabi olmakla beraber birkaç yönüyle meradan ayrılmaktadır. Kanun’un 97. maddesinde şöyle yazmaktadır.

*“Bir karyeye mine’l-kadîm mahsus olan merada yalnız ol karye ahalisi hayvanâtını ra’y eder ve âhar karye ahalisi ol meraya hayvanât süremez. İki veya üç ya daha ziyade karye ahalisi beyninde mine’l-kadîm müşterek olan mera her kangı karyenin hududu dahilinde bulunur ise bulunsun ol karyeler ahalisi hayvanlarını müştereken ra’y etdirip yek-diğeri ra’yan men’ edemezler ve böyle bir karye ahalisine bi’l-istiklâl veyahud birkaç karye ahalisine bi’l-iştirak mahsus olan kadimî mera yerleri alınıp satılmaz ve üzerine mandıra ve ağıl ve ebniye-i saire ihdâs olunmaz ve kürûm ve eşcâr garsile bâğ ve bâğçe ittihâz kılınmaz. Ebniye ve eşcâr ihdâs ve gars eden olur ise cemî’-i zamanda ahali hedm ve kal’ etdirebilir ve arazi-i mevrû’a misillü hiçbir kimse tarafından sökülüp ziraât ve harâsete izin ve ruhsat verilmez ve ziraat eden olur ise men’ olunup her ne vakit olsa mera olmak üzere ibkâ kılınur.”*²⁹³

Kanun’un bu hükmüne karşı yani, meralardan istifade edenlerden hiçbir şekilde ücret alınmayacağı hükmüne karşın, Kanun’un 101. maddesinde şöyle yazmaktadır:

“Defterhâne-i Âmire’de mukayyed olup bir karye ahalisine müstakillen veyahud üç-beş karye ahalisine müştereken mine’l-kadîm mahsus olan yaylak ve kışlağın otundan ve suyundan yalnız kendilerine mahsus olan karyeler ahalisi intifâ’ eyleyip ecânibden bulunan diğer kurâ ahalisi intifâ’ edemez. Ve bu makûle yaylak ve kışlağın otundan ve suyundan intifâ’ eden ahaliden tahammüllerine göre cânib-i mirî için rüsûmât-ı yaylakiye ve kışlakiye alınır.

²⁹² Cin, A.g.e., s. 65-67. “Mer’a kiraya verilemez” şeklindeki karara ek olarak 442. Sayılı Köy Kanunu’nun 17.maddesi meraların ihtiyaç fazlası olan kısımlarının kiralanabileceği ve elde edilen kira gelirlerinin de köy parası olarak sayılacağı şeklinde hükümler içermektedir. Yenilediği bir kararda Yargıtay 4. Hukuk Dairesi de “...o halde dava konusu yerin mer’a olması davanın reddi için başlı başına bir hukuki neden düşünülemez...Ancak ihtiyaçtan artanı 3. kimselere kiraya verilebilir...” Şayet mera birden fazla köye ait ise kira gelirleri o köyler arasında bölüşülür.” Cin, A.g.e., s. 45.

²⁹³ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s. 122.

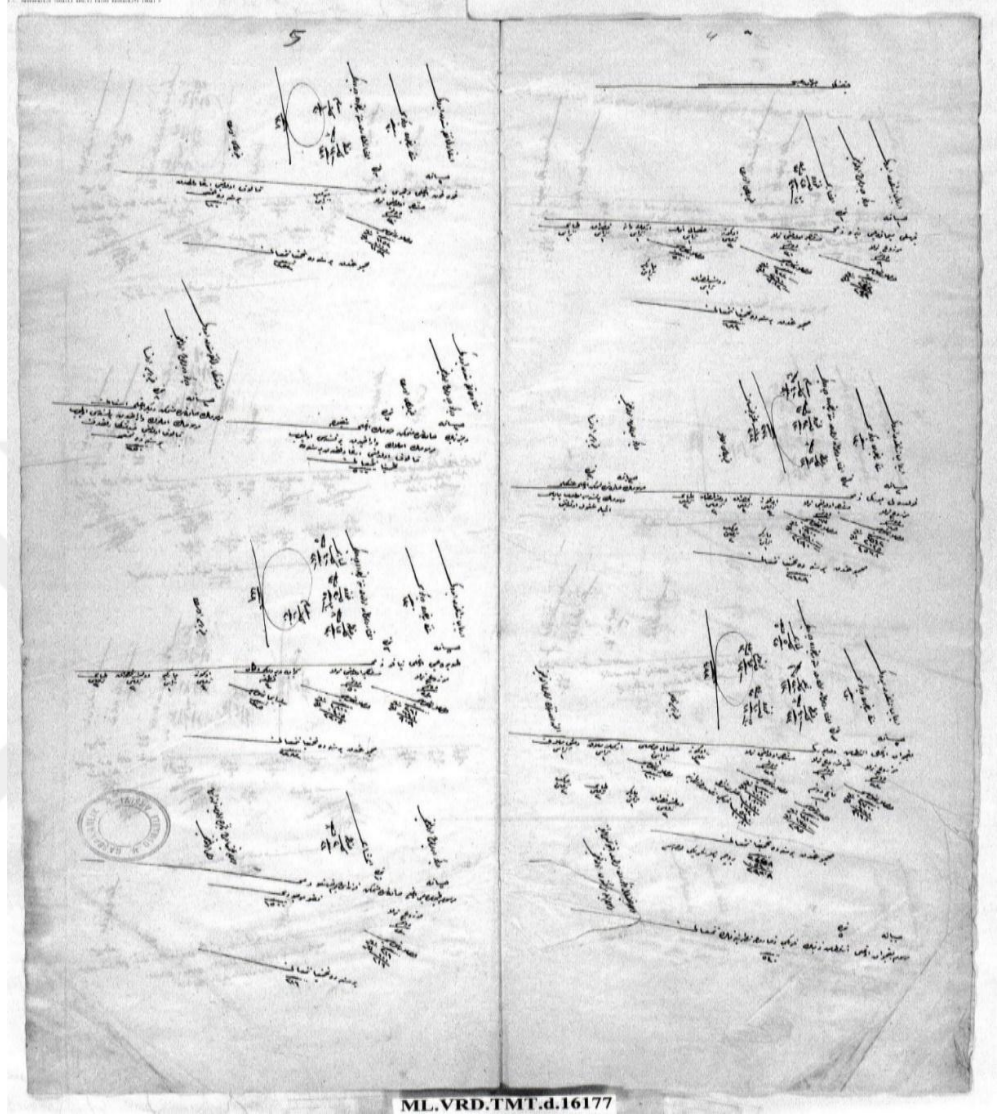
*Ve böyle ahaliye mahsus olan yaylak ve kışlaklar alınıp satılmaz ve tapu ile bir kimseye müstakillen tasarruf etdirilmez ve ahalinin rızası olmaksızın ziraât ve harâset dahi olunmaz.”*²⁹⁴

Kanun’un 97. maddesinde yer alan meraların hiç kimse tarafından sökülüp tarla haline getirilemeyeceği kanaatine karşın, Kanun’un 101. maddesinde “... ve ahalinin rızası olmaksızın ziraat ve haraset olunmaz” hükmü ile müştereken bir karar doğrultusunda ekilebileceği doğrudan olmasa da ifade edilmiştir. Kanun’un 97. maddesine göre, meraların üzerinde ağıl, bina vb. gibi yapıları kati suretle yasaklanmasına karşın, Kanun’un 101. maddesinde tabiatı gereği meralardan farklı olan yaylak ve kışlaklar için bir yasaklama veya serbestlik hükümleri söz konusu değildir. Bu noktada doğası gereği yaylak ve kışlakların özelliklerinden yararlanmak isteyenlerin hayvanlarını otlatırken hava koşulları vs. gibi nedenlerle bir süre yaylak ve kışlaklarda oturması zorunludur. Otlatma süresince barınma ihtiyacı ortaya çıkacak ve köy ahali arasında barınma alanı konusunda uzlaşa sağlanarak küçük çapta yapılar inşa edilebilir. Bu konuda anlaşmazlıkların olacağı da aşıkardır. Yaylak ve kışlaklarla ilgili söylenmesi gereken bir diğer husus da özel kişilere tapu ve tasarruf olunan yaylak ve kışlakların varlığıdır. Bunların da *arazi-i metrukedan* sayılmadıkları ve miri arazi olarak işlem gördüğü belirtilmelidir.²⁹⁵

²⁹⁴ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s. 123.

²⁹⁵ Cin, A.g.e., s. 70-77.

EK 2: Temettuat Defterinden Bir Örnek

Kaynak: BOA. ML. VRD: TMT., 16177.

EK 3: Aydın Vilayeti'nde Okunan Çiftlikler ve Sahipleri

Gömlek No-Kaza/Sancak	Çiftlik Adı	Çiftlik Sahibi/Kiracısı
1407-Alaşehir	İlhan Çiftliği	Soma ve Kırka kazaları voyvodası Hacı Bilal Ağa merkumun oğlu Ramiz Bey (1261 yılı için Mütevellizade Hacı İsmail ve reayadan Elçi Bali oğluna kasrıd ve ferâğ etmiş olduğu)
1408-Alaşehir	Menmak Çiftliği	Karaosmanzade Yakup Paşa
1411-Alaşehir	Göbekli Çiftliği	Karaosmanzade Sadık Bey, Kiracısı Himmed Ağa (Bkz. Alaşehir-Kavaklıdere Çiftliği)
1417-Alaşehir	Haciosman Çiftliği	Şeyhistan iskanı Hacı İmamzâde Abdullah Molla Efendi
1419--Alaşehir	Katırlı Çiftliği	Şerif Ağazade Hacı Hüsam Ağa merhumun oğlu Ali Ağa yetimleri Mustafa ve Mehmet Salih ve Haşim Ağa'nın sabî yetimleri
1420-Alaşehir	Baylar Çiftliği	Alaşehir'den Kâtip Ali mahallesi sakinlerinden Hacı Himmed Ağa
1421-Alaşehir	Süleymanağa Çiftliği	Kâtip Ali mahallesinde Mütevellizade Hacı İsmail Ağa
1422-Alaşehir	Kavaklıdere Çiftliği	Manisa Kaymakamı Bey'in İdüğü, Göbekli Çiftliği ile ma'an icarları Hacı Himmed Ağa isticar eder.
1424-Alaşehir	Akkeçilü Çiftliği	Berberzade Hacı Mehmet Ağa
1428-Alaşehir	Sobran Çiftliği	Hacı Ali Zade Hüseyin Efendi
1429-Alaşehir	Köseali Çiftliği	Karaosmanzade Yetim Ağanın oğlu Hüseyin Efendi
1445-Alaşehir	Subaşı Çiftliği	Koca Hacı Ahmed Oğlu Hacı Abdurrahman Karındaşı Molla Halil ve Ahmed
1447-Alaşehir	Çeşnelü Çiftliği	Hacı Mehmed Ağa
1453-Alaşehir	Musağa Çiftliği	Sağır Oğlu Hacı Ahmed
1461-Alaşehir	Menmak Çiftliği Civarında İskân eden Aşiretler 1	Karaosmanzade Yakup Paşa
1461-Alaşehir	Menmak Çiftliği Civarında İskân eden Aşiretler 2	Karaosmanzade Yakup Paşa
1461-Alaşehir	Menmak Çiftliği Civarında İskân eden Aşiretler 3	Karaosmanzade Yakup Paşa
1463-Alaşehir	Çakırca Ali Çiftliği	Ali Ağazade Mehmed Bey ve Hacı Kazman Yetimi Raşid Mehmed
2690-Tire	Subaşı Çiftliği	Baltacı Monalaki (Defterde yazılı değil.) ²⁹⁶
2662-Tire	Urfaltoğlu Çiftliği	(Defterde yazılı değil.)
2666-Tire	Göllüce Çiftliği	(Defterde yazılı değil.)
2683-Tire	Akçşehir Çiftliği	(Defterde yazılı değil.)
2728-Tire	Akçameşhed Çiftliği	Baltacı Monalaki (Defterde yazılı değil.)
2740-Tire	Rahmanlar Çiftliği	Baltacı Monalaki (Defterde yazılı değil.)
2724-Tire	Karayunuslu Çiftliği	Bağdat valisi Necip Paşa, Kiracısı Trabzonlu Mustafa Çavuş Bin Ali
2725-Tire	Darmara Çiftliği	(Defterde yazılı değil.)
2694-Tire	Yeni Çiftlik	Baltacı Monalaki (Defterde yazılı değil.)
2701-Tire	Tulum Çiftliği	Baltacı Monalaki (Defterde yazılı değil.)
2739-Tire	Alacalı Çiftliği	(Defterde yazılı değil.)

²⁹⁶ Tire Kazası'na ait defterlerde çiftlik sahiplerine dair bilgi yer almamış olsa da Meşhed (Akçameşhed), Rahmanlar, Tulum, Subaşı, Yeni Çiftlik Baltazcızadelere ait görünmektedir. Aysun Sarıbey Haykıran, "Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)", *E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi*, 2013, s. 104.

2747-Tire	Mandıralk Çiftliği	(Defterde yazılı değil.)
2503-Selendi	Mıdıklı Çiftliği	MıdıkHzade Ahmet Efendi
2304-Manisa	Yazıcı-Çullos Çiftliği1	Manisa Hanedanından Yetim Ahmed Ağazade Hüseyin Efendi
2304-Manisa	Yazıcı-Çullos Çiftliği2 (mezkurun reayası)	Manisa Hanedanından Yetim Ahmed Ağazade Hüseyin Efendi
2284-Manisa	Papash Çiftliği	Osmanzade Hacı Ağa
2272-Manisa	Koldere Çiftliği	Osmanzade Atufetli Sadık Bey
2318-Manisa	Hacıhaliller Çiftliği	Osman Ağazade Ahmed Ağa'nın Validesi Fate Hatun
2318-Manisa	Hamzabeyli Çiftliği	Karaosmanzade Yetim Ahmed Ağazade İzzed Efendi
16177-Manisa	Çobanisa Çiftliği	Hacı Eyüp Ağazade Sadık Efendi
2295-Manisa	Yeni Çiftlik Karyesi	Yazılı Değil. (Nagata eserinde bu çiftliğin Karaosmanoğullarına ait olduğundan bahsetmektedir. 1836 Karaosmanzade Ali Ağa'ya ait bu çiftlik 1849 yılında Karaosmanzade Ebubekir Ağa'nın oğlu Atullah Ağa'ya ait görünmektedir.) ²⁹⁷
2275-Manisa	Müteveli Çiftliği	Osmanzade Atufetli Sadık Bey
2303-Manisa	Çungara Çiftliği	(Defterde çiftliğin sahibi yazılı değil.) Karaosmanzade Hacı Eyüp Ağa ile kardeşi Yakub Ağa bu çiftliği 1805 yılında satın almış.
2282-Manisa	Birunviran Çiftliği	Osmanzade Atufetli Sadık Bey
2285-Manisa	Karaağaçlı Çiftliği	(Defterde yazılı değil.) Osmanzade Atufetli Sadık Bey (Gürpınarlı'nın makalesinde ortaya çıkıyor.)
2285-Manisa	Çavuşoğlu Çiftliği	Mehmet Ağa Bin Ahmed Ağa
2285-Manisa	Harbendeli Çiftliği	Karaosmanzade Yetim Ahmed Ağazade İzzed Efendi
16128-Gördek	Eroğlu Çiftliği	Karaosmanzade Hacı Mehmed AĞA
1545-Bayındır	Hacı Mehmet Ağa Çiftliği	Yazılı Değil.
1812-Demirci	Olukköy Çiftliği	Şehidzade Hasan Ağa ve Biraderi Abid AĞA
1812-Demirci	Karaağaç Çiftliği	Şehidzade Hüseyin Ağa
1812-Demirci	Bozcaatlı Çiftliği	Hacı Osman Zade Hacı Ağa
1812-Demirci	Tahtacı Çiftliği	Hacı Osmanzade Hacı Şerif Ağa
1812-Demirci	Conhisar Çiftliği	Şehidzade Hacı Mehmed Ağa
1812-Demirci	Alaağaç Çiftliği	Hacı Şaban Zade Mehmed Ağa ve Şaban Ağa
1812-Demirci	Köleköy Çiftliği	Kuleli Müftizade Şerif Ağa ve Emmi zadesi Mehmed Ağa
1812-Demirci	Kurşunlu Çiftliği	Şehidzade Hacı Mehmed Oğlu İsmet Ağa
1834-Denizli	Cedid-Acarlı Çiftliği	Tavaslı Hacı Ahmed Ağa zade Ali ve İbrahim Ağa Bin Hacı Ahmed Ağa
1835-Denizli	Abdullah-ağa Çiftliği	Abdullah Ağa Bin Ömer Efendi
1845-Denizli	Şamlı Çiftliği	Tavaslızade Osman Ağa Bin Hacı Ömer Efendi
1909-Eşme	Kala Çiftliği	Yazılı Değil.
1909-Eşme	Kurbağalı Çiftliği	Yazılı Değil.
1687-Buldan	Karahayıt Çiftliği	Yazılı Değil.
1683-Buldan	Ahal-i Çiftlik	Tavaslı Osman Ağa Bin Hacı Ömer Efendi
2607-Tavas	Yeni Çiftlik Karyesi	Yazılı Değil.

²⁹⁷ Nagata, *Taihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, s.129, 189.

2249-Kuyucak	Tavaslzade Osmanağa Çiftliği	Tavaslı Osman Ağa
1940-Foçateyn	Çıkırlı Çiftliği	Yazılı Değil.
1940-Foçateyn	Arap Çiftliği	Tacir muteberandan Baltacı Monalaki Maklaki
1940-Foçateyn	Bezirgân Çiftliği	Mersum.?. Bezirgân
1940-Foçateyn	Tavşan Çayırı Çiftliği önemli bak	Karaosmanzade Ali Ağa Oğlu Mehmed Ağa
2121-Karacasu	Aliğa Çiftliği	Yazılı Değil.
2028-Güzelhisar-1 Aydın	Aliğa Çiftliği	Hacı Mehmed Ağa ve Baltacı Manolaki
2107-İzmir Sancağı	Emin Kethüda Çiftliği	Yazılı Değil.
2275-İzmir	Araram Çiftliği	Yazmıyor (Defter 10.haneden başlıyor.)
2538-Soburca	Çakırbeyli Karyesi	Çakır Beyli Ahmed Rıfat Bey
1794-Demirci	Mastulan Çiftliği	Yazılı Değil.

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivinden alınan Temettüat deflerinden derlenmiştir.

EK 4: 19. Yüzyıl Ortalarında Aydın Vilayeti'nde Çiftliklerin Üretim Biçimleri

	Kaza/Sancak	Ortakçılık Yapılan Çiftlikler
1	Alaşehir	İlhan Çiftliği
2	Alaşehir	Hacı Osman Çiftliği
3	Alaşehir	Katırlı Çiftliği
4	Alaşehir	Baylar Çiftliği
5	Alaşehir	Süleyman Ağa Çiftliği
6	Alaşehir	Sobran Çiftliği
7	Alaşehir	Çeşnelü Çiftliği
8	Selendi	Mıdıklı Çiftliği
9	Demirci	Olukköy Çiftliği
10	Demirci	Karaağaç Çiftliği
11	Demirci	Bozcaatlı Çiftliği
12	Demirci	Tahtacı Çiftliği
13	Demirci	Alaşehir Çiftliği
14	Demirci	Köleköy Çiftliği
15	Demirci	Kurşunlu Çiftliği
16	Foçateyn	Bezirgân Çiftliği
17	Soburca (Sobice)	Çakırbeyli Karyesi
	Kaza/Sancak	Toprağın Bağımsız Tasarruf Edildiği Çiftlikler
1	Eşme	Kala Çiftliği
2	Eşme	Kurbağalı Çiftliği
3	Buldan	Karahayit Çiftliği
4	Foçateyn	Çıkrıklı Çiftliği
5	İzmir Sancağı	Emin Kethüda Çiftliği
6	Demirci	Mastulan Çiftliği
	Kaza/Sancak	Kiracılık Yapılan Çiftlikler
1	Tire	Subaşı Çiftliği
2	Tire	Urfaloğlu Çiftliği
3	Tire	Göllüce Çiftliği
4	Tire	Akçaşehir Çiftliği
5	Tire	Rahmanlar Çiftliği
6	Tire	Darmara Çiftliği
7	Tire	Yeni Çiftlik
8	Tire	Tulum Çiftliği
9	Tire	Alacalı Çiftliği
10	Tire	Mandırılık Çiftliği
11	Manisa	Yazıcı-Çullos Çiftliği 1-2
12	Manisa	Hamza Beyli Çiftliği
13	Manisa	Harbendeli
14	Manisa	Çavuşoğlu
15	Bayındır	Hacı Mehmet Ağa Çiftliği
16	Denizli	Cedid-Acarlı Çiftliği
17	Denizli	Abdullah-ağa Çiftliği
18	Buldan	Ahal-i Çiftlik
19	Tavas	Yeni Çiftlik Karyesi
	Kaza/Sancak	Hem Kiracılık Hem Ortakçılık Yapılan Çiftlikler
1	Alaşehir	Menmak Çiftliği
2	Alaşehir	Kavaklıdere Çiftliği

3	Alaşehir	Köseali Çiftliği
4	Alaşehir	Subaşı Çiftliği
5	Alaşehir	Musa Ağa Çiftliği
6	Alaşehir	Göbekli Çiftliği
7	Alaşehir	Akkeçili Çiftliği
8	Alaşehir	Çakırca Ali Çiftliği
9	Alaşehir	Menmak Çiftliği Civarı Beylikleri1
10	Tire	Karayunuslu Çiftliği
11	Manisa	Papaslı Çiftliği
12	Manisa	Koldere Çiftliği
13	Manisa	Hacıhaliller Çiftliği
14	Manisa	Çobanisa Çiftliği
15	Manisa	Yeni Çiftlik Karyesi
16	Manisa	Mütevelli Çiftliği
17	Manisa	Çungara Çiftliği
18	Manisa	Birunviran Çiftliği
19	Manisa	Karaağaçlı Çiftliği
20	Gördek	Eroğlu Çiftliği
21	Denizli	Şamlı Çiftliği
22	Karacasu	Ali ağa Çiftliği
23	Güzel Hisar-ı Aydın	Ali ağa Çiftliği
24	İzmir Sancağı	Araram Çiftliği
25	Foçateyn	Arap Çiftliği
26	Foçateyn	Tavşan Çayırı Çiftliği
27	Kuyucak	Tavaslızade Osmanağa Çiftliği
28	Demirci	Conhisar Çiftliği

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivinden alınan Temettuat deflerinden derlenmiştir.

EK 5: Temettuat Defterleri ile İlgili Yapılmış Öncü Çalışmalar

Yazar Adı	Çalışma Adı	Sunulan Yer
Tevfik GÜRAN (1985)	Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabası'nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri	Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1985.
Tevfik GÜRAN (1987)	Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910	Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, Türk İktisat Tarihi Yıllığı, Yıl 1987, Sayı 1, İstanbul 1988.
Tevfik GÜRAN (1992)	Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876	150. Yılında Tanzimat, Ankara 1992.
Tevfik GÜRAN (1998)	"Osmanlı İmparatorluğunda On Dokuzuncu Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı: Filibe Sancağı'nın Koyuntepe Nahiyesi'ne Bağlı Dokuz Köy Üzerine Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması	Sempozyum, Sofya 1998.
Mübahat KÜTÜKOĞLU (1995)	Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettu Defterleri	Belleten, LIX/225, 1995.
Mübahat KÜTÜKOĞLU (2000)	19. Asır Ortalarında Tavas Kazası	Milenyum Yayınları, 2000.

Kaynak: Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2003, ss. 287-304.

EK 6: Aydın Vilayeti'ni Kapsayan ve Temettuat Defterleri Kullanılarak Yapılan YÖK Tezleri

Yazar Adı	Tez Adı	Tez Yılı	Danışman	Üniversite
Arzu Tozduman	Aydın Güzel Hisarı'nın Sosyal Ve İktisadi Durumu (1844)	1992	Mübahat Kütükoğlu	İstanbul Üniversitesi
Nuri Adıyeke (Doktora)	19. Yüzyılda Milas'ın Sosyal, Demografik, Ekonomik Ve Kültürel Gelişimi	1994	Zeki Arıkan	Dokuz Eylül Üniversitesi
Nursen Yasak	XIX. yy. Ortalarında Nif Kazasının Toplumsal Ve Ekonomik Durumu	1996	Sabri Sürgevil	Ege Üniversitesi
Birsen Bulmuş	The Agricultural Structure Of The Foça Region İn The Midnineteenth Century: An Axamination Of The Çift-Hane System And The Big Farms İn The Light Of The Temettü Defters, 1844-45 (H.1260-61)	1997	Halil İnalıcık	Bilkent Üniversitesi
Alp Yücel Kaya	Dynamics Of A Regional Economy Throught The Temettuat Defters: Bayındır (İzmir) in 1845 (Temettuat Defterlerinden Bölgesel Bir Ekonominin Dinamikleri: 1845`de Bayındır (İzmir)	1998	Huricihan İslamoğlu	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Pelin Kapısız	Temettuat Defterlerine Göre Denizli'nin Sosyo-Ekonomik Durumu	1999	Cevdet Küçük	Marmara Üniversitesi
Özlem Yıldız	XIX. Yüzyıl Ortalarında Beydağ (Balyambolu) Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Yapısı	2000	Zeki Arıkan	Ege Üniversitesi
Derya Hepkarşı	19. yy. Ortalarında Bayındır Kazasının Sosyal Ve Ekonomik	2001	Hilal Ortaç Gürpınarlı	Ege Üniversitesi

	Yapısı			
Ayşe Beytaş	XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Durumu	2001	Sabri Sürgevil	Ege Üniversitesi
Levent Akgünlü	Temettüat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo Ekonomik Yapısı	2001	İlhan Şahin	İstanbul Üniversitesi
Ayhan Bayoğlu	XIX. Yüzyılda Buldan Kazası (Temettüat Defterlerine Göre)	2002	Selahittin Özçelik	Pamukkale Üniversitesi
Numan Turan	XIX. Yüzyılda Denizli Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettüat Defterlerine Göre)	2002	Ayfer Özçelik	Pamukkale Üniversitesi
Fatih Bozkurt	Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre Gördes Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Durumu	2003	Muzaffer Tepekaya	Celal Bayar Üniversitesi
Dilek Öz	19. yy'ın ortalarında Menemen kazasında köylerinin sosyal ve ekonomik yapısı	2006	Hilal Ortaç Gürpınarlı	Ege Üniversitesi
Rengin Ataman	XIX. Yüzyıl Ortalarında Bozdoğan Kazası Köylerinin Sosyal Ve Ekonomik Durumu	2006	Sabri Sürgevil	Ege Üniversitesi
Hülya Özlü	XIX. yüzyılda Denizli Merkez kazasına bağlı köylerin sosyo-ekonomik durumu (temettüat defterlerine göre)	2006	Selahittin Özçelik	Pamukkale Üniversitesi
Olca Pullukçuoğlu Yapucu (Doktora Tezi)	Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)	2006	Zeki Arıkan	Ege Üniversitesi
Lütfi Budak	19.Yüzyılın Ortalarında Çine'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Temettüat Defterlerine Göre)	2007	Mehmet Başaran	Adnan Menderes Üniversitesi
Süleyman Aslan	1844-1845 yılı temettuat defterlerine göre Alaşehir Kazasının sosyo-ekonomik ve demografik yapısı	2010	Mehmet Karayaman	Uşak Üniversitesi

Aysun Sarıbey Haykıran (Doktora Tezi)	Aydın Vilayeti'nde çiftlikler: 1839-1918	2013	Sabri Sürgevil	Ege Üniversitesi
Süleyman Alan	Demirci Kazası Şehir Nahiyesi Temettuat Defterleri	2014	Ertan Gökmen	Celal Bayar Üniversitesi
Merve Demir	Demirci Kazası Karataş Nahiyesi Temettuat Defterleri	2014	Ertan Gökmen	Celal Bayar Üniversitesi
Bayram Yelboğa	Demirci Kazası Ortapare nahiyesi Temettuat Defterleri	2017	Ertan Gökmen	Celal Bayar Üniversitesi

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nden alınan verilerle düzenlenmiştir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

ÖZGEÇMİŞ

İletişim Bilgileri:

E-posta: ozlemyucesoy.oy@gmail.com

Özgeçmiş Bilgileri:

Doğum Yeri : Mardin

Uyruğu : T.C.

Eğitim Bilgileri:

- **Yüksek Lisans Eğitimi** (2015- 2018)

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir

Tez Konusu: 19. Yüzyıl Ortalarında Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler ve Ortak Alanlar

- **Lisans Eğitimi** (2011 – 2015)

Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İzmir

- **Lise Eğitimi** (2000-2003)

Ürgüp Lisesi, Nevşehir

- **Ortaokul Eğitimi** (1992-2000)

Hacı Ahmet Toksöz İlköğretim Okulu, Nevşehir

Katıldığı Kurslar:

2008-2009: Benn Partnership Rugby-İngiltere

İngilizce Dil Kursu (3 Ay)

2009-2010: Rugby College Rugby -İngiltere

İngilizce Dil Kursu (3 Ay)

2014-2015: Fransız Kültür Merkezi/İzmir (Institut Français)

Fransızca Dil Kursu (2 Ay)

2015-2016: Ege Üniversitesi İ.İ.B.F

Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları için Paleografya ve İleri Paleografya

Bilinen Bilgisayar Programları:

Microsoft Office Programları (Word, Excel, PowerPoint)

Gauss

Eviews

GRETL

Projeler:**Lisans Projeleri**

Proje Adı: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi -Dönem Projesi

Proje Danışmanı: Prof. Dr. Asiye Özlem ÖNDER

Proje Adı: Dünya’da Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Yansımaları- Dönem Projesi

Proje Danışmanı: Prof. Dr. Ertuğrul Deliktaş

Proje Adı: İzmir ve Sahne Sanatları- Yaratıcı Ekonomi Projesi

Proje Danışmanı: Prof. Dr. Neşe KUMRAL

Proje Adı: Impacts of Population Growth, Openness and Inflation on Economic Growth Rate in Turkey (1961-2013)- Ekonometri II Final Projesi

Proje Danışmanı: Prof. Dr. Asiye Özlem ÖNDER

Proje Adı: Avrasya Ekonomik Topluluğu-Uluslararası İktisadi Kuruluşlar Final Projesi

Proje Danışmanı: Doç. Dr. Utku AKSEKİ

Yüksek Lisans Projeleri

Proje Adı: Türkiye’de Sigara Tüketimi ve Tüketimi Etkileyen Değişkenler Üzerine

Bir Model Çalışmasının Ekonometrik İncelemesi- Ekonometrik Yöntemler Final Projesi

Proje Danışmanı: Prof. Dr. Asiye Özlem ÖNDER

Proje Adı: Çevresel Kuznets Eğrisinin OECD Ülkeleri İle Panel Veri Analizi- Ekonometrik Yöntemler Final Projesi

Proje Danışmanı: Doç. Dr. A. Nazif ÇATİK

Proje Adı:19.Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak ve Zirai Yapı-İktisat Tarihi Projesi

Proje Danışmanı: Doç. Dr. Alp Yücel KAYA

Proje Adı: Müşterekler- İktisadi Düşünce Tarihi Projesi

Proje Danışmanı: Doç. Dr. Alp Yücel KAYA

Proje Adı: Müttevelli Çiftliği'nde Sosyal ve İktisadi Değişim (Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları için İleri Paleografya Projesi)

Proje Danışmanı: Doç. Dr. Alp Yücel KAYA

İnternet Yazıları:

- Türkiye'nin 1923 Sonrası Nüfusun Değişim Dinamikleri Açısından Toplumsal Yapısı
- Türkiye Ekonomisinde 1923-1980 Döneminde Uygulanan Büyüme Stratejileri; Temel Dinamikler Açısından Bir Değerleme
- 1946-1961 Dönemi: Devletçilikten Dışa Açık Ekonomiye Geçiş Çabaları
- Türkiye'de 200 Yıllık Büyüme ve İGE Açısından Bir Değerleme
- Türkiye Ekonomisinin Son 200 Yılda Dışa Açılma Süreci
- Osmanlı Ekonomisinden Günümüze Miras Kalan / Farklılaşan / Benzeşen Ekonomik, Sosyal ve Toplumsal Yapılar
- Osmanlı Ekonomisi – Sanayi yapısı
- Osmanlı Ekonomisi – Kurumsal yapı
- Osmanlı Ekonomisinden Günümüze – 2 – Büyüme Modeli

Referanslar: İstenildiği takdirde verilecektir.

ÖZET

İktisat tarihi literatüründe ortak kullanımındaki alanların (müştereklerin) daralması ile özel mülkiyete dayalı büyük ölçekli arazilerin gelişimi bir taraftan verimlilik ve iktisadi büyümenin şartı, diğer taraftan sermaye-emek kutuplaşmasının ön koşulu olarak ele alınır. Osmanlı iktisat tarihi literatüründe ise her iki yaklaşımla ortaya çıkan iktisadi ve toplumsal sonuçlar göz önüne alınmadan büyük ölçekli çiftliklerin gelişim nedenleri tartışılır. Bu tezde iktisat tarihi literatüründeki tartışmalar çerçevesinde 19. yüzyıl ortasında, Tanzimat'ın hemen sonrası, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortak alanlarla bağlantılı olarak çiftliklerin gelişimi incelenecek, aralarındaki çatışmalı ilişkinin ortaya koyduğu iktisadi ve toplumsal sonuçlar araştırılacaktır. Bu çerçevede çiftliklerde köylülerin ortak kullanımındaki alanların 19. yüzyıldaki durumu Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan Aydın Vilayeti çiftliklerine dair Temettüat Defterleri üzerinden incelenecektir.

Anahtar kelimeler: XIX. Yüzyıl, Aydın Vilayeti, Büyük ölçekli çiftlikler, Ortak alanlar, İktisadi ve sosyal tarih, Osmanlı İmparatorluğu.

ABSTRACT

Historiography of economic history discusses the development of private large-estates at the expense of commons from the perspective of efficiency and economic growth on the one hand, polarization of capital and labor on the other. The historiography of Ottoman economic history discusses also large-estates but by focusing on the causes behind their development and by bypassing these two points. In this thesis, we will analyze the development of large-estates and its impacts on the commons in the mid-nineteenth century Ottoman Empire within the context of debates on commons in the historiography of economic history. Such an analysis will search for economic and social dynamics resulted from the conflicting relationship between large estate formation and commons. We will therefore examine conditions of the commons used by peasants in the nineteenth century by means of an analysis of “income registers” of large estates in the Aydın Province found in the Prime Ministry Ottoman Archives.

Anahtar kelimeler: XIXth Century, Province of Aydın, Large-estates, Commons, Economic and Social History, Ottoman Empire.